DE OFFICIIS MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TRES.

ITEM, DE AMICITIA: DE Senectute: Paradoxa: & de Somnio Scipionis.

CVM INDICE IN FINE libri adiuncto.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPTIMIS quibúsque collatis exemplaribus diligentissimè castigata.

LONDINI,
Ex typographeio Societatis Stationariorum. 1629.

Cum Priuilegio.

BODLEIAN
15 5 1905
LIBRARY

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER PRIMVS, AD MARCVM FILIVM.

Argumentum per D. Erasmum Roterod.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici cuipiam studioſe ſe addicat, ſed Græca cum Latinis, & orationis virtutes cum Philoſophiæ ſcientia coniungat. Deinde quò eum reddat attentiorem, hanc, quæ de officijs eſt, philoſophiæ partem, duobus potiſſimum nominibus commendat, vel quòd vſus eius ad omnem vitæ rationem latiſſimè pateat, vel quòd hæc vna ſit philoſophis omnibus inter ſe communis: Poſtremò, teſtatur ſe in hac diſputatione Stoicos potiſſimum ſequi, quod hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, conſtituerint: quum Epicurus voluptate metiens ſummum bonum, atque Ariſto, Pyrrho, et Herillus, tollentes rerum delectum, officij quoque naturam ſubuerterint.

QVanquam te, Marce fili, annum iam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis, inſtitutiſque philoſophiæ, propter ſummam & doctoris authoritatem, & vrbis, quorum alterte ſcientia augere poteſt, altera exemplis: tamen vt ipſe ad meam vtilitatem ſemper cum Græcis Latina coniunxi, neque id in philoſophia ſolùm, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, vt par ſis in vtriuſque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (vt videmur) magnum attulimus adiumentum hominibus noſtris, vt non modò Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti aliquantum ſe arbitrentur adeptos, & ad dicendum,

Triplex argumentum, à nobilitate doctoris, & item loci & temporis diuturnitate.

Dicere oratoris: iudicium rerum Philoſophi.

& ad iudicandum. Quamobrem diſces tu quidem à principe huius ętatis philoſophorum, & diſces quàm diu voles: tam diù autem velle debebis, quoad te quantùm proficias, non pœnitebit. Sed tamen noſtra legens, non multùm à Peripateticis diſſidentia (quoniam vtrique & Socratici, & Platonici eſſe volumus) de rebus ipſis vtere tuo iudicio (nihil enim impedio;) Orationem autem Latinam profectò legendis noſtris efficies pleniorem. Nec verò arroganter hoc dictum exiſtimari velim. Nam philoſophandi ſcientiam concedens multis, quod eſt Oratoris proprium, aptè, diſtinctè, ornatéque dicere (quoniam in eo ſtudio ætatem conſumpſi,) ſi id mihi aſſumo, videor id meo iure quodammodo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, vt non ſolùm orationes meas, ſed hos etiam de Philoſophia libros, qui iam ſe illis ferè æquârunt, ſtudioſè legas. Vis enim dicendi maior eſt in illis: ſed hoc quoque colendum eſt æquabile, & temperatum orationis genus. * Et ideò, quod nemini video Græcorum adhuc contigiſſe, vt idem vtróque in genere laboraret, ſequeretúrque & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus: niſi fortè Demetrius Phalerius in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen, vt Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. Nos autem quantùm in vtróque profecerimus, aliorum ſit iudicium: vtrumque certè ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo (ſi genus id forenſe dicendi tractare voluiſſet) grauiſſimè, & copioſiſſimè potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa quæ à Platone didicerat, tenuiſſet, & pronuntiare voluiſſet, ornatè ſplendidéque facere potuiſſe. Eodémque modo de Ariſtotele, & Iſocrate iudico, quorum vterque ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. Sed cùm

Vtrique, id eſt, tu, qui Peripateticos ſequeris, & ego qui Academicus ſum. Nam olim qui Peripatetici, ijdem & Academici erant.

* *Et id quidē nemini vid.*

Inter Philoſophos vni Demetrio etiā dicendi ſtudium Platoni dicendi exercitatio: Demoſtheni philoſophādi defuit.

AEmulatio inter Ariſtotelem philo-

cùm ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, & multa poſthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & authoritati meæ grauiſſimum. Nam cùm multa ſint in Philoſophia & grauia, & vtilia accuratè copioſéque à philoſophis diſputata, latiſſimè patêre videntur ea, quę de officijs tradita ab illis, & præcepta ſunt. Nulla enim vitæ pars, neque publicis, neque priuatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, vacare officio poteſt: in eóque colendo, ſita vitæ eſt honeſtas omnis, & in negligendo, turpitudo. Atque hæc quidem quæſtio communis eſt omnium philoſophorum. Quis eſt enim qui nullis officij præceptis tradendis philoſophum ſe audeat dicere? Sed ſunt nonnullæ diſciplinæ, quæ pro poſitis bonorum & malorum finibus, officium omne peruertunt. Nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctum, idque ſuis commodis, non honeſtate metitur: hic ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, vt neque amicitiã colere poſſit, nec iuſtitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem ſummum malum iudicans, aut temperans voluptatem, ſummũ bonum ſtatuens eſſe certè nullo modo poteſt. Quæ quanquam ita ſint in promptu, vt res diſputatione nõ egeat, ſunt tamen à nobis alio loco diſputata. Hæ diſciplinæ igitur ſi ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queant dicere. Neq; vlla officij præcepta firma, ſtabilia, coniuncta naturę tradi poſſunt, niſi aut ab ijs, qui ſolam, aut ab ijs qui maximè honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli iampridem explosa ſententia eſt. Qui tamen haberent ius ſuum

ſophum & Iſocratem rhetorem.

Commenda officia à perſona vtriuſq; deinde ab vtilitate & cõmunitate.

Epicureos notat.

disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, vt ad officij inuentionẽ aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimùm Stoicos, non vt interpretes, sed, vt solemus, è fontibus eorum, iudicio arbitrioque nostro, * quantum quoque modo videbitur, hauriemus.

* *Alias, quantocunque modo.*

Idẽ in oratione Lysiæ notauit Socrates in Phædro Platonis.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est ante definire, quid sit officiũ: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, vt intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officij vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, diuisione explicat, duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum. Alterum, quod perfectum vocant, eſque cum fine boni coniunctum, neq; in quenquam præterquam in sapientem competit. Alterum medium, siue inchoatum, quod per se neque bonũ sit, neq; malum, sed ad vsum aliquem vitæ sumitur: vt rectè depositum reddere, perfecti sit officij; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Diuus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quę secundũ præcepta: vt bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat: erogare in pauperes, ad perfectũ.

Diuisio Officij.

OMnis de officio duplex est quæstio. Vnum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes vsus vitæ cõfirmari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: omnia ne officia perfecta sint? Nunquid officium aliquid alio maius sit? & quæ sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent

ad

ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuisio est officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, Rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα: hoc autem Commune, quod ij καθῆκον vocant. Atque ea sic definiunt, vt rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autem officium esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, vt Panætio videtur, consilij capiendi deliberatio. Nam honestúmne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: ac quo considerando sæpè animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autē aut inquirunt, aut consultant ad vitæ commoditatem, iucunditatémq;, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos conducat id nec ne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem vtilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum Honesto, id quod videtur esse vtile. Cùm enim vtilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se videtur, fit vt distrahatur deliberando animus, afferátque accipitem curam cogitandi. Hac diuisione (cùm præterire aliquid maximum vitium in diuidendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solùm vtrum honestum, an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius. Itémq; duobus propositis vtilibus, vtrum vtilius. Ita quam ille triplicē putauit esse rationem, in quinq; partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de Honesto, sed

Comparatio non modò in omnes partes suasorij, sed etiam in pleraſque iudicialis incidit generis. Partitio totius quæstionis de officijs.

dupliciter; tum pari ratione de Vtili: post de comparatione eorum disserendum.

Ex veteris Academiæ & Stoicorum sentẽtia, qui summum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beatè viuere, secundum naturam viuere commemorant, docet, quæ semina nobis natura insenerit, quæq; adminicula addiderit: quibus acceuẽte industria, ac vsu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studiũ tuendi sui indidit, id quod iure naturæ est hominũ cũ pecudibus commune, vocaturq; κατὰ φύσιν πρῶτον, id est, secundum naturam primum; consequens est appetitus eorũ, quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum, quæ noxia: Verũ homini, quoniã non solùm è corpore constat, sed etiam ex animo, vt totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit. vnde disciplinę omnes, & virtutes illæ morales proficiscuntur.

PRincipiò, generi animantium omni est à natura tributum, vt se, vitam corpúsque tueatur, declinétq; ea, quæ nocitura videantur: omniáque, quæcunque ad viuendum sint necessaria, inquirat, & paret, vt pastum, vt latibula, & alia eiusdem generis. Commune autem animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè interest, quòd hæc tantùm, quantùm sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodq; præsens est, se accõmodat, paululùm admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum videt earúmque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adiungit atque annectit futuras: facilè totius vitæ cursum videt, ad eámque degendam præparat res necessarias.

as. Eadémq; natura vi rationis hominem conciliat homini,& ad orationis,& ad vitæ ſocietatem: ingenerátq; inprimis prȩcipuum quendam amorem in eos,qui procreati ſunt: impellitq; vt hominũ cœtus & celebrari inter ſe,& ſibi obedire velit: ob eáſque cauſas ſtudeat parare ea,quę ſuppeditent & ad cultum,& ad victum: nec ſibi ſoli, ſed coniugi, liberis, cęteríſque, quos charos habeat, tueríque debeat. Quę cura excuſcitat etiã animos, & maiores ad rem gerendam facit. Imprimiſque hominis eſt propria veri inquiſitio,atque inueſtigatio. Itáq; cum ſumus neceſſarijs negotijs curiſque vacui,tum auemus aliquid videre, audire ac dicere: cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium * ad beatè viuendum neceſſariam ducimus. Ex quo intelligitur,quod verum, ſimplex, ſincerúmque ſit, id eſſe naturę hominis aptiſsimum. Huic veri viuendi cupiditati adiuncta eſt appetitio quędam principatus, vt nemini parere animus bene à natura informatus velit,niſi prȩcipienti,aut docenti, aut vtilitatis cauſa iuſtè,& legitimè imperanti:ex quo animi magnitudo exiſtit,humanarúmque rerum contemptio. Nec verò illa parua vis naturę eſt, rationíſq;, quod vnum hoc animal ſentit quid ſit ordo, * quid deceat in factis dictíſq; quis ſit modus. Itáq; eorũ ipſorum, quę aſpectu ſentiuntur, nullã aliud animal pulchritudinem,venuſtatẽ,conuenientiã partium ſentit. Quam ſimilitudinẽ natura, ratióque ab oculis ad animum transferens,multò etiam magis pulchritudinẽ, conſtantiam,ordinem in conſilijs factíſq; conſeruandum putat,cauétq; ne quid indecorè, effœminatéue faciat: tũ in omnibus & opinionibus & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id quod quærimus, Honeſtum; quod etiã ſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtũ ſit: quodq;

* *Ad bene beatéque viuendum.*

* Quid ſit quod deceat: in factis dictiq; quis modus.

Ex his honeſtũ,quod eſt, τέλος id eſt, finis: & καθόρθωμα, quod eſt per ſe laudabile, etiam ſi nemo lauder,

quódq; verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidē ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (vt ait Plato) excitaret sapientiæ.

Socrates in Phædro Platonis.

De quatuor virtutibus, vnde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Iustitia, Fortitudine et Temperantia, ac de materia singularum.

SEd omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiáque versatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendoq; suum cuique, & rerum contractarum fide: aut in animi excelsi atque inuicti magnitudine ac robore, aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur ordine & modo, in quo inest modestia & tēperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiā & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio veri, eiusq; virtutis hoc munus est proprium. Vt enim quisque maximè perspicit, quid in re quáq; verissimum sit, quíq; acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic quasi materiæ, quam tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parendas, tuendáque, quibus actio vitæ continetur; vt & societas hominum coniunctióque seruetur, & animi excellentia, magnitudóque cum in augendis opibus, vtilitatibusque & sibi, & sui cōparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non

Omnes virtutes vna virtus absoluta, iuxta Platonem.

Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum.

Fortitudo in contemptu difficultatum.

Temperantia in æquabili modo rerum omnium.

Decorum velut vmbra corpus honestatem consequitur.

non ſolùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honeſtatem & decus conſeruabimus.

De prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidue ſequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honeſti naturam, vímque diuiſimus, primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, maximè naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus. Labi autem, errare, neſcire, decipi, & malum & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honeſto, duo vitia vitanda ſunt: vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, híſque temerè, aſſentiamur. Quod vitiũ effugere qui volet (omnes autẽ velle debent) adhibebit ad conſiderandas res, & tẽpus & diligentiã. Alterum eſt vitium, quòd quidam nimis magnum ſtudium, multámque operam, in res obſcuras atque difficiles cenferunt, eaſdemque non neceſſarias. Quibus vitijs declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id iure laudabitur; vt in aſtrologia C. Sulpitium audiuimus, in geometria Sex. Pompeium ipſi cognouimus, multos in dialecticis, plures in iure ciuili, quæ omnes artes in veri inueſtigatione verſantur, cuius ſtudio à rebus agendis abduci contra officium eſt. Virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit, à qua tamen ſæpe fit intermiſſio, multíque dantur ad ſtudia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam * acquieſcit, poteſt nos in ſtudijs cogitationis, etiam ſine opera noſtra continere. Omnis autem cogitatio motúſque animi, aut in conſilijs capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad bene beatéque viuendum, aut in ſtudijs ſcientiæ, cognitioníſque

Sulpitius Gallus exercitum Romanum falſa formidine liberauit, lunaris eclipſis rationem edíſſerens. *Liu. lib. 44.*

* *quieſcit.*

notioniſque verſatur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

DE IVSTITIA.

DE tribus autem reliquis latiſſimè patet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos, & vitæ quaſi communitas continetur. Cuius partes duæ ſunt. Iuſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatẽ, vel liberalitatem appellare licet. Sed iuſtitiæ primum munus eſt, vt ne cui quis noceat, niſi laceſſitus iniuria: Deinde vt communibus, vtatur pro communibus, priuatis autem vt ſuis. Sunt autem priuata nulla naturâ, ſed aut veteri occupationẽ, vt qui quondam in vacua venerunt: aut victoriâ, vt qui bello potiti ſunt: aut lege, pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, vt ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tuſculanus Tuſculanorum. Similiſque eſt priuatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cuiuſque fit eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuiq; obtiget, id quiſque teneat. Ex quo ſi quis ſibi plus appetet, violabit ius humanæ ſocietatis. Sed quoniã (vt præclarè ſcriptum eſt à Platone) non nobis ſolùm nati ſumus, ortúſque noſtri partẽ, patria vendicat, partẽ parentes, partem amici: atq; (vt placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad vſum hominum omnia creari, homines autem hominũ cauſâ eſſe generatos, vt ipſi inter ſe alijs alij prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, & cõmunes vtilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines ſocietatem.

Iuſtitia & beneficẽtia.

Apud iuriſconſultes res quædam communes ſingulorum, quædam vniuerſitatis, quædam nullius ſunt: Vnde dicitur occupatio, qua rem vacuã vſurpamus. Prim. 1. ad Architam.

Fides iuſtitiæ fundamentum, ab etymologia.

FVndamentum eſt autem iuſtitiæ fides, id eſt, dictorum, conuentorumq; conſtantia & veritas: ex quo,

quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiã durius, tamen * audeamus imitari Stoicos: qui studiosè exquirunt, vnde verba sunt ducta, credamusque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

* *Alias, videmur.*

Duo iniustitiæ genera, vt iustitiæ: & vnde oriantur.

SEd iniustitię duo genera sunt. Vnum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam. Nam qui iniustè impertum in quępiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur afferre socio. Qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ: tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sępè à metu proficiscuntur, vt cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, vt adipiscantur ea, quę concupiérunt, in quo vitio latissimè patet auaritia. Expetuntur autem diuitię, cùm ad vsus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autẽ maior est animus, in ijs pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: vt nuper M. Crassus negabat, vllam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Repub. princeps vellet esse, * cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiã magnifici apparatus vitęque cultus cum elegantia & copia, quibus rebus effectus est, vt infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; sed fugienda semper iniuria est. Maximè autem adducuntur plerique, vt eos iustitię capiat obliuio, cum imperiorum, honorum gloriæque cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium: Nulla sancta societas, nec fides regni est;

Iniuria ab imprudente, iniuria non est, nisi ipsa vitiosa sit ignorantia. Aristot.

* *Qui suis fructibus.*

est; id latius patet. Nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, id difficillimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, atque humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimísque ingenijs plerumque existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccatur.

Iniuria alia, aliâ leuior.

Maximè cum primi motus in nostra non sint potestate.

SEd in omni iniustitia permultum interest, vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque breuis est, & ad tempus; an consultò, & cogitatò fiat iniuria. Leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est.

Causas recenset, vnde secundum iniustitiæ genus oriatur.

Hoc Plato in libris de Repub. eleganter ostendit per tabulam, de ijs qui vincti in specu sedunt: id quod Cice-

PRætermittendę autem defensionis, differendíque officij plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdámue occupationibus sic impediuntur, vt eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum: quòd in veri inuestigatione versantur, quódque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse. Nam dum alterum, iustitiæ genus assequuntur, in inferenda, ne cui noceant, iniuria, in alterum incidunt Discendi enim studio impediti, quos tueri

tueri debent, deſerunt. Itaque eos ad Remp. ne acceſſuros quidem putant, niſi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipſum ita iuſtum eſt quod rectè fit, ſi eſt voluntarium. Sunt etiam, qui aut ſtudio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriam: qui dum altero iniuſtitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deſerunt enim vitæ ſocietatem, quia nihil conferunt in eam ſtudij, nihil operæ, nihil facultatum. * Quando igitur duobus generibus iniuſtitiæ propoſitis, adiunximus cauſas vtriuſque generis, eaſque res ante conſtituimus, quibus iuſtitia continetur, facilè quod cuiuſque temporis officium ſit, poterimus, niſi noſmetipſos valdè amabimus, iudicare. Eſt enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes, humani nihil à ſe alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera, aut aduerſa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quaſi longo interuallo interiecto videmus, aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites, æquum ſit, an iniquum: Æquitas enim lucet ipſa per ſe: dubitatio autem cogitationem ſignificat iniuriæ.

roni non pro pari, non eſt mirum. Horat. Diſſimulator opis propriæ mihi commodus vni.

* *Quoniam.*

Ex Heautontimorumini initio.

Prouerbium. Quæ dubitas ne feceris.

Decet officia pro circumſtantijs variari, & quòd officioſum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modo, ſi aut ab vtilitate recedatur, aut minus vtile præferatur vtiliori: quin interdum præter officium eſſe nimium inhærere iuris apicibus.

SEd incidunt ſæpè tempora, cùm ea quæ maximè videntur digna eſſe iuſto homine, cóque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria; vt non reddere depoſitum, etiámne furioſo facere

cere promissum, quęque pertinent ad veritatem & ad fidem, ea negare interdum & non seruare, sit iustum. Referri enim decet ad ea, quę proposui in principio, fundamenta iustitię: primum, vt ne cui noceatur: deinde vt communi vtilitati seruiatur. Ea cùm * tempora commutantur, cõmutatur officium: & non semper est idem. Potest etiam accidere promissum aliquod, & cõuentum, vt id effici, sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (vt in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat; non fecisset: Theseus filio Hippolyto non esse orbatus. Ex tribus enim optatis (vt scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur seruanda sunt ea, quę sunt ijs quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quàm illi prosint, cui promiseris. Contra officiũ est, maius dãnũ anteponi minori: vt si cõstitueris te cuipiam aduocatum in rem pręsentem esse venturum: atque interim grauiter ęgrotare filius cœperit, non sit contra officium non facere quod dixeris: magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis non standum esse quis non videt, quę coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quę quidem pleráque iure prętorio liberantur nonnulla legibus.

* Tempore, Communi, id est, tum eius qui præstat iustum, tum illius in quem præstatur.

Tragicum exemplum. Theseus tria optauerat ab auo Neptuno, vt Minotaurum conficeret, vt sibi ad inferos daretur aditus, vt Hippolytum vlciscereturt.

Stare promissis, vt manere dictis.

In iurcdicialibus officijs æquitas spectanda, non verbis inhærendum.

EXistunt etiam sępè iniurię, calumnia quadam, & nimis callida, & malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud, Summũ ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbiũ. Quo in genere etiam in Republica multa peccantur, vt ille, qui, cum * centum triginta dierum essent cum hoste pactæ inducię, noctu populabatur agros, quod dierum essent

Ex Heautontimoroumeno.

* *Triginta.*

sent pactæ, non noctium inducię. Nec noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nisi enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri â Senatu datum, cùm ad locum venissent, cum vtrisque separatim loquutum, vt ne cupidè quid agerent, nec appeterent, atq; vt regredi, quàm progredi mallent. Id cùm * vtrinque fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit. In medio relictum quod erat, populo Romano adiudicauit. Decipere hoc quidé est, non iudicare. Quocirca in omni re, fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis. Est enim vlciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit eum, qui lacessierit, iniuriæ suæ pœnitere: vt & ipse nequid tale posthac committat, & cæteri sint ad iniuriam tardiores.

Plutarchus hoc commentum Cleomini Lacedemonio adscribit in apoph. Q. Labeo.

* *Vtrique.*

Quod in puniendo iniuria officium.

Hactenus de ciuili iustitia, nunc de bellicis officijs. Facit autem duo belli genera, quorum vtrq; communia sunt hæc; vt non nisi iustè de causis suscipiantur, ne inferantur nisi rebus repetitis, nisi solenniter denunciata: vt ritè gerantur, ne sæuiamus supra modum in victos: humanius etiam qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam priuatim præstetur, non modò in conuentis solennibus. Propria verò sunt illa, vt cum hostium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, seuerius.

ATque in Rep. maximè conseruanda sunt iura belli. Nam cùm sint duo genera decertandi: vnum per disceptationem, alterum per vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendū est ad posterius, si vti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, vt

fine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: vt majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos, in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditùs sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meâ quidem sententiâ paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendū. In quo si mihi obtemperatū esset, etsi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cùm iis, quos vi deviceris, consulendum est: tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt (quā vis murum aries percusserit) recipiendi sunt. In quo tantoperè apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorū. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat: cùm autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factū esse à Consule, cùm in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, ut caveat,

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Æmiliano funditùs eversæ.

Corinthus item in Achaia à L. Mummio sublata, quòd in Isthmo esset & ad bellum movendum opportuna.

Quod in bellis suscipiendis officium.

Quanta sacramenti militaris religio majoribus.

Senis addidit, ne pronepotem hujus, Vticensem intelligeres, nisi mavis ad absolutam ætatem referre.

caueat, ne prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiã rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: AVT STATVS DIES CVM HOSTE. Itemq; , ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, cum, quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo, qui ferret arma contrà, remansit. Cùm verò de Imperio decertatur, bellóque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò ante, justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Vt enim cùm civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus vtrique,
Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat sors,
Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Donum ducite; déque volentibus cum magnis dijs.

Enniani versus. Pyrrhus rex ad Pyrrhum Achillis filium genus suum referebat, cui anus fuerat Æacus.

Regalis sanè & digna Æacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, tẽporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captivis commutandis Romam missus esset iurasset què se rediturum: primùm, vt venit, captiuos reddendos in Senatu non censuit: deinde, cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit iureiurando, se redituros esse, nisi de redimendis ijs, qui capti erant, impetrâssent: eos omnes censores, quoad quisq; eorum vixit, qui peierâssent, in ærarijs reliquerunt: nec minùs illum, qui iurisiurandi fraudẽ culpam inuenerat. Cùm enim Annibalis permissu exisset è castris, redijt paulò post, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, iureiurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid sensseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à maioribus nostris constitutum. Cùm à Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit. Itane hostis quidem, & potentis, & bellum vltrò inferentis, cum scelere interitum approbauit. Ac de bellicis quidem officijs satis dictũ est Meminerimus autem etiam aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima cõditio, & fortuna seruorum, quibus nõ malè præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenarijs; ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut Vi, aut Fraude, fiat iniuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: vtrunq; alienissimũ ab homine est, sed fraus odio digna

Tantáque aliquos affecerunt ignominia, vt statim mortem sibi consciscerent, autore Liuio, Decad. 2. lib. 3.

Officium domini in seruos.

Triplex nocendi genus, vi aperta.

na maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, vt viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

fraude occulta & sub adumbrata honesti persona quod est omnium scelestissimum.

(De liberalitate secunda iustitiæ parte, quã tamen Aristoteles modestię videtur ànectere, in qua tria potissimũ spectãda docet Cicero. Primũ, ne quid dem⁹ quod accipienti sit nocitur ũ; neue, quod alijs largiamur, ab alijs per iniuriam auferamus. Secundum, vt pro facultatum modo liberalitatẽ exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandũ autẽ aut virtute cõmendatis, aut ijs qui nos honesta benevoletia prosequũtur; aut quibuscũ nobis aliquod societatis vinculum intercedit: aut denique qui bene de nobis meriti, quibus & cum fœnore beneficium remetiendum. Postremò, societatis humanæ gradus à summo fonte repetẽs, inter se cõponit, vt quãtum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

DEinceps (vt erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur, qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est enim primùm, ne obsit benignitas, & ijs ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultates. Tum vt pro dignitate cuique tribuatur, id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi; cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed pernicioſi assentatores iudicandi sunt. Et qui alijs nocent, vt in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitiâ, vt si ipsi in suam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt alijs, quod alijs magis largiantur. Hique arbitrantur

Quomodo dandum, quantum & quibus.

Vt si, pro ac si, Terentius. Vt si esset frater.

se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quàm facultates, quòd qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primùm in eo peccant quod injurioſi sunt in proximos. Quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali * liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendũ suppetant copiæ. Videre etiam licet plerosque non tam naturâ liberales, quàm quadam gloriâ ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab ostentatione magis, quã à voluntate proficisci. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minùs, plures causæ majoresque ponderis plus habebunt.

Tyrannica liberalitas Cæsaris & Syllæ.

* *Alias deliberatione.*

Quibus dandum, probis viris, claris, aliquo vinculo nobis conjunctis, benè meritis.

(*Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.*)

QVoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenéque sapientibus, sed cum iis in quibus præclarè agitur, si sint simulachra virtutis: etiam hoc intelligendũ puto, neminem omninò esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat.

Colendum

Colendum autem esse ita quemque maximè, ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestia, temperantia, ac ipsa, de qua jam multa dicta sunt, justitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente fervventior plerumque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potiùs attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam, non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potiùs, & constantiâ judicemus.

Bene meritus de nobis, quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullũ enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quòd si ea, quæ acceperis utenda, majore mensurâ (si modò possis) jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, nec ne, in nostra potestate est non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, benevolentiâ fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa

Beneficia cum fœnore remetienda à majori.

Beneficia potissimum animo dantis metienda.

multa temeritate quadam sine iudicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ iudicio, considerate, constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officij est, vt quisq; maximè opis indigeat, ita ea potissimum opitulari; quod contra fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimum inseruiunt.

Non dandum vt recipias, sed vt prosis amico.

In coniunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate vniuersali omnium mortalium.

OPtimè autem societas hominum coniunctióq; seruabitur, si vt quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitas plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendũ altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in vniuersi generis humani societate. Eius autem vinculum est Ratio, & Oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungítq; naturali quadam societate. Neq; vllare longiùs absumus à natura ferarũ, in quibus inesse fortitudinem sæpè dicimus, vt in equis, in leonibus; iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est; in qua omnium rerum, quas ad communem vsum hominum natura genuit, est seruanda communitas, vt, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur: vt sit constitutũ, è quibus ipsis cętera sic obseruẽtur, vt in Græcorum prouerbia est: AMICORVM ESSE OMNIA COMMVNIA. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis eiusdem, quod ab

Primi societatis humanę fontes, ratio, & oratio.

Ennio

Ennio positum in vna, re transferri in permultas potest. Bellissimi Ennij versus.

*Homo qui erranti * comiter monstrat viam,*
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipsi lucet, cùm illi accenderit.

* Cum in.

Vna enim ex re satis præcipit, vt quicquid sine detrimento possit cõmodari, id tribuatur cuiq;, vel ignoto. Ex quo sunt illa cõmunia, non prohibere aquã profluentem: pati ab igne ignem capere, si quis velit: consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt ijs vtilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his vtendum est, & semper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ singulorũ sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem, NIHILOMINVS VT IPSI LVCEAT, vt facultas sit, qua in nostros simus liberales. Quæ sunt omnibus absque discrimine communicanda.

GRadus autem plures sunt societatis hominum. Vt enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem Gentis, Nationis, Linguæ, qua maximè homines coniunguntur. Interius etiam est, eiusdem esse ciuitatis. Multa enim sunt ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines preterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationésque contractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustúmq; concluditur. Nam cùm sit hoc natura commune omnium animantium, vt habeant libidinem procreandi; prima societas in ipso est coniugio: proxima in liberis, deinde, vna domus, communia omnia. Id autem est principium Vrbis, & quasi seminarium Reipub. Sequuntur fratrum coniunctiones, pòst consobrinorum, sobrinorumque: Ab illa prima communitate ad contractiores societates descẽdit. Quæ communia vniuersitatis. Cognatio.

norúmque: qui cùm una domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequentur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & soboles, origo est rerum publicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit charitate homines. Magnum est enim eadem habere monumenta majorum: iisdem uti sacris, sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum (quod sæpe diximus) etiam si in alio cernamus, tamen nos movet: atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquàm omnis virtus nos ad se allicit, facítque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videtur: tamen Iustitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulatius, quàm morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eædémq; voluntates: in his fit, ut æquè quisque altero delectetur, ac sesipso. Efficitúrque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultrò, citróque datis, acceptísque. Quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societate. Sed cum omnia ratione, animóque lustraveris, omnium societatum nulla est gratior, nulla charior, quàm ea, quæ cum Rep. est unicuique nostrùm. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditùs delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum

Affinitates ex conjunctis.

Amicitia virtute conciliata.

Nihil amabilius virtute.

Amicitia juxta Pythagoram æqualitas est.

Idem dixit amicitiam vnam esse animam in corporibus duobus.

Patriæ debemus plurimum.

Oppetere mortem, id est, ultrò mori.

buendum sit officii: principes sunt patria & Parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus: proximi liberi, totáque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps benè convenientes propinqui, quibus communis etiam plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicis vigent maximè. Estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Convenientes, pro concordibus.

Quid sanguine conjunctis, quid amicis potissimum debeamus.

Liberalitatis officia non solùm ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

SEd in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maximè necesse sit, & quid quisque nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: suntque officia, quæ aliis magis, quàm aliis debeantur: ut vicinum citiùs adjuveris in *frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in judicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatióque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendóq, videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuiq; debeatur, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationémque desiderat. Atque ab iis rebus; quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum

Vicinis quid debeatur.

* *Alàs fructibus.*

Quæ reliqui, id est, quantum relinquatur, deductis & additis quæ oportuit.

ducatur

ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerũ humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, seuitia, ambitio: ad leuam, timiditas, ignauia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis magis autem in negotijs vrbanis, denique & priuata in vita: de quibus omnibus varie disserit Cicero.

Commendatio fortitudinis.

INtelligendum est autem, cùm proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiúmque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatóque, humanásque res despiciente, factum sit. Itaque in probis maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

Imprimis opprobratur pusillanimitas.

Vos etenim iuuenes, animos geritis muliebres,
Illaque virgo viri. Et si quid est eiusmodi.
Salmacida spolia sine sanguine & sudore.

Ex Ennio verba Imperatoris, exemplo Cœliæ militum ignauiam increpantis.

Contráque in laudibus; quę magno animo, & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plateis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cneus & Publicus Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabiléque alij: maximéque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

In hoc carmine mollicici est exprobratio, quoniam Salmacis fons potus, effœminare dicitur.

Fortitudinem, si ab honestate recedet, nomen suum amittere.

SEd ea animi elatio, quę cernitur in periculis & laboribus, si iustitia vacat, pugnátque non pro salute

salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs & malitia laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. Præclarũ igitur Platonis illud: Non solũ, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potiùs, quã sapientia est appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non vtilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes, & magnanimos eosdem bonos & simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus: quę sunt ex media laude iustitię. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatus innascitur. Vt enim apud Platonẽ est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatũ esse cupiditate vincendi; sic vt quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit, vt neque disceptatione vinci se, nec vllo publico ac legitimo iure patiantur. Existúntque in Rep. plerumq; largitores, & factiosi vt opes quàm maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quam iustitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius Nullum enim est tempus, quod iustitia vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum,

Magnanimitas à iustitia pendet.

Pertinacia elati animi comes.

Prouerbio Socratis, pulchraque difficilia.

Qui gloriæ ipe periclo suscipit, ambitiosus, non fortis.

non

non in gloria judicat; principémque se esse mavult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitę multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus, quod vix invenitur, qui laboribus susceptis, periculisque additis, non quasi mercedem rerum gestarum desiderat gloriam.

Lubricus, anceps, & periculosus.

(Vera magnanimitas duabus in rebus potissimùm sita in contemnendis tum prosperis, tum adversis, & in arduis rebus gerendis.)

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cùm persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decorúmque sit aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nulliíq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunę succumbere. Altera est res, ut cùm ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidé, & maximè utiles, sed vehementer arduas, plenasque laborũ, & periculorum cùm vitę, tum * aliarum rerũ, quę ad vitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiã utilitatẽ, in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos viros est in priore. In eo enim est illud, quòd excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestum sit bonum judices, & omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quę eximia plerisque, & præclara videntur, parva ducere, eáque ratione stabili, firmáque cõtemnere, fortis animi, magníque ducendũ est Et ea, quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita, fortunáque versantur, ita ferre, vt nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, hoc robusti animi est, magnæque

* *Aliàs, multarum.*

constan-

constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate, nec, qui invictũ se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quãobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam augusti animi, tamque parvi quàm amare divitias. Nihil honestius, magnificentiúsque quàm pecuniã contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatémque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut suprà dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò Imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tũ etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas adsit, & securitas, quæ afferat cùm constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad otiúmque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longéque principes, & quidam homines severi, & graves nec populi, nec principũ mores ferre potuerunt. Vixerúntque nonnulli in agris delectari re sua familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cujus proprium est sic vivere, ut velis. Quare cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & parvo. In quo quidem neutrorum omninò, contemnenda est sententia. Sed & facilior & tutior, & minùs aliis gravis, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominũ generi, & ad claritatem amplitudinémq; aptior, eorum, qui se ad Remp. & ad res magnas gerendas accommoda-

Turpius á voluptate vinci quàm à dolore.

Humilis animi mirari divitias.

Aequabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

Vt ne prone.

Vti Plato.

modauerũt. Quapropter & ijs forsitan concedendũ sit Remp. non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt: & ijs qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Repub. recesserunt, cum eius administrandæ potestatem alijs, laudémque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia, & magistratus, ijs non modò non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrarijs parum sibi constent, voluptatem seuerissimè contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. Sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerũ gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda resp. est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Rempub. nihilominus, quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi atque securitas, siquidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiáque victuri. Quæ eò faciliora sunt philosophis, quò minus patent multa in eorũ vita, quæ fortuna feriat, & quò minus multis rebus egẽt: & quia, si quid aduersi eueniat, rã grauiter cadere nõ possũt. Quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur, *maiórque cura efficiendi Remp. gerentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. (Ad rem gerendam quàm

Vti Scipio.

Non satis constanter, id est, alibi contemnunt, alibi minimè

* *Maiorque efficienda.*

Maiora viribus aggredi, temeritatis est: quæ possis in his tibi diffidere, ignauiæ.

autem qui accedit, caveat, ne id modò consideret, quàm illa res honesta sit: sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandũ est, ne aut temerè desperet propter ignaviã, aut nimis confidat propter cupiditatẽ: in omnibus autẽ negotiis priusquàm aggrediare, adhibẽda est prę̃paratio diligens.

Longe fortius esse civilibus in rebus quam bellicis antecellere multis argumentis docet, nonnihilque de se.

SEd cùm pleríque arbitrentur res bellicas majores esse, quàm urbanas, minuẽda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiverunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingeniisque plerumque contingit: eóque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores, clariorésq; quàm bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quàm Solonis, illustrius: citetúrque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primùm constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, judicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Athenienſiũ, hoc majorum instituta servãtur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ab illo verum est, adjutum esse Themistoclẽ. Est enim bellum gestum consilio Senatus ejus, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania, Lysandróq; dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatatum putatur; tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinę cõferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque cum versaremur in Repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere

Themistocles Atheniensiũ imperator apud Salaminam insulam Xerxem prælio vicit.

Solon Salaminius dedit leges maximè salutares.

Lycurgus legum lator, Pausaniç ac Lysandro ducibus multis victoriis nobilib. antefertur.

M. Scaurus eloquentia & juris scientiã commendatus, & Q. Catulus in rebus ci-

vilibus floruerunt. Marius & Pompeius belli gloria. Scipio Æmilianus Numantiam sustulit. Scipio Nasica, Tiberium Gracchum pernicioſas leges ferentem privatus occidit. Hic eſt invidioſus ille verſiculus, quo Cicero gloriatus eſt ſe in toga, Catilinariam conjurationem appreſſiſſe. Ter triumphavit Pompeius de Afris & iterum de Hiſpanis, tertium de Mithridate. * Al. otium.

cedere videbatur. Parvi enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. Nec plus Africanus, ſingularis & vir, & Imperator, in excindenda Numantia, Reipub. profuit, quàm eodem tempore P. Naſica privatus, cùm Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non ſolùm ex domeſtica eſt ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi, manúque confecta eſt: ſed tamen idipſum geſtum eſt conſilio urbano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quo me ſolere ab improbis, & invidis invadi audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Vt enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus, nonne togæ arma ceſſere? Neque enim in Rep. periculum fuit gravius unquam, nec majus * odium. Ita conſiliis, diligentiáque noſtra celeriter de manibus audaciſſimorum civium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta eſt unquâ in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorũ imitatio pertinet. Mihi quidem certè, vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret fruſtrà ſe tertium triumphum deportaturum fuiſſe, niſi meo in Remp. beneficio, ubi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt ergo domeſticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his operæ ſtudiſque ponendum eſt. Omninò enim illud honeſtum, quod ex animo excelſo magnificóq; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum eſt, ut obedire conſilio, rationíque poſſit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati Reipub. præſunt, quàm qui bella gerunt.

Itáq;

Itaq; eorum consilio sæpe aut nō susceptа, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis*bellū tertiū Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm dècertandi fortitudo. Sed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò antè constituere, quid accidere possit in utramque partem, & quid agendum sit, cùm quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putaram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilióque fidentis. Temerè autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cùm tempus est, necessitásque postulat, decertandum manu est, & niors servituti turpitudiníque anteponenda.

*Consilio, M. Cato sica quam triduo secum è Carthagine tulerat, in senatu ostensa, persuasit ut tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam eversa est Carthago: qui cum insequenti anno mortuus esset, tamen valuit & sepulti autoritas contra Nasicam ne everteretur suadentem. Turpe non putaram. Scipionis apophthegma. Non sæviendum in victos. Multitudini parcendum.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritátem.

DE evertendis autē, diripiendísque urbibus valdè illum considerandum est, ne quid temerè, ne quid crudeliter fiat, idque est viri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

VT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus, & splendidiora, & majora videantur. Nunquam omninò periculi fuga committendum est,

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit.

ut imbelles, timidíque videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis, sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant: gravioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem adversam optare dementis est: subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eóque magis, si plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim Reipub. Itémque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicaréque paratiùs de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne Repub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cùm Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multáque fecisset egregiè, vertit ad extremũ omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit: illa pestifera, quæ, cùm Cleombrotus, invidam timens temerè cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu. Fabius Maximus melùs? de quo Ennius:

Bellissimæ Metaphoræ.

Quæ res potius peticlitandæ.

(* Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classis, quàm privatæ gloriæ jacturam facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralipomenon.

duce victus,

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorũ magna suorum clade. Fabius cunctator; historia notissima.

Vnus

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audét dicere. Fortis est falsam infamiam contemnere.

OMnino qui Reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Vnum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus Reip. curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Vt enim tutela, sic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra Repub. non solùm seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis, & fortis civis, & in Reipub. dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradétque se totum Reip. neq; opes, aut potentiam consectabitur, totámque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium, aut invidiam quenquam vocabit: omninóque ita justitiæ, honestatíque adhæresset, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendat, mortémque oppetat potiùs, quàm deserat illa, quæ dixi. Magnanimi est publico commoda suis antepónere. Magistratus æquus omnibus & partium studio vacuus. Optimum optimatem dicit Fortis ut non recusat invidiam in loco, ita nec temerè accessit.

De honoribus vehementer contendere contra officium esse magnanimi.

MIserrima est omninò ambitio, honorúmq; contentio: de qua præclarè apud eundē est Platonem:

nem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Remp. administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimùm gubernaret. Idémque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contrà ferant: non eos, qui suo judicio tueri Remp. velint, qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Civilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Iræ moderari proprium fortitudinis.

NEc verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putabunt, idque magnanimi, & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementia. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur Reip. causa severitas, sine qua administrari civitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animadvertendo maximè ab ira temperandum.

OMnis autem & animadversio & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad ejus, qui * punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reip. utilitatem referri. Cavendum est etiam, ne major pœna quàm culpa sit: & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parùm: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandumque, ut ii qui præsunt Reipub. legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate ducuntur.

* Punitur, legit Nonnius, Marcellus, & Servius. Horatius, Virtus est medium vitiorum utrique redactum.

Stoici affectibus vacare. Peripatetici moderari sapientem volunt.

Mag-

Magnanimi est, neque secundis insolescere, neque dejici adversis.

ATque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiámque magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Præclaráque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eadémque frons: ut de Socrate, itémque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloriâ superatum à filio: facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quanto superiores simus, tanto nos summissiùs geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere, sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrænatos, sibíq; præsidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatémque fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maximè est utendum consilio amicorum, hísque major etiam quàm antè, tribuenda est autoritas: iisque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cùm homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenùs.

Africani apophthegma.

Præsidere, nimium fidere.

Magnanimus assentationes non recipit.

Officia magnanimi in otio honesto.

ILlud autem si est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui Rempubli. regant, quòd

eorum administratio latissimè pateat, ad plurimósque pertineat. Esse autē magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seséq; suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos, qui Remp. administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiusq; & amicis impertientes, & Reip. si quando usus esset. Quæ primùm bene parta sit nullo neque turpi quæstu, neq; odioso: tū quamplurimis, modò dignis, se utilem præbeat, deinde augeatur ratione, diligentiâ, parsimoniâ: nec libidini potiùs, luxuriæque, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, & graviter, animoséque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

Vti Pomponius Atticus.

Priora tria ad negotialem vitam, Posteriora ad otiosam pertinent.

TEMPERANTIA.

(*Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat, cupiditatem, eorum duntaxat, quę circa gulæ, & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet.*) *Hujus est caput, ut stupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Idem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnéque vitæ officium cohoneſiet, divinitùs tradit Cicero.*

SEquitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidem ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnísque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latinè Decorum potest. Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet,

decet, honestum: & quod honestum est, decet: Qualis autem differentia sit honesti, & decori faciliùs intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas. Decorum honesti comes.

(*Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est: & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia, & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in unaquapiam parte reluceat, potissimùm tamen in temperantia.*)

TAque non solùm in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere quod agas, consideratè, omniq; in re, quid sit veri videre, & tueri decet: contráq; falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et justa omnia decora sunt: injusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóq; magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, Decorũ: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, Decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex: Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod

Decorum in prudentia.

Decorum justitiæ.

Decorum ab honesto, re non separatur.

eorum administratio latissimè pateat, ad plurimósque pertineat. Esse autē magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seséq; suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos, qui Remp. administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiusq; & amicis impertientes, & Reip. si quando usus esset. Quæ primùm bene parta sit nullo neque turpi quæstu, neq; odioso: tū quamplurimis, modò dignis, se utilem præbeat, deinde augeatur ratione, diligentiâ, parsimoniâ: nec libidini potiùs, luxuriæque, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, & graviter, animosēque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

Vti Pomponius Atticus.

Priora tria ad negotialem vitam, Posteriora ad otiosam pertinent.

TEMPERANTIA.

(Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat, cupiditatem, eorum duntaxat, quę circa gulæ, & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet.) Hujus est caput, ut stupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Idem itidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnēque vitæ officium cohoneſiet, divinitùs tradit Cicero.

SEquitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidem ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnísque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latinè Decorum potest. Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet,

decet, honestum: & quod honestum est, decet: Qualis autem differentia sit honesti, & decori faciliùs intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas. Decorum honesti comes.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est: & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia, & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in unaquapiam parte reluceat, potissimùm tamen in temperantia.

ITaque non solùm in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere quod agas, considerate, omniq; in re, quid sit veri videre, & tueri decet: contráq; falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et justa omnia decora sunt: injusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóq; magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, Decorũ: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, Decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex: Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod

Decorum in prudentia.

Decorum justitiæ.

Decorum ab honesto, re non separatur.

quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellētiæ, in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperātia appareat cum specie quadam liberali. Hic ita intelligi à Philosophis possumus existimare ex eo decoro, quod poëtæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: Vt si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant: aut,

Natis sepulchrum ipse est parens:

Indecorum videretur, quòd eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna personâ oratio. Sed poetæ quid quémque deceat ex persona indicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellētia, præstātiáque animantium reliquorum. Quocircà poetæ in magna varietate personarū, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt nobis autem cùm à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint: cùm q; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut illud quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fusum sit, appareat & hoc, quod spectatur in unoquoq; genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine, & constantia, & moderatione dictorum

Liberali, id est, honesta.

Horatius, Reddere persona scit convenientia cuique.

4° Decorum poëtarum honestis, ac turpibus commune.

dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines & optimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solùm arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Iustitiæ partes sunt, non violare homines. Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum in ordine, constantia & modo situm.

Violamus injuriâ, offendimus immodestiâ.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Officium autem quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad conservationémq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: sequenúrq; & id quod acutum, & perspicax natura est, & id quod ad hominum consociationem accommodatum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solùm corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Prudentia. Iustitia.

Fortitudo. Temperantia.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi. At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primarium esse fontem.

Duplex est enim vis animorum atque naturæ: Una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit. Altera in ratione: quæ docet & explanat, quid faciendum, fugiendúmque sit. Ita fit, ut ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia: nec verò agere quicquam, cujus non

ὁρμὴν, quam in labris de fidibus appetitionem vocat, unde oriuntur πάθη, id est, perturbationes.

Sic in libris de finibus Cato, officium, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit.

non possis causã probabilem reddere. Hæc est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eámq; neq; propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deserant: sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis constantia, omníque moderatio. Nam qui appetitus longiùs evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt Relinquút enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ, à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorũ, aut eorum, qui aut libidine aliqua aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statúsque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandósque, excitandámque esse animadversionem & diligentiam, ut ne quid temerè ac fortuitò, inconsideratè, negligentérque agamus. Neq; enim ita generati à natura sumus, ut ad ludum, & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora, atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno, & quietibus cæteris, tum, cùm gravibus seriísque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

Gravitas & Vrbanitas quatenùs adhibenda.

Licentia non omnis aliena ab honestate.

De scurrilitate & facetia.

DVplex omnino est jocandi genus: Vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum. Alterum elegans,

elegans, urbanum, ingenioſum, facetum. Quo genere non modo Plautus noſter, & Atticorum antiqua comœdia, ſed etiam Philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt: multáque multorum facetè dicta, ut ea quæ à ſene Catone ſunt collecta, quę vocantur Ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis joci. Alter eſt, ſi tempore ſit, ac remiſſo animo, homine libero dignus: Alter ne libero quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcœnitas.

Veteris comœdiæ.
Plautini neque non Socratici ſales.
Apophthegma brevis & gravis ſententia.

Et honeſti luſus modum eſſe quendam.

LVdendi etiam eſt quidem modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus elatíque voluptate, in aliquam turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem & campus noſter, & ſtudia venandi, honeſta exempla ludendi.

Suppeditant ſubminiſtrant.
Venatio.

Animi delectatio ab honeſtis ſtudiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina ſit, aut planè rejicienda, aut quàm parciſſimè adhibenda.

SEd pertinet ad omnẽ officii quæſtionem, ſemper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquíſq; beſtiis antecedat. Illæ enim nihil ſentiunt niſi voluptatem, ad eámq; feruntur * omni impetu. Hominis autem mens diſcendo alitur, & cogitando ſemper aliquid aut inquirit, aut agit, videndíq; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam ſi quis eſt paulò ad voluptates propenſior, modò ne ſit ex pecudum genere (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine;) ſed ſi quis eſt paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & diſſimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtantia, eámque contemni, & rejici oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat volup-

* *Alids, toto.*

Propenſior.
Qui propendit, id eſt, inclinatur.

Voluptas homine indigna.

voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus, cultúsque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura * excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuriâ, & delicatè, ac molliter vivere; quàmque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

* *Hominis excellentia.*

Animadverte lector ordinem: primùm, ostendit quid decorum: secundùm, naturã cum pecoribus cõmunem: deind: quid secundũ hominis præstantiã, deinceps, quid deceat uniuscujusq; personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumptam.

INtelligendum etiam est duabus quasi nos à natura inductos esse personis: quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus: qua antecellimus bestiis: à qua omne honestum decorũmq; trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: Altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Vt enim in corporibus magnę dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos, major etiam magisq; de industria in C. Cęsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro; & in Marco Druso adolescente singularis severitas: in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivíque sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contrà Pythagoram, & Periclem summam autoritatem consecutos sine

Varietas ingeniorum à natura.

ulla

ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum, ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus facilè celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. In quo genere Greci Themiſtoclem Athenienſem, & Phereum Iaſonem cæteris anteponunt. In primiſq; verſutum, & callidum factũ Solonis, qui, quò & tutior vita ejus eſſet, & plus aliquando reipub. prodeſſet, furere ſe ſimulavit. Sunt his alii multum diſpares, ſimplices & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidiis agendum putant; veritatis cultores, fraudis inimici. Itémq, alii, qui quidvis perpetiãtur, cuivis deſerviant, dum, quod velint, conſequantur, ut Syllam, & M. Craſſum videbamus. Quo in genere verſutiſſimum, & patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus: contráque Callicratidem, qui præfectus claſſis proximus poſt Lyſandrum fuit. Itémque in ſermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens ſit, efficere, ut unus de multis eſſe videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio * Numantino vidimus. Audivi & ex majoribus natu hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica: Contráq; partem ejus, illum qui Tyberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis: necnon Xenocraté quidem ſeveriſſimũ Philoſophorum, ob eámque rem ipſam magnum clarúmq, fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morúmque, minimè tamen vituperandorũ. Admodum autem tuenda ſunt ſua cuique, non vitioſa, ſed tamen propria, quò faciliùs decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim eſt faciendum, ut contra naturam univerſam nihil contendamus: eâ tamen conſervatâ, propriam naturam ſequamur. Vt, etiamſi ſint alia graviora atque meliora, tamen noſtra ſtudia noſtræ naturæ regula metiamur. Neque enim attinet

Simplicitas.

Vafri & ad omnia verſutiles.

Comitas & affabilitas.

* *Mancinus.*

attinet repugnare naturę; nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: Ideo, quia nihil decet invitâ (ut aiunt) Minervâ, id est, adversante, & repugnante naturâ: Omninò si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quàm æquabilitas universæ vitæ, tum singularũ actionum: quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Vt enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne (ut quidã) Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur: sic in actiones, omnémque vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantum habet vim, vt nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt. Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent; propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura gravitatem, eámque ipse perpetuâ constantiâ roborasset, sempérque in proposito susceptóque consilio permansisset, moriendum potius, quàm tyranni vultus aspiciendus fuit. Quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet? Domi verò etiam contumelias servorum, ancillarúmque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quàm illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, ídque moderari, nec velle experiri, quã se aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod est cujusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium.

Non frustra cum natura pugnandum. Horat. Tu nil invita dices faciésve Minerva.

Vt apud Lucilium in Murio ridetur Albutius: Chære. Tice.

Cato Vticæ sibi mortem conscivit.

Circe Solis filia, Calypso nympha, quarum hospitio Vlysses aliquandiu usus est: Vt procos uxoris perderet.

niuni, acrémque ſe & vitiorum, & bonorum ſuorum iudicem præbeat: ne ſcenici plus, quàm nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti ſunt, Epigonos, Medeamq;: qui geſtu, Menalippam, Clytemneſtram: ſemper Rupilius (quę ego memini) Antiopam: non ſæpe Æſopus Aiacem. Ergo hiſtrio hoc videbit in ſcena, quod non videbit ſapiens in vita. Ad quos igitur res aptiſſimi erimus, in ijs potiſſimũ elaborabimus. Sin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenij non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea ſi nõ decorè, at quàm minimũ indecorè facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum, vt bona, quæ nobis data non ſunt, ſequamur, quàm vt vitia fugiamus.

Scenici, hiſtriones a ſcena.

Epigoni, clamoſa tragœdia de Thebis captis.

Medea nota.

Decorum ab ijs, quæ nobis fortuna attribuit, quæue nobis iudicio ipſi adſciuimus.

AC duabus ijs perſonis, quas ſupra dixi, tertia adiungitur, quam caſus aliquis, vel tempus imponit: Quarta etiam, quam nobiſmet ipſis iudicio noſtro accõmodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eáque quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur. Ipſi autem quam perſonam gerere velimus, à noſtra voluntate proficiſcitur. Itáque ſe alij ad philoſophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant, ipſarúmque virtutum in alia alius mauult excellere. Quorum verò patres, aut maiores in aliqua gloria præſtiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere: ut Q. Mutius, P. filius in iure ciuili, Pauli filius. Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam. Quod idé fecit

Quæ quiſque ſtudia maximè ſequitur.

Timotheus etiam orator Isocratis discipulus. Cono inclytus Dux Athenienſium. Homines noui.

Timotheus, Cononis filius, qui cum belli laude non inferior fuiſſet, quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ & ingenij gloriam adecit. Fit autem interdum, vt nonnulli, omiſſa imitatione maiorũ, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur: maximéque in eo plerumque elaborant ij, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti * maioribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus quæ deceant complecti animo, & cogitatione debemus.

* *Parentibus.*

Conſtituendum genus vitæ, & inſtitutum.

IN primis autem conſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio eſt omnium difficilima. Ineunte enim adoleſcentia, * cui ineſt maxima imbecillitas conſilij, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maximè adamauit. Itáque ante implicatur aliquo certo genere, curſúque viuendi, quàm potuit, quod optimum eſſet, iudicare. Nam, quòd Herculem * Prodicus dicit, (vt eſt apud Xenophontem) cùm primùm pubeſceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quiſque viam viuendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exijſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem, diu ſecum, multúmque dubitaſſe, cùm duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram virtutis, vtram ingredi melius eſſet. Hoc Herculi, Iouis ſatu edito, potuit fortaſſe contingere: nobis * non idem, qui imitamur, quos cuíque viſum eſt, atque ad eorum ſtudia, inſtitutáq; impellimur. Plerunq; autem parentum præceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem, morémque deducimur. Alij multitudinis iudicio feruntur: quæque maiori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant. Nonnulli autem ſiue fœlicitate quadam, ſiue bonitate naturæ, ſiue parentum diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam. Illud autem maximè rarum genus eſt eorum, qui aut excellente

* *Cum.*

* *Alias, Prodicum dicunt.* Prodici ſophiſtæ de Hercule fabula perquã feſtiua refertur apud Xenophontem libro ſecundo Memorabilium.

* *Item.*

cellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atq; doctrina, aut vtráq; re ornati, ſpacium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum vitæ curſum ſequi vellent. In qua deliberatione, ad ſuam cuiuſq; naturam conſilium eſt omne reuocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo,* quo quiſque natus eſt (vt ſupra dictum eſt) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita conſtituenda multò eſt eius rei cura maior adhibẽda, vt cõſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmetipſis, nec in vllo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximã vim Naturæ habet, fortuna proximam, vtriuſq; omninò ratio habenda eſt in deligendo genere vitæ, ſed Naturæ magis: multo enim & firmior eſt, & conſtantior: vt Fortuna nonnunquam tanquam ipſa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus, conſilium * viuendi omne contulerit, is conſtantiam teneat: id enim maximè decet, niſi fortè ſe erraſſe intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod ſi acciderit (poteſt autem accidere) facienda morũ inſtitutorúmq; mutatio eſt. Eam igitur mutationem, ſi tempora adiuuabunt, facilius, cõmodiúſq; faciemus: ſin minus, ſenſim erit, pedetentímque facienda: vt amicitias, quæ minùs delectent & minus probentur, magis decere, cenſent ſapiẽtes, ſenſim diſſluere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum eſt, vt id bono conſilio feciſſe videamur. Sed quoniam paulò antè dictum eſt, imitandos eſſe maiores: primùm illud exceptum ſit, ne vitia ſint imitanda; deinde, ſi natura non ferit, vt quædam imitari poſſint, vt ſuperioris Africani filius, qui hunc * Paulo natum adoptauerat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri ſimilis eſſe, quàm ille fuerat ſui. Si igitur non poterit ſiue cauſas defen-

* *Aliter, quam quiſque eſt nactus.*

Perpetuitate, id eſt, conſtancia.

* *Vita.*

Quo modo commutandum vitæ genus.

* *Paulo Aemilio.*

sitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hęreditas à patribus traditur liberis, omníque patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerúmque gestarum: cui dedecori esse nefas, & vitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ętatibus tribuuntur, aliáque sunt iuuenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Decorum ab ætate.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Verecundia. EST igitur adolescentis, maiores natu vereri, ex hísque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio, atq; authoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentia est. Maximè autem hęc ętas à libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiáque & animi, & corporis, vt eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs vigeat industria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare se iucunditati volent, caueant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse velint.

Disciplina.

Industria.

Senectutem quæ deceant maximè.

Exercendus animus. SEnibus autem labores corporis sunt minuẽdi, exercitationes animi etiam augendę videntur. Danda verò opera, vt & amicos, & iuuentutem, & maximè Remp. consilio, & prudentia quàm plurimùm adiuuent. Nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne languori se, desidięq; dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit,

Vt prosint alijs.

Turpes res desidiosa senectus: Luxuriosa turpior: Libidinosa turpissima.

cesserit, duplex malum est, quòd & ipsa senectus concipit dedecus,& facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Magistratus personam quę deceant.

AC ne illud quidem alienum est, de Magistratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus,intelligere, se gerere personam ciuitatis,deberéque eius dignitatem & decus sustinere, seruare leges, iura describere,& ea fidei suæ commissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neque submissum & abiectum, neque se efferentem; tum in repub. ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint. Talem enim & sentire, & bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem,& incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere,nihil de alio inquirere,miniméque in aliena esse Repub.curiosum. Ita ferè officia reperientur, cùm quęretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus,ętatibus. Nihil est autem,quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioque capiendo seruare constantiam.

Priuatum quid deceat.

Hospitis officium.

Decorum à statu motúque corporis.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine,ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, vt probemur ab ijs, cum quibus & apud quos viuamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res idem quasdam inhonestè vel fieri palàm,vel apertè nominari.

PRincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quę formam nostram,

reliquamque figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu. Quæ autem partes corporis ad naturæ neceſſitatem datæ, aſpectum eſſent deformem habituræ, atque turpem formam, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricã imitata eſt hominum verecundia. Quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui ſana mente ſunt, remouent ab oculis: ipſiquè neceſſitati, dant operam, vt quàm occultiſſimè pareant: quarúmque partiũ corporis vſus ſunt neceſſarij, eas neq; partes, neq; earum vſus ſuis nominibus appellant: quodque facere turpe non eſt, modò occultè; id dicere obſcœnum eſt. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec oratio obſcœnitate. Nec verò audiendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt Stoici pene Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re nõ ſunt, verbis flagitioſa dicamus: illa autem, quæ turpia ſunt, nominibus appellemus ſuis: latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe eſt, ſed dicitur non obſcœnè: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcœnum: Pluráque in eam ſententiam ab eiſdem contra verecundiam diſputantur. Nos autem naturam ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipſa oculorum, auriúmque approbatione, fugiamus. Status, inceſſus, ſeſſio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo ſunt maximè fugienda, ne quid effœminatum, aut molle, & ne quid durum, aut ruſticum ſit. Nec verò hiſtrionibus, oratoribúſque concedendum eſt, vt ijs hæc apta ſint, nobis diſſoluta. Senicorum quidem mos tantam habet veteris diſciplinæ verecundiam, vt in ſcena ſine ſubligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, ſi quo caſu euenerit, vt corporis partes quędam aperiantur, aſpiciantur non decorè. Noſtro quidem more cum parentibus puberes filij, cum ſoceris

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obſcœnum, quod factu turpe non eſſet.

Geſtus neq; mollis, neq; ruſticus.

Exemplum verecundię & à ſcena petitum.

ceris generi nō lauantur. Retinenda est igitur huius generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce.

Exemplum Romanæ verecundiæ.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenùs vtraq; colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

CVm autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem * ducere debemus: dignitatem virilem. Ergò & à forma remoueatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu, motúque caueatur. Nam & palestrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptijs non vacant, & in vtroque genere, quæ sunt recta & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, néque exquisita nimis; tantùm quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus vtamur in gressu mollioribus, vt pomparum ferculis similes esse videamur, aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cùm fiunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ea quibus magna significatio sit, non adesse constantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si caebimus, ne in perturbationes, atque examinationes incidamus: & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri Appetitus. Cogitatio in vero exquirenda maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, vt cogitatione ad res quàm optimas

Dignitas virorum. Venustas mulierum.

* *Dicere.*

Forma & Vestitus. Mundicies media inter elegantiam vitiosam, & agrestē negligentiam. Incessus moderatus. Pomparum, in quibus sacra & simulachra lētissimo incessu circumferuntur. Hor. sæpè velut qui currebat fugiens hostē, persæpè velut qui Iunonis sacra ferret.

Cogitatio. Appetitus.

vtamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus, rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eáq; duplex, altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiariũ versetur, persequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possit hæc quoque esse. Sed discentium studijs inueniuntur magistri: huic autem qui studeãt, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum, sententiarúmque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis iudicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, vt clara sit, vt suauis: vtrumque omninò à natura petendum est: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, vt eos exquisito iudicio putares vti literarum? quanquam erant literati: sed & alij. Hi autem optimè vti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neq; expressæ, neque oppressæ: ne aut obscurũ esset, aut nimis putidũ: Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò cõditus, & facetijs Cæsar, Catuli patris frater vicit omnes, vt in ipso illo forensi genere dicendi, contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omne re, quid deceat, exquirimus.

Ea nemo docet quæ nulli cupiunt discere.

Sermo purus & eum dignitate.

Pronunciatio cuiusmodi.

Catuli pater & filius, de quibus in Bruto.

Putidum, id est, odiosum & affectatum.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIt igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimèque pertinax: insit in eo lepos.

lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cùm reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam vtendum putet. Ac videat inprimis, quibus de rebus loquatur: si serijs, seueritatem adhibeat: si iocosis, leporem. Inprimis prouideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet euenire, cùm studiosè de absentibus, detrahendi causa, aut perridiculum, aut seuerè, maledicè, contumelioséque dicitur. Habentur autem plerumque sermones, aut de domesticis negotijs, aut de repub. aut de artium studijs, & doctrina. Danda igitur opera est, vt etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed vtcunque aderunt res (neque enim omnes ijsdem de rebus, nec in omni tẽpore, nec similiter delectamur,) animaduertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & vt incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimis, rationi no obtemperantes: sic eiusmodi moribus sermo debet vacare, ne aut ira existat; aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Maximéq; curandũ est, vt eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidũt necessariæ; in quibus vtendum est fortasse, & vocis cõtentione maiore, & verborum grauitate acriore. Id agendum etiam est, vt nè ea facere videamur irati: sed, vt ãd vrendum, & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigãdi rarò, inuitíq; veniamus: nec vnquã, nisi necessatiò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamẽ ita procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet vti, grauitate tamen adiuncta, vt seueritas

Ne acerbus, ne pertinax, ne insulsus, ne immodicus, ne obtrectatorius.

Vt honestis de rebus.

Ne vagus, & inæqualis.

Ne concitatior.

Ne contumelioſus in amicos.

Obiurgatio quatenus adhibenda.

ueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, suscептum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem glorioſum.

Ne tum quidem referendum maledictum, cùm malè audiuerimus.

Indecora iactantia Thrasonica.

In ædificijs extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est vsus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis, commoditatísque diligentia. Cn. Octauio (qui primus ex illa familia consul factus est) honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò viseretur, suffragata domino, nouo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. Itaque ille in suam domum Consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domū multiplicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, vt in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in

Ignominiam quòd à consulatu repulsus: calamitatem quòd repetundarum reus.

Domus optimatum, neque angusta, neque vasta.

ea

ea ſolitudo: & maximè, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari. odioſum eſt enim, cùm à prætereuntibus dicitur: O domus antiqua, heu quàm diſpari domino dominaris. Quod quidē, his temporibus, in multis licet dicere. Cauendū eſt etiam (præſertim ſi ipſe ædifices) ne extra modum ſumptu, & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. Studiosè enim plerique (præſertim in hac parte) facta principium imitantur: vt L. Luculli, ſummi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiā imitati ſunt? Quarum quidē certè eſt adhibendus modus, ad mediocritatemque reuocandus; eadémque mediocritas * ad omnem vſum, cultúmq; vitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus.

E poëta quopiam ſumptus verſiculus videtur.

Antiquam autem nobilem dixit & anguſtam.

* *Ad communem vſum*

Tria omni in vita ſeruanda.

IN omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenēda. Primū, vt appetitus rationi pareat: quo nihil eſt ad officia conſeruanda accommodatius. Deinde, vt animaduertatur, quanta illa res ſit, quàm efficere velimus, nèue maior, nèue minor cura & opera ſuſcipiatur, quàm cauſa poſtulet. Tertium eſt, vt caueamus, ne ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem & dignitatem, immoderata ſint. Modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo antè diximus: nec progredi longiùs. Horum autem trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

Vt conſilio non cupiditate ſuſcipiatur.

Decorum à loco, ac tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt: hac autem ſcientia continetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hæc, quàm interpretamur modeſtiam, quo in verbo modus ineſt: ſed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſeruatio. Itaque, vt eandem nos modeſtiam appellamus, ſic definitur à Stoicis: vt modeſtia ſit ſcientia

εὐταξία, quæ eadem modeſtia, quid ſit.

entia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco ſito collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. Nam & ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis eſſe dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè εὐκαιρίαν, Latinè appellatur Occaſio. Sic fit, vt modeſtia hæc, quã interpretamur ita, vt dixi, ſcientia ſit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed poteſt eſſe eadem Prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de Moderatione, & temperantia, & harum ſimilibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco ſuo dicta ſunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus iamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuſcũ viuimus, nunc dicenda ſunt.

εὐκαιρεῖα, Quæ Latinè opportunitas, quid ſit, καιρὸς, occaſio: εὔκαιρος, opportunus, ἄκαιρος, importunus.

Quid, quo loco, ac tempore deceat, dedeceátque.

TAlis eſt igitur ordo actionum adhibendus, vt quemadmodũ in oratione conſtanti, ſic in vita ſint omnia apta, & inter ſe conuenientia. Turpe eſt enim valdéque vitioſum, in re ſeuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hique de communi officio conueniſſent: & caſu formoſus puer præteriret, dixiſſétq; Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait: At enim prætorem (Sophocle) decet non ſolùm manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere. Atque hoc idem Sophocles, ſi in athletarũ approbatione dixiſſet, iuſta reprehenſione caruiſſet. Tanta vis eſt loci & temporis; vt ſi quis, cũ cauſam ſit acturus, in itinere, aut in ambulatione ſecũ ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentiùs cogitet, non reprehendatur: at hoc idem ſi in conuiuio faciat, inhumanus videatur,

Indecorum, aut in re ſeria nugari, aut re iocoſa ſerium eſſe.

Athletæ, qui virtutis exercendæ gratia certant.

tur, inſcitia temporis. Sed ea, quę multum ab humanitate diſcrepant, vt ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna peruerſitas, facilè apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta deſiderant; quę autem parua videntur eſſe delicta, neque à multis intelligi poſſunt, ab ijs eſt diligentiùs declinandum: vt in fidibus, aut in tibijs, quamuis paulùm diſcrepent, tamen id à ſciente animaduerti ſolet. Sic videndum eſt in vita, ne forte quid diſcrepet: vel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum quàm ſonorum conſentus eſt. Itaque vt in fidibus muſicorum aures vel minima ſentiunt: ſic nos (ſi acres ac diligentes iudices eſſe volumus, animaduerſoréſque vitiorum) magna intelligemus ſæpe ex paruis. Ex oculorum obtuitu, ex ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex ſummiſſione, ex cęteris ſimilibus facile iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio, naturáque diſcrepet. Quo in genere non eſt incommodum, quale quodque eorum ſit, ex alijs iudicare: vt ſi quid dedeceat in alijs, vitemus & ipſi. Fit enim, neſcio quomodo, vt magis in alijs cernamus, quàm in nobiſmetipſis, ſi quid delinquitur. Itaq; facillimè corriguntur illi in diſcendo, quorũ vitia imitantur (emendandi cauſa) magiſtri. Nec verò alienum eſt, ad ea eligenda, quę dubitationem afferũt, adhibere doctos homines vel etiam vſuperitos, &, quid his de vnoquoq; officij genere placeat, exquirere. Maior enim pars eò ferè deferri ſolet, quod à natura ipſa deducitur. In quibus videndũ eſt, nõ modò, quid quiſq; loquatur, ſed etiam, quid quiſq; ſentiat, atque etiam, qua de cauſa quiſque ſentiat. Vt enim pictores, & ij, qui ſigna fabricantur, & veri etiam poetæ ſuum quiſque opus à vulgo conſiderari vult, vt ſi quid

Harmonia, vt in fidibus, ita & in vita.

Ne minimis rebus oportet à loco ac tempore diſſentire.

Vitia quorum, pro ij quorum vitia.

Id de Apelle refert Plinius, de Marone idem, literis proditum.

quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur, híque & secum & cum alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda & non facienda, & * imitanda, & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis ciuilibus, de ijs nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, vt, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem cõsuetudinémque ciuilem fecerint, locutíue sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & diuinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est eijcienda. Est enim inimica verecũdiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, bene de Republica sentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obseruare, & colere debemus: tribuere etiam multum senectuti. Cedere ijs, qui magistratum habebunt: habere delectum ciuis, & peregrinis in ipso quoque peregrino, priuatímne an publicè venerit. Ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationem, & consociationem colere, tueri, seruare debemus.

* *Mutanda.*

Socrates reus factus, quòd Atheniensium instituta contemneret. Hor. Omnis Aristippum decuit color. Cinicorum institutum, quoniam abhorret ab humana verecundia, reijciendum: Quid erga quamque personam deceat.

Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui contra liberales.

IAm, de artificijs, & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc fere accepimus. Primũ improbantur ij quæstus, qui in odia hominum incurrunt: vt portitorum, * vt fœneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omniúmque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces, auctoramentum seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi

* *Et.* Auctoramentum, præmium aut obligatio. Circitores.

nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate: Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere * officina: miniméque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; cerarij, lanij; coqui, sartores, piscatores, vt ait Terentius: Adde his, si placet, vnguentorios, saltatores, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris vtilitas quęritur, vt medicina, vt architectura, vt doctrina rerum honestarum, hæ sunt ijs, quorum ordini conueniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna, & copiosa, multa vndique apportans, multísque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel contenta potiùs, vt sæpè ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros, possessionésque contulerit, videtur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est Agricultura melius, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone Maiore satis multum diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

* *Opificina.*

Ex Enucho.

Artes honestę.

Medicus fidelis.

Architectura.

Studia.

Mercatura copiosa, citra vanitatem.

Ex alto, id est, è mari.

Laus agriculturæ.

Ex duobus honestis vtrum honestius.

SEd ab ijs partibus, quę sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis, vtrum honestius: Qui locus à Panætio est prætermissus. Nam cum omnis honestas manat à partibus quatuor, quarum vna sit Cognitionis, altera Communitatis, tertia Magnanimitatis, quarta Moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. Placet ergo aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ

Iustitię officia potiora officijs prudentiæ.

quæ ex cognitione ducantur. Idque hoc argumento confirmari poteſt: quòd ſi contigerit ea vita ſapienti, vt omnium rerum affluentibus copijs ditetur: quãuis omnia, quæ cognitione digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe conſideret & contempletur, tamen ſi ſolitudo tanta ſit, vt hominem videre non poſſit, excedat è vita, Princépſque omnium virtutum eſt illa Sapientia, quam σοφίαν Græci vocant, Prudentiam enim quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum, fugiendarúmque ſcientia. Illa autem Sapientia (quam principem dixi) rerum eſt diuinarum, atque humanarum ſcientia: in qua continetur deorum, & hominum cõmunitas, & ſocietas ipſorũ inter ipſos. Ea ſi maxima eſt (vt eſt certè) neceſſe eſt, quod à communitate ducãtur officium, id eſſe maximum. Etenim cognitio, contemplatióque naturæ manca quodammodó, atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad ſocietatem generis humani. Ergo hęc cognitioni anteponenda eſt: atque id optimus quiſque re ipſa oſtendit, & indicat. Quis eſt enim tam cupidus in perſpicienda, cognoſcendáque rerum natura, vt, ſi, ei tractanti, contemplantíque res cognitione digniſſimas, ſubito ſit allatum periculum, diſcriménque patriæ, cui ſubuenire, opitularíque poſſit, non illa omnia relinquat atque abijciat, etiamſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, ſtudijs, officiíſq; ſcientiæ pręponẽda eſſe officia iuſtitiæ; quę pertinent ad hominum vtilitatem, qua nihil homini debet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia vitáque omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominum

Sapientia rerum intelligibilium. Prudentia rerum agendarum.

Antiquius, id eſt, charius.

hominum vtilitatibus, & commodis nō receſſerunt. Nam erudierunt multos, quò meliores ciues, vtiliorésque in rebus ſuis publicis eſſent; vt Thebanum Epaminondam Lyſias Pythagoræus: Syracuſiū Dionem Plato, multique multos: Noſque ipſi, quicquid ad Rempub. attulimus, (ſi modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolùm viui, atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarum aſſequuntur. Nec enim locus vllus prętermiſſus eſt ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinā Reipub. pertineret; vt otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinę ſtudijs, & ſapientię dediti, ad hominum vtilitatem, ſuam ſapientiam, prudentiā, intelligentiámque potiſſimùm conferunt. Ob eam etiam cauſam eloqui copioſè (modo prudenter) melius eſt, quàm vel acutiſſimè ſinè eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate iuncti ſumus. Atqui, vt apum examina non fingendorum fauorum cauſa congregantur, ſed, cū congregabilia natura ſint, fingunt fauos: ſic homines, ac multò etiā magis, natura congregati adhibent agendi, * cogitandiq; ſolertiā. Itaque niſi ea virtus, quę cōſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat rerū cogitationem; ſoliuaga cognitio, & ieiuna videatur. Itémq; magnitudo animi, remota * cōmunitate, coniunctioneq; humana, feritas fit quædam & immanitas. Ita fit, vt vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atq; communitas. Nec verum eſt, quòd dicitur à quibuſdā, propter neceſſitatē vitæ (quòd, ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſinè alijs, atq; efficere non poſſemus) idcirco iſtam eſſe cū hominibus communitatem,

Epaminondas dux Thebanus à Lyſia, Tarentino Philoſopho Pythagoræo Philoſophiæ præceptis inſtitutus, Dyon Syracuſanus à Platone.

Eloquentia ad communitatis commoda vtilior quam contemplatio.

Communitatem magis ac prius ſecundum naturam hominis eſſe, quā cognoſcendi cupiditatem: ideo enim diſcimus, vt ſocietatem adiuuemus, non ideo coniungimur, vt cognoſcamus, idque acutiſſima metaphora docet.

Congregandi one.

* Comitate.

nitatem,& ſocietatē. Quòd, ſi omnia nobis,quæ ad victum, cultúmque pertinent, quaſi virgula diuina (vt aiunt)ſuppeditarentur tum optimo quiſq; ingenio,ingenijs omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione,& ſcientia collocaret. Non eſt ita. Nam & ſolitudinem fugerit, & ſocium ſtudij quæreret: tum docere,tum diſcere vellet,tum audire, tum dicere Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio,quod cognitione,& ſcientia continetur.

Virgula diuina,id eſt, citra noſtrā operam: prouerbiale.

Iuſtitiæ, an temperantia potior.

ILlud forſitā quærendum ſit, num hæc communitas,quę maximè eſt apta naturæ, ſit etiam Moderationi,Modeſtiæq, ſemper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, quædam partim ita flagitioſa, vt ea ne conſeruanda quidem patriæ cauſa ſapiens facturus ſit. Ea Poſidonius collegit permulta,ſed ita tetra quędam, ita obſcœna,vt dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet quiſquam Reipub.cauſa: nec Reſpub. quidem pro ſe ſuſcipi volet. Sed hoc commodiùs ſe res habet, quòd non poteſt accidere tempus, vt interſit Reipub quidquam illorum facere ſapientem. Quare,hoc quidem effectum ſit in officijs deligendis, id genus officiorū excellere,quod teneatur hominum ſocietate.Etenim Cognitionem, Prudentiámque ſequetur conſiderata actio. Ità fit vt conſideratè agere pluris ſit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenùs. Patefactus eſt enim locus ipſe, vt non ſit difficile in exquirendo officio, quid cuiq; ſit præponendum videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum,ex quibus quid cuique præſtet intelligi poſſit: vt prima dijs immortalibus, ſecunda patriæ,tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter

Ne iuſtum quidem, quod non idem decorum. Ex ipſius iuſtitiæ officijs aliud alio honeſtius.

Gradus officiorum.
Dij,primus 1
Patria. 2
Parentes, 3
Pupilli,nobis crediti, 4
Clientes, 5
Hoſpites, 6

ter disputatis intelligi potest, non solùm id homines solere dubitare, Honestúmne, an Turpe sit: sed etiam, duobus propositis honestis, vtrum honestius. Hic locus à Panatio est (vt suprà dixi) prætermissus. Sed iam ad reliqua pergamus.

Cognati, 7
Affines, 8
De his apud Gellium. lib. 5. cap. 13.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER SECVNDVS.

Argumentum per D. Erasmum Roterod.

Superiore libro duas propositas initio diuisionis partes absoluit, quia honestũ quid contrà: & in honestis vtrum honestius. In hoc de alteris duabus promittit quid vtile, quid inutile: tum inter vtilia vtrũ vtilius, aut quid vtilissimum. Deinde inconstantia reprehensionẽ deprecatur, quòd à ciuili vita, quam sæpe prætulerit, nunc ad otium studiorum se conuertit: tum cur ad Philosophiam potiùs, quàm aliud studiorum genus. Postremò, cur Academicus de officijs præcipiat, rationem reddit.

OVemadmodum officia ducerentur ab honestate; Marce fili, atque ab omni genere virtutis satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur vt hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultũ, & ad earum rerũ quibus vtuntur homines, facultatem ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid vtile, quid inutile; cũ ex vtilibus quid vtilius aut quid maximè vtile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit inuisum, mirentúrque in ea

1.
2.
3.
Propositio argumenti totius huius libri.

Benè nomẽ, quod erat apud politicos viros inuidiosum: nam res ipsa bono viro non potest non probari.

tantùm me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu Respublica per eos * regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. Cùm autem dominatu vnius omnia tenerentur, neque esse vsquam consilio aut authoritati locus; socios denique tuendæ Reip. summos viros amisissem: nec me angoribus dedidi (quibus essem confectus, nisi his restitissem:) nec rursùm indignis homine docto voluptatibus. Atque vtinam Respub. stetisset, quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidisset: primùm enim, vt stante Repub. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, vt sæpe fecimus. Cùm autem respublica (in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat) nulla esset omnino, illæ scilicet literæ cõticuerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autẽ agere cùm animus non posset: in ijs studijs ab initio versatus ætatis, existimaui honestissimè molestias deponi posse, si me ad Philosophiã retulissem. Cui cùm multùm adolescens, discendi causa, temporis tribuissem; posteaquàm honoribus inseruire cœpi, méq; totum Reip. tradidi, tantùm erat Philosophiæ loci, quantùm superfuerat amicorum, & Reip. * temporibus. Id autem omne consumebatur in legendo (scribendi otiũ non erat.) Maximis igitur in malis hoc tantùm boni assequuti videmur, vt ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per Deos, optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, Philosophi nominantur: nec quidquam aliud est Philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem

* Gerebatur. Cæsaris tyrannidem notat. Socios, Catonem Milonem.

5 In agendo, id est in dicendo.

Forenses in iudicijs, senatoriæ in consultationibus.

Succisiuæ operæ studijs datæ.

* Temporis.

Laus Philosophiæ. Duobus nominibus philosophiam

autem est (vt à veteribus philosophis definitum est) rerum diuinarum, & humanarum, causarúmque, quibus hæ res continentur, scientia: cuius studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quæritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & valeat ad benè, beatéque viuendum? siue ratio constantiæ, virtutísque quæritur; aut hæc ars est, aut nulla omninò, per quam eas assequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cùm minimarũ sinè arte nulla sit, hominum est parùm considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; vbi ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cùm ad Philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari: quod alio quodam * libro facimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur, orbati Reip. muneribus, ad hoc nos studium potissimùm contulissemus. Occurritur autem nobis & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cùm percipi nihil posse dicamus, tamen & alijs de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus vellem satis cognita esse nostra sententia. Non enim sumus ij, quorum vagetur animus errore, nec habeat vnquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius nõ solùm disputãdi, sed etiam viuendi, ratione sublata? Nos autem, vt cęteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergò, quod me impediat, ea quæ mihi probabilia videantur, sequi: quæ contrà, improbare, atque affirmandi arrogantiam

commendat. Primũ, quòd vitam tranquillam iucundámque reddit: deinde, quòd per hanc vnam nobis toti in vna constamus.

* In Hortensio qui desideratur, neq; solus. Occurritur aut in congressu, aut resistitur, & repugnatur: nam id quoque significat occurro.

Quoniam Academicum motum multis locis probauit.

Correctio. Scimus nihil, opinamur quæ verisimilima.

Id quod erat Pyrrhoniorũ omni de re ambigentiũ.

Efficax refutandi genus, cùm argumentum veluti telum in aduersarium

vitantem, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex vtraque parte causarum esse facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis vt arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimáque Philosophia Cratippo authore versaris, ijs simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed iam ad instituta perganus.

retorquetur. non erat tibi differendum, quoniam negas quicquã percipi: imò ob istud ipsum omni de re differendum, vt probabile certè elucear.

Finitima, quòd antè ab illis non multùm dissidentia dixit.

Vtilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & cõmoditate vndecunque parta: sed eam, quæ cùm honesto sit coniũcta, & ad vitæ societatem pertineat.

QVinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum quæ ad decus honestatémq; pertinent: duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad elegendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod Vtile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensímque eò deducta est, vt Honestatem ab vtilitate secerneret, & constitueret honestũ esse aliquid, quod vtile nõ esset; & vtile, quod non honestum: qua nulla pernicies maior hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem authoritate Philosophi, seuerè sanè, atque honestè, hæc tria genere confusa cogitatione distinguunt. Quicquid enim iustum sit, id vtile etiam esse censent; Itemque quod honestum,* id esse iustum. Ex quo efficitur, vt quidquid honestum sit, idem sit vtile. Quod qui parùm perspiciunt, hi sæpe versutos homines & callidos

Confusa, id est, inseparabili a re. Cogitatione, id est, ratione distinguunt.

* Idem.

callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiã iudicant. Quorum error eripiendus est, omníq; opinio ad eam * spem traducenda, vt honestis consilijs, iustísque factis, non fraude, & malitia, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse. * Speciem.

Quæ quaque ex re commoda aut incommoda capiantur, quæ Græci euchrestemata, & dyschrestemata nominant. Colligitque quicquid est ferè in vita cõmodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

QVæ ergo ad vitam hominũ tuendam pertinent, partim sunt inanimata, vt aurum, argentum, vt ea, quæ gignuntur è terra, & alia eiusdem generis: partim * animata, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione vtentia. Expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opera efficitur aliquid ad hominum vsum, atque vitã. Ratione autem vtentium duo genera ponuntur: vnum Deorum, alterum Hominum. Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. Proximè autem & secundùm deos, Homines hominibus maximè vtiles esse possunt. Earúmque item rerum, quæ noceant & absint, eadem diuisio est. Sed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata diximus pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessisset, nec his sinè hominum administratione vteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuúmque, reliquorũ perceptio, & conseruatio, sinè opera hominũ, vlla esse potuisset. Iam verò, & earũ rerum quibus abundaremus, exportatio; & earum, quibus egeremus, inuectio certè nulla esset, nisi his mune- * Animalia.

Dij semper benefici pijs.

Homini ab homine plurimum vel commodi, vel incommodi.

Artes ad vsum vitæ excogitatæ.

Quæ verò quisque in

muneribus homines fungerentur. Eadémque ratione nec lapides è terra exciderentur ad vsum nostrum necessarij: nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderentur penitùs abdita, sine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, vnde aut initio generi humano dari potuissent, aut posteà subuenire, si aut vi tépestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum àuxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ * vnde (sine hominum opere) habere possemus? Ex quibus omnibus, multísque alijs perspicuũ est, qui fructibus, quæque vtilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ, percipiantur: eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere, capere potuisse. Quid denique ex bestijs fructus, aut quæ cõmoditas (nisi homines adiuuarent) percipi posset? Nã &, qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaque bellua vsum habere possemus, homines certè fuerunt: Nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tépestiuos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur: & quæ vsui possunt esse, capiuntur. Quid enumeré artium multitudinem, sine quibus vita omninò nulla esse potuisset? Quis enim ægris subueniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarétur? quibus rebus exculta hominũ vita, tantùm distitit à victu & cultu bestiarum. Vrbes verò sinè hominũ cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges moresq; constituit, tum iuris æqua descriptio, certaq; viuendi disciplina, per quas benè beatéq; viuitur. Quas, res, & mansuetudo animorum

vita inuenerit, refert Plin. lib. 7. cap. 19.

Commutatio mercium.

Fontes canalibus ducti.

Riuis deriuata flumina.

Portus factitij.

* *Quæ non sine.*

E mutis quæ commoditates.

Pastoria.

* *Equos.*

Venatio.

Medicina.

* *Ministrarent.*

Distitit, id est, distare cœpit, aut distat legatur, vt est in nonnullis exemplaribus.

Politica.

morum consecuta, & verecundia est: effectúmque est, vt esset vita munitior, atque vt dando, & accipiendo, permutandísque facultatibus, & commodis, nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus quàm necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio cõmemorantur; neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res & salutares, sinè hominum studijs gerere potuisse. Cõmemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sinè adiumentis hominũ tantas res efficere potuisse. Vtitur in re non dubia, testibus non necessarijs. Atque vt magnas vtilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quę non homini ab homine, nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluuionis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quantò plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimùm hominibus & prosint, & obsint: proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad vsus suos adiungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in vsu, & tractatione belluarum fiunt vtiliter ad hominũ vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientia, & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum vna est in perspiciendo, quid in quáque re verum, sincerúmque sit, quid consentaneum cuique,

Themistocles, Pericles, Duces Atheniensis, Cyrus Persarum tyrannus.

Agesilaus Lacedæmoniorum dux.

Alexander Macedonum rex.

Fatales casus.

Eluuiones ab inundantibus aquis: Pestilentiæ à cœlo corrupto: Vastitates à fugâ incolarum.

Impetus serpentium, locustarum, cuniculorũ.

Plurima pernicies hominis ab homine.

Mirus ordo, primùm vt quid opti-

mum videamus, alterum ne cupiditatibus ab eo auocemur, tertium, vt cõmunitate æquabiliter agamus. Vertitur deponens pro versatur, πάθη, tum morbos, tum Perturbationes, tum affectiones, nonnulli passiones verterunt. Incommoda à casu. Reflauit, id est, aduersa flauit.

cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa. Alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionésque, quas illi ὁρμὰς obedientes efficere rationi. Tertium, ijs, quibuscum congrediamur, vtì moderatè & scienter: quorum studijs ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatáque habeamus; per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus: vlciscamúrque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantáque pœna afficiamus, quantum æquitas humanitásque patitur. Quibus autem rationibus hãc facultatem assequi possimus, vt hominum studia complectamur, eáque teneamus dicemus: neque ita multò post, sed pauca antè dicenda sunt. Magnã vim esse in Fortuna in vtrámq; partem, vel secundas ad res, vel aduersas, quis ignorat? Nam & cum prospero flatu eius vtimur, ad optatos exitus prouehimur: & cùm reflauit, affligimur. Hęc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primùm ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestijs ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (vt dixi) rariora. At verò interitus exercituum, vt proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, vt nuper summi ac singularis viri: inuidiæ præterea multitudinis, atque ab eis benè meritorum sæpè ciuium expulsiones, calamitates, fugæ; rursúsque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sinè hominum operibus, & studijs neutram partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est quonam modo hominum studia ad vtilitates nostras allicere, atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine vtilitatis comparetur; ita fortasse etiam breuior videbitur.

Trium. Pompeij in Thess. Petrei in Hisp. filiorum Pomp. Expulsus Camillus: Phocion damnatus. Cessit inuidiæ Scipio. Cõparetur, id est, compensetur.

Quibus

Quibus rebus commoueantur homines, vt quempiam magistratu dignum putent, eique parare velint.

QVæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum; aut beneuolentiæ gratia faciunt (cùm aliqua de causa quempiam diligunt) aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quàm amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contrà, à quibus aliquid expectant: vt cùm reges, populáresue homines largitiones aliquas proponũt: aut postremò, pretio, aut mercede ducuntur: quæ sordidissima quidẽ est ratio, & inquinatissima, & iis qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Malè enim se res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit vtendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus quæ virtuti propriores sunt, dixerimus. Atque etiam subijciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id vtile futurũ, aut metu, ne vi parére cogantur, aut spe largitionis promissionisque capti: aut postremò (vt sæpe in nostra Republica videmus) mercede conducti.

Primum honores homini ab homine deferuntur.

Conducta suffragia.

Mercenarius honos.

Vtilissimum ijs, qui cum Imperio sunt, ab omnibus amari metui, tum turpe, tum minimè tutum.

RErum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas, ac tenendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius: Quem metuunt, oderunt: Quem quisque odit, perijsse expetit. Multorũ autẽ odijs nullas opes posse obsistere,

si

si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò huius tyranni solùm, quem armis oppressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantùm odium hominũ valet ad pestem: sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorũ haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis metus: contráque Beneuolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed ijs, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sænitia, vt heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera ciuitate ita se instruunt, vt metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solùm, sed etiam ad opus & potentiam valet plurimùm, id amplectamur, vt metus absit, charitas retineatur. Ita facillimè, quæ volumus & priuatis in rebus, & in Repub. consequemur. Etenim qui se metui volent: à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (vt scriptum legimus) cùm vxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam (ex epulis) in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidẽ, vt scriptum est, compunctum notis Threicijs, districto gladio iubeat anteire: Præmittebátque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum,

Cæsar tyrannus oppressus.

Metu coercẽri, seruile.

Dionysius Syracusarum tyrannus.

Alexander Pheræus.

Thraces barbari, apud quos frons stigmatibus compuncta, nobilitatis erat insigne: apud alios serui fugacis indicium.

&

& ſtigmaticum putaret quàm coniugem! Nec eum feſellit opinio: ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem infectus. Nec verò vlla vis imperij tanta eſt, quæ premente metu, poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cuius eſt (præter cæteros) nobilitata crudelitas: qui non ex inſidijs interijt, vt is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, vt hic noſter: ſed in quem vniuerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, vniuerſique ſe ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios iniuſtè imperantes, nonne repentè omnes ferè ſocij deſeruerunt, ſpectatoréſque ſe otioſos præbuerunt Lenctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domeſtica recordor. Veruntamen, quamdiu Imperium populi Romani beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro ſocijs, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarij Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Noſtri autem magiſtratus, Imperatoréſque ex vna hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſocios æquitate, & fide defendiſſent. Itaque illud patrocinium orbis terræ veriùs, quàm imperiũ poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem & diſciplinam iam antea minuebamus, poſt verò Syllæ victoriam, penitùs amiſimus. Deſitum eſt enim videri quicquam in ſocios iniquum, cùm extitiſſet etiam in ciues tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſam, non honeſta victoria. Eſt enim auſus dicere, haſta poſita, cùm bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè ciuium, prædam ſuam ſe vendere. Secutus eſt, qui in cauſa impia, victoria etiam fœdiore, non ſolùm ſingulorum ciuiũ bona publicaret, ſed vniuerſas prouincias, regionéſque

Nobilitata adeò, vt etiam in prouerbium abierit, Phalariſmus, & Phalaridis imperium.

Defecto à Macedonum à Demetrio rege ſuperbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmones ob ſuperbiam à ſocijs deſerti, contra Thebanos pugnaturi.

P R. Imperium cum charitate auctũ, ſæuitia amiſſum.

Syllæ victoris crudelitas in Marianos.

Deſitum eſt pro deſijt, eleganter, vt cœptum eſt, quitum eſt.

Cæſar Sylla crudelior.

regionéſque vno calamitatis * genere comprehenderet Itaque vexatis,& perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi Imperij potari in triumpho Maſſiliã vidimus,& ex ea vrbe triumphari, ſine qua nunquam noſtri Imperatores ex Tranſalpinis bellis triumphârunt. Multa prætereà commemoraré nefaria in ſocios, ſi hoc vno ſol quicquam vidiſſet indignius. Iure igitur plectimur. Niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus, nunquam vnum tanta peruenisſet licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò vnquam bellorum ciuilium ſemen,& cauſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quam P.Sylla cùm vibraſſet, dictatore propinquo ſuo, idé ſexto & triceſimo anno poſt à ſceleratiore haſta eadem non receſſit. Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor vrbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmijs propoſitis, nunquam defutura bella ciuilia. Itáque parietes vrbis modò ſtant & manent, ijq; ipſi iam extrema ſcelera metuentes: rem verò publicam penitùs amiſimus Atque in has clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſitum,) dum metui, quàm chari eſſe & diligi maluimus. Quæ ſi Populo Rom.iniuſtè imperanti accidere potuerunt,quid debent putare ſinguli? Quod cùm perſpicuum ſit,Beneuolentiæ vim eſſe magnam, Metus imbecillem.Sequitur vt diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillimè eam, quam volumus, adipiſci cum honore, & fide Charitatem. Sed ea non pariter, omnes egemus. Nam ad cuiúſque vitam inſtituendam accõmodandum eſt, à multíſne opus ſit,an ſatis ſit à paucis diligi Certum igitur hoc ſit, idq; & primũ, & maximè neceſſariũ, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum,

&

* *Iure.* Maſſilia Galliæ Narbonſis vrbs P.R.amica, cuius imago in triumpho circumlata. Sol vidiſſet, prouerbialiter.

Haſta Syllæ, & Cæſaris. Cornelius in priore ſcriba tantùm,in poſteriore etiam quæſtor. Modò non refertur ad parietes,id eſt,tantum patietes ſtant,non etiam imperium.

Exemplum à maiore.

& noſtra mirantium. Hæc enim eſt vna res prorſus, vt non differat multùm inter ſummos, & mediocres viros; eáque vtríſque propemodum comparanda. Honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortaſſe non æquè omnes egent: ſed tamen ſi cui hæc ſuppetunt, adiuuant aliquantùm tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri: ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus adminiſtrandis, adiuuat plurimùm.

Lælius, Cic. de Amicitia. Duo libri Cic. de Gloria.

Tribus maximè rebus adduci multitudinẽ, vt honore dignũ aliquẽ ducat: Beneuolẽtia, Fide, & Admiratione.

SVmma igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo; ſi fidem habet; ſi cũ admiratione quadam, honore nos dignos putat. Hæc autem (ſi eſt ſimpliciter, breuitérque dicendum) quibus rebus pariuntur à ſingulis, eiſdem fere á multitudine. Sed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuerſorum animos tanquam influere poſſimus.

Liberalitas optima concilliatrix amorum.

Quæ res homini multitudinis beneuolentiam conſiliciant.

AC primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta videamus; quę quidem beneficijs capitur maximè. Secundo autem loco benefica voluntate beneuolẽtia mouetur, etiãſi res fortè non ſuppetit. Vehementer autẽ amor multitudinis commouetur ipſa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iuſtitiæ, fidei, omniúmque earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipſum, quod decorum, honeſtúmque diximus, quia per ſe nobis placet, animóſq; omnium natura, & ſpecie ſua commouet, maximéq; quaſi

Humanitas & benignitas grata populo.

quasi perlucet ex ijs, quas commemoraui, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem sunt causæ diligendi grauissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leuiores.

Quibus rebus efficiatur, vt nobis habeatur fides.

FIdes autem vt habeatur, duabus rebus effici potest; Si existimabimur adepti coniunctam cũ iustitia prudentiam. Nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur: quósq; & futura prospicere credimus, & (cùm res agatur, in discrimenq; ventum sit) expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant vtilem, veramque prudentiam. Iustis autem, & fidis hominibus, id est, viris bonis, ita fides habetur, vt nulla sit in his fraudis, iniuriæque suspicio. Itáq; his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cùm ea sine prudẽtia satis habeat authoritatis, prudẽtia sinè iustitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quò enim, quis versutior, & callidior est, hoc inuisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantùm volet, habebit ad faciendam fidem virium: iustitia sine prudentia multùm poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cùm inter omnes philosophos constet, à méque ipso sæpe disputatum sit, qui vnam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita me iungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes

Suspecta sine Iustitia prudentia.

Aliter in exactis disputationibus, aliter in præcipiendo aut cohortando loquimur.

dentes dicamus. Populariibus enim verbis est agendum, & usitatis, cum loquimur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat, quæ contrà contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidē omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animadverterunt: separatim autē in singulis, si perspiciunt nec opinata quædā bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existiment se excellentes quasdam & singulares virtutes prospicere. Despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de his malè existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi, nec alteri prosunt (ut dicitur;) in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cùm omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facilè possunt obsistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpè majores partes animę à virtute detorquent; &, dolorum quum admoventur faces, præter modum pleriq; exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas omnes homines vehemētissimè permovent. Quę qui in utramq; partē excelso animo, magnóq; despiciunt; cumq; aliqua his ampla & honesta res objecta est, totus ad se convertit & rapit: tum quis non admiretur splendorem,

Nec sibi nec aliis utiles, proverbio dicto.

Admiratio à continentia, voluptates dominæ.

Admiratio à magnanimitate.

Admiratio à justitia.

pulchritudinémque virtutis? Ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè justitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur: nec injuria. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximéque admirantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quę proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; & (benevolentiam) quòd prodesse vult plurimis, & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit, ad quas pleriq; inflammati aviditate rapiuntur. Ac, meâ quidem sententiâ, omnis ratio, & institutio vitę, adjumenta hominum desiderat. Inprimísque ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem prę te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitię necessaria est, eóque etiam magis, quòd si eam non habebunt, injusti habebuntur; & nullis prędidiis sepți, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahent, díſque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, clàm furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui Archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat: aut occidetur à sociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro,

A pecuniarum contemptu.

Iustitiæ opinio ad omnes vitæ partes necessaria,

A minore exemplum.

Leges latronum inter ipsos.

Bargulus & Viriatus latrones, ob æquitatis opinionem.

ero, (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit, multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoréque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatémque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta Reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solùm (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros * servandæ justitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cùm premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui, cùm prohiberet injuria tenuiores, æquitate constituenda, summos cum infimis pari jure retinebat. Eadémque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter esset jus. Id si ab uno justo, & bono viro consequebatur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his authoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda justitia est, tum ipsa propter se, (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solùm ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solùm necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione. Quanquàm præ-

Cesserunt verecundè, quum victos significet.

Usurpatur, id est, vulgò nominatur.

Herodotus in Thalia, & Clio.

* *Alias, fruende.*

Justitiæ opinio primùm reges fecit.

Honoris vel quærendi, vel deferendi modus.

clarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficta non modo sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed brevitatis causâ, familia erimus contenti una: Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtinent * nomen jure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse:) aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur: & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest, nec dictum ejus esse nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur, hi, simulac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eo firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verùm etiam favetur.

Compendiariam, id est, expeditam & brevem:

Agere radices, ut agere gemmas. Nihil fucatum diuturnum.

* *Numerum*

Nobilibus curandum, ne quid majorum imaginibus indignum committant. Novis summa probitate opus, ut nobilitentur.

Adoleſcentes quibus rebus populo primùm commendantur.

PRima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus cõparari poteſt: in qua multi apud majores noſtros extiterunt: ſemper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus * altera pars ſceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri præfeciſſet, magnam laudem & à ſummo viro, & ab exercitu conſequebare, equitando, jaculando, omniáque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cùm Repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto: quamobrem ad ea, quæ reſtant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multò majore ſunt opera animi, quàm corporis: ſic hæ res, quas perſequimur ingenio, ac ratione, gratiores ſunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in parentes, tũ in ſuos benevolentia. Facillimè autem, & in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros & ſapientes viros, bene conſulentes Reipublicæ contulerunt, quibuſcum ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ, & juris ſcientiæ P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Craſſus cùm eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili, & glorioſa. Et qua ætate qui exercerentur, laudibus affici ſolent, (ut de Demoſthene accepimus;) ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude medi-

* Cæſariana & Pompeiana. Cic. filius alæ Præfectus ſi diis placet.

Domus familiaritatis. Craſſus adoleſcens accuſatione C. Carbonis nobiliſſimi civis nobilitatus.

Cave impręmeditatum legas, magna quædam habent exemplaria, nihil enim cum ſenſu convenit.

meditari. Sed cùm duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id quidem dubium, quin contentio orationis plurimum poſſit, & majorem vim habeat ad gloriam. Ea eſt enim, quam ęloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitáſque ſermonis. Extant epiſtolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium prudentiſſimorum; (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militéſque, blandè appellando, ſermone delineant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe univerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copioſè, ſapientérque dicentis; quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus quàm cæteros arbitrantur. Si verò ineſt in oratione miſta modeſtiæ gravitas, nil admirabilius fieri poteſt: eóque magis, ſi ea ſunt adoleſcente. Sed cùm ſint plurima cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant; multíq; in noſtra Repub. adoleſcentes & apud Iudices, & apud Senatum dicendo laudem aſſequuti ſint, maxima admiratio eſt in judiciis. Quorum ratio duplex eſt: Nam ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. Dixi paulò antè de Craſſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius: Etiam P. Sulpitii eloquentiam accuſatio illuſtravit, cùm, ſeditioſum, & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec unquam, niſi aut Reipublicæ cauſâ, ut duo Luculli: aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro Albutio Iulius Cæſar. In accuſando etiam *Manlio, L. Fuſii cognita induſtria eſt. Semel

Affabilitas.

Eloquentia.

Senatoria oratio foręſis ad gloriam parandam libetior.

Raro accuſandum, & quatenus.

Accuſatio Verris: item pro Sardis.

* M. Aquilio.

meligitur, aut non ſæpe certè. Sin erit, cui faciendum ſit ſæpiùs, Reipub. tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulciſci ſæpiùs, non eſt reprehendendum: modus tamen adſit. Duri enim hominis, vel potiùs vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere, ut accuſator nominetur. Quod contigit M Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui juris civilis imprimis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum eſt, ne quem unquam innocentem judicio capitis accerſas. Id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum, quàm eloquentiã, à natura ad ſalutem hominũ, & ad conſervationem datam, ad bonorum peſtem, perniciémq; convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni contrarium, nocentem ali quando, & nefarium impiúmq; defendere. Vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiã humanitas. Iudicis eſt, ſemper in cauſis verum ſequi; patroni, nonnunquam veriſimile, etiamſi minùs ſit verum, defendere. Quod ſcribere (preſertim cùm de Philoſophia ſcriberem) non auderem, niſi idem placeret graviſſimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria pariter, & gratia defenſionibus: eóq; major, ſiquando accidit, ut ei ſubveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri, urgeríque videatur: ut nos & ſæpe alias, & adoleſcentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roſcio Amerino fecimus: quæ (ut ſcis) extat oratio.

Brutus accuſator vehemens.

Sceleſtum, accuſare innocentem: humanum, defendere aliquando nocentem.

Adoleſcentes, id eſt, in anno 17.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expoſitis adoleſcentiũ officiis quæ valeant ad gloriam adipiſcendam, deinceps de Beneficentia

ac liberalitate dicendum eſt. Cujus eſt ratio duplex. Nam aut opera benignè fit indigentibus, aut pecunia. Facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim: ſed illa lautior, ac ſplendidior & viro forti, claróque dignior. Quanquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largitióque, quæ fit ex re familiari; fontem ipſum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Qua quò in plures uſus ſis, eò minus in multos uti poſſis. At, qui operâ, id eſt, virtute, & induſtria benefici & liberales erunt, primùm quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quòd largitione benevolentiam Macedonũ cõſectetur. Quæ te malùm, inquit, ratio in iſtã ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore quos pecuniâ corrupiſſes? An tu id agis, ut Macedones nõ te regẽ ſuũ, ſed miniſtrũ, & præbitorẽ putẽt? Bene miniſtrum, & præbitorẽ, quia ſordidum regi: Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit eſſe. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem ſemper expectandum paratior. Hoc ille filio; ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas, quæ conſtat ex opera & induſtria, & honeſtior ſit, & latiùs pateat, & poſſit prodeſſe pluribus. Nonnunquã tamẽ eſt largiendum, nec hoc benignitatis genus omninò repudiandũ eſt: & ſæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, ſed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconſultè largiendo. Quid autem eſt ſtultius, quàm, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non poſſis?

Largitiones multis de cauſis vitandæ.

Largitiones tum ſordidæ, tum peſtiferæ.

possis? Atq; etiam sequuntur largitionē rapinæ. Cum enim dando egere cœperint: alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cùm, benevolentiæ comparandæ causâ, benefici esse velint, non tanta studia assequũtur eorũ, quibus dederunt, quanta odia eorũ, quibus ademerunt. Quamobrẽ nec ita claudenda est res familiaris, ut eã benignitas aperire non possit: nec ita referenda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, ísque referatur ad facultates. Omninò meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissimè usurpatum, jamq; in proverbii consuetudinẽ venit; Largitionem fundũ non habere. Etenim quis potest esse modus, cũ & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omninò duo sunt genera largorum: quorum alteri Prodigi dicuntur, alteri Liberales. Prodigi, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omninò. Liberales autem qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorũ causa; aut in filiarum collocatione adjuvant; aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de divitiis scripsit, in quo multæ præclarè, illud absurdè. Est enim multus in laudandi magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumque sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca posui, multo & major videtur & certior. Quanto Aristoteles gravius, & verius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinẽ deliniendam: at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextariũ minâ cogerẽtur, hoc primo auditu incredibile videri,

Adagium à dolio pertuso translatum: quod ut infusa aqua, nunquam tamen impletur; ita nec populus largitionibus

Viscerationes, convivia è carnibus.

Munera gladiatorum spectacula cruenta.

Ludorum, id est, comœdiarum aut tragœdiarum, Venationum, cùm novæ quædam feræ populo exhibentur.

Collocatione cum nuptum dantur.

Notatus à Cicerone Theophrastus.

(Ad multitudinem deliniendam) in multis exemplaribus non est adscriptum.

videri omnésque mirari. Sed, quum * attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus jacturis, infinitísq; sumptibus nihil nos magnopere mirari; cùm præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur, ipsaque illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exiguúmq; duratura sit, eáq; à levissimo quoq; animo: in quo tamẽ ipso unà cũ satietate, memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorum simillimis liberis esse grata; gravi verò homini, & ea, quæ fiunt judicio certo, ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveteraſſe jam bonis temporibus, ut splendor Ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cùm cognomine dives, tum copiis, functus est ædilitio maximo munere. Et paulò pòst L. Crassus cùm omnium hominum moderatissimo Q. Mutio magnificentissima ædilitate functus est. Deinde C. Claudius Appii filius. Multo pòst, Lucullus, Hortensius, Syllanus. Omnes autem P. Lentulus, (me consule) vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ. Nam Mamerco, hominum ditissimo, prætermissio ædilitatis, Consulatus repulsam attulit. Quare & si postulatur à populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est: modò pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: & si quando aliqua res major, aut utilior populari largitione acquiritur: ut Orestii nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Scio vitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magna enim se, & inveterata invidia, nec turpi jactura, quando

* Attenderint.

Honestis de causis faciendæ nonnunquam largitiones, sed modicæ.

Mos antiquitus decimam partem Herculi consecrare, ut direscerent: unde decimam Herculanam partem Plautus nominat.

Assis hîc æreum nummulum significat.

quando erat ædilis, nec maxima, liberavit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quòd, gladiatoribus emptis Reip. causâ, quæ ſalute noſtra continebatur, omnes Publii Clodii conatus, furoréſque compreſſit. Cauſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut utile. In his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, imprimíſque clarus, gloriari ſolebat, ſe ſine ullo munere adeptum eſſe omnia, quæ haberentur ampliſſima. Dicebat idem Cotta, Curio: Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragiis adepti ſumus, noſtro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, ſanè exiguus ſumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores ſunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniáque, quæ ad uſum Reipublicæ pertinent. Quanquã enim, quòd præſens tanquam in manu datur, jucundius eſt, tamen hęc in poſterum gratiora ſunt. Theatra, porticus, nova templa, verecundiùs reprehendo, propter Pompeium, ſed doctiſſimi improbant, ut & hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græcię vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylęa conjecerit. Sed de hoc genere toto in his libris, quos de Repub. ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitioſa eſt, temporibus neceſſaria, & * tamen ipſa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt.

Qui citra ullas largitiones honorem ſunt conſequuti.

Noſtro anno Emphaſis eſt.

Quibus in rebus ſumptus hujuſmodi rectiùs collocantur,

Propylæa Minervæ, id eſt, veſtibula ſumptuoſiùs cœpta invidiam attulere Pericli.

* *Tum.*

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſis

Ad succurrendum promptiores esse oportet, quam ad ornandum.

causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis judicium, & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius:

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Carmen ad nominationibus & contrariorum reciprocationi decentissimum.

Quod autem tributū est bono viro, & grato, in eo cùm ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas; eóque eam studiosius plerique laudant, quòd summi cujusque bonitas cōmune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quamplurimis afficiamus, quorum liberis, posterisque prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eámque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: eúmque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam, Reip. utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono? Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptati quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus, & cōfiniis æquum, & facilem, multa multis de jure suo concedentem: à litibus verò, quantum liceat, & nescio an paulò plus etiam, quam liceat, abhorrentem:

Est

Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, efflagitiosum est: sed ita, vt illiberalitatis, avaritiæq; absit suspitio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonia, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim (ut mihi quidem videtur) valdè decorum, parare domus hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam vehemẽter utile his, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus, & gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. Ita enim instituisse, & villicis imperavisse, ut omnia prœberentur, quicunque Laciades in villam suam divertisset.

Paululum aliis de suo jure concedere, liberalitatis species.

Hospitalitas publicè privatimque utilis ad multa.

Cimonis hospitalitas in curiales suos.

In altero beneficẽtiæ genere, quod operis cõstat, multùm valere jurisprudẽtiã, longè plurimùm eloquentiã.

QVæ autem operâ, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in universam Rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, vehemẽter & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaq; cum multa præclara majorum, tum quàm optime cõstitui. Iuris civilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quum quidẽ ante hanc confusionẽ temporũ in possessione sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus; sic hujus scientiæ splendor deletus est. Idq; eò indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus

Antiquitas in pretio habita jurisprudentiæ.

Dicendi facultas antefertur.

quibus honore par esset, scientiâ facilè vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis astringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim Eloquentiâ laudabilius & præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentiũ, vel eorum, qui defensi sunt, gratiâ? Huic quoque ergo à majoribus nostris est in tota dignitate principatus datus. Diserti igitur hominis, & facilè laborantis, (quoque in patriis est moribus,) multorum causas, & non gravatè & gratuitò defendentis beneficia, & patrocinia latè patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem; nisi vererer, ne de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quanto in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iurisperiti esse, aut diserti, licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem judicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut * consulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissiméq; eorum manat industria. Iam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cùm alios juvare velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentiæ est: si scientes, temeritatis. Vtendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, nec esse fuerit, nec aliter facere potueris: * cæterísque operis & officiis erit, quod violatum est, compensandum.

Turpis mercenaria eloquentia.

* *Qudm.* Ex levioribus quoque operis gratiam, conciliari.

* Consulunt.

Aut vitanda, aut mitiganda offensio.

* Cæterísque.

Operam

Operam apud tenues & bonos rectiùs, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen nisi justa in re præstandam esse.

SEd cùm in hominibus juvãdis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive, itaque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentiùs, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicunque dixit: Pecuniam qui habeat, non reddidisse, & qui reddiderit, non jam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere, & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat: non modò illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suũ munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndúmque illud est, quòd si opulentum fortunatúmq; defenderis, in illo uno, aut fortè in libris ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrẽ melius apud bonos

Mortis instar, id est, extremum malum.

Humilis probitas.

bonos,quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus. Sed,si res in contentionem veniet, nimirum, Themistocles est autor adhibendus; qui cùm consuleretur,utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: Ego, inquit,malo virum,qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam,quæ viro. Sed corrupti mores, depravatíque sunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemq; nostrum pertinet? Illum fortasse adjuvat,qui habet, ne id quidem semper. Sed fac juvare: potentior sanè sit, honestior verò quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ,quo minus juvetur, modo ne adjuvent: sitque omne judicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptũ in beneficiis,operáque danda est, ne quid contra æquitatem contendas,ne quid per injuriam. Fundamentũ enim perpetuæ commendationis,& famæ est justitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Contentionem,id est, consultationem,& collationem.

Liberalitas in universam multitudinem modicè exercenda; exactiones,non nisi in justa necessitate.

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum est,quæ ad singulos spectant; deinceps iis, quæ ad universos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt,ut ad universos cives pertineant, partim,singulos,ut attingunt,quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino,si possit, utrisque; nec minus,ut etiam singulis consulatur, sed ita, ut ea res aut prosit,aut certè ne obsit Reip. C. Helii, & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauii & reipublicæ tolerabilis,& plebi necessaria; ergo & civibus, &

Singuli & universi pugnant inter se. In vetusto codice,Helii & duæ voces aberant.

& Reipublicæ ſalutaris. Inprimis autem videndum erit ei, qui Rempublicam adminiſtrabit, ut ſuũ quiſque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret: quam tamen antiquari facilè paſſus eſt, & in eo vehemẽter ſe moderatum præbuit: ſed cum in agendo multa populariter, tum illud malè; non eſſe in civitate duo millia hominũ, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens? qua peſte quę poteſt eſſe major? Hanc enim ob cauſam maximè, ut ſua * tenerentur, Reſp. civitatéſque conſtitutæ ſunt. Nam etſi duce naturâ congregabantur homines; tamen ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum, urbium præſidia quærebant. Danda etiam opera eſt, ne (quod apud majores noſtros ſæpe fiebat) propter ærarii tenuitatem, aſſiduitatémque bellorum, tributum ſit conferendum. Idque ne eveniat, multo antè erit providendum. Sin qua neceſſitas hujus muneris alicui Reipub. obvenerit; (malo enim alteri, quàm noſtræ ominari; neque tantum de noſtra, ſed de omni Repub. diſputo) danda erit opera, ut omnes intelligant (ſi ſalvi eſſe velint) neceſſitati eſſe parendum. Atque etiam omnes, qui Remp. gubernabunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, quæ ſunt neceſſariæ. Quarum qualis comparatio fieri ſoleat, & debeat, nõ eſt neceſſe diſputare: eſt enim in promptu: tantùm locus attingendus fuit.

Antiquari, id eſt, tolli, & abrogari.

Capitalis, id eſt, ad extremam perniciem ſpectãs.

* Tuerentur.

Exactio tributorum vitanda.

Ominari, id eſt, nominãdo cauſam, malũ omen adferre.

Ad gratiam multitudinis comparandum, maximè valere abſtinentiam: contràque ex invaſione alieni, ſummam exiſtere perniciem.

CAput autem eſt in omni procuratione negotii & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio. Vtinam, inquit C. Pontius Samnis,

Memorabile de Roman. ducum continentia.

nis ad illa tempora fortuna me ſervaſſet; & tunc eſſem natus, quãdo Romani dona accipere cœpiſſent: non eſſem paſſus diutiùs eos imperare. Ne illi quidem multa ſæcula expectanda fuerunt: modò enim hoc malum in hanc Rempublicam invaſit. Itaque facilè patior tunc potius Pontium fuiſſe, ſiquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni ſunt, cum de pecuniis repetundis à Lucio Piſone lata eſt lex, nulla antea cum fuiſſet. At verò poſtea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tanta, ſublatis legibus, & judiciis, expilatio, direptióque ſociorum; ut imbecillitate aliorum, non noſtra virtute valeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abſtinens. Quidni * laudetur? Sed in illo alia majora. Laus enim abſtinentiæ non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus eſt Paulus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius Imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum ſuam intulit, præter memoriam nominis ſempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine everſa. Quid? qui ejus collega in cenſura fuit, Lucius Mummius, nunquid copioſior, cùm copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſſet? Italiam ornare, quàm domum ſuam maluit. Quanquam Italia ornata, dom⁹ ipſa mihi videtur ornatior. Nullũ igitur vitiũ eſt tetrius (ut eò, unde egreſſa eſt, referat ſe oratio) quàm avaritia, præſertim in principibus & Rempub. gubernantibus. Habere enim quæſtui Rempub. non modo turpe eſt, ſed ſceleratum etiam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, niſi avaritia eſſe perituram: id videtur non ſolùm Lacedæmoniis,

Serò avaritia ad Romanos demigravit.

Ab hoc Tribuno Pleb. primum lata lex de repetundis, Cenſorino, & Manilio Coſſ.

Africani abſtinentia.

Val. Max. de abſtinentia.

Pauli Æmilii in victoria Perſei abſtinentia.

Lege Plutarchum.

Scipio Emilianus qui Africanus minor.

* Laudet.

Mummius Achaicus everſa Corintho ab omni præda abſtinuit.

Oraculum Spartæ redditur.

φιλοχρημα-

ſed

sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla enim re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii, qui Reipub præsunt, quàm abstinentiâ, & continentiâ. Qui verò populares esse volunt, ob eámq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta Reip. Concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis, atque urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie Reipub. ne illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus: cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi, quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? At propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum Ephorũ expulerunt: Agin regem, quod nunquam anteà apud eos acciderat, necaverunt. Ex eóque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur & præclarissimè constituta Resp. dilaberetur. Nec verò solùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profectæ manârunt latiùs. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi, summi

τία σπάρτας ἕλοι, ἄλλο δ' οὐδέν.

Spartam cupiditas expugnavit, aliud nihil.

Condonantur, remittuntur.

Quæ calamitates ex injustis Largitionibus.

Patere latiùs manare latiùs, venustus sermo.

Arati ſalutare exemplum.

mi viri filios, Africani nepotes, nonne Agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cùm ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandeſtino introitu urbe eſt potitus; Cúmque tyrannum * Nicoclem improviſò oppreſſiſſet, ſexcentos exules (qui fuerant ejus civitatis locupletiſſimi) reſtituit: rémque pub. adventu ſuo liberavit. Sed, cùm magnam animadverteret in bonis, & poſſeſſionibus difficultatem; quòd & eos, quos & ipſe reſtituerat, quorum bona alii poſſiderant, egere iniquiſſimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum poſſeſſiones movere, non nimis æquum putabat? propterea quòd tam longo ſpatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur ſine injuria: judicavit neque illis adimi, neque his non ſatisfieri, quorum illa fuerunt, oportere. Cùm igitur ſtatuiſſet, opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecuniâ, Alexandriam ſe proficiſci velle dixit, rémque integram ad reditum ſuum juſſit eſſe. Iſque celeriter ad Ptolemæum, ſuum hoſpitem, venit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam: cui cum expoſuiſſet, patriam ſe liberare velle, cauſámque docuiſſet; à Rege opulento vir ſummus facilè impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cùm in Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui ſua amiſerant: * perfecítque æſtimandis poſſeſſionibus, ut * perſuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & poſſeſſionibus cederent: aliis, ut commodiùs putarét, numerari ſibi quod tanti eſſet, quàm ſuum recuperare. Ita perfectum eſt, ut omnes, conſtitutâ concordiâ, ſine querelâ diſcederent. O virum magnum, dignúmq; qui in noſtra Rep. natus eſſet.

* Aliàs Methodeum. Hiſtoria extat apud Polybium.

* Prafecitque.

* Et ut perſuaderent.

Sic

Sic par est agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendũ putavit: Eáque est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atq; omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno. Quid ita? ut cùm ego emerim, ædificârim, tuear, impendam; tu me invito fruare meo? Quid est aliud, quàm aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne sit æs alienum, quod Reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suũ perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius Rempub. continet, quàm fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarũ. Nunquam enim vehementius actum est, quàm me consule, ne solveretur. Armis & Castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita restiti, ut hoc tantum malum de Repub. tolleretur. Nunquã nec majus æs alienum fuit; nec meliùs, nec faciliùs dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic noster victor, nunc quidem victus, quæ cogitârat, tum ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiamsi causa nõ esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui Remp. tuebuntur: Inprimísque operam dabunt, ut juris, & judiciorum æquitate suum quisque teneat: & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel * tenenda,

Stomachatur Cicero nonnihil etiam privato dolore.

Divisio ægrorum indigna.

Exaggerat condonationem æris alieni.

Cæsar acriter taxatus.

* Tuenda.

vel recuperanda obsit invidia. Præterea, quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, Rempub. augeant Imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros factitata. Hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate Reipub. magnam sibi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio prætermissa; Valetudinis curationem, & pecuniæ. Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè utiles.

Panætius à Cicerone defensus contra Antipatrum.

Quibus rationibus Valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

SEd Valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, & observatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse: & continentia in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causa, & prætermittendis voluptatibus: Postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo: conservari autem Diligentiâ, & Parsimoniâ; iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos ista ferè ætate cùm essemus, qua es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus, id est, de familia administranda.

Quartum genus deliberationis, inter Utilia utrum utilius, aut quid utilissimum.

SEd utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis & externa

externa cum externis comparari ſolent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives eſſe. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives eſſe potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipſa inter ſe corporis comparantur ſic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati Externorum autem: ut gloria divitiis, vectigalia urbana ruſticis. Ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret? Reſpondit, Bene paſcere. Quid ſecundum? Satis benè paſcere. Quid tertium? Bene veſtire. Quid quartum? Arare: Et cùm ille qui quæſierat, dixiſſet, Quid fænerari? tum Cato: Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes ſolere fieri, rectéque hoc adjunctum eſſe quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibuſdam optimis viris, ad medium Ianum ſedentibus, quàm ab ullis philoſophis ulla in ſchola, diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro diſputatum eſt. Reliqua deinceps perſequemur.

Quid in agricultura utiliſſimum ſit, Cato indicavit.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER TERTIVS.

Hic Annibale pulso, Africam fecit tributariam. Æqualis ad ætatem refertur.

PVblium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum, scripsit Cato (qui fuit ferè ejus æqualis:) Nunquam se minus otiosum esse, quàm cùm otiosus; nec minus solùm, quàm cùm solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna; quę declarat illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neq; cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, Otium & Solitudo. Vellem, & nobis hoc idem verè dicere liceret. Sed, si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè accedimus. Nam & à Repub. forensibúsque negotiis, armis impiis, víque prohibiti, otium persequimur; &, ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requiescens à Reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiáque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopiâ, non requiescendi studio, constitutum est. Extincto enim Senatu, deletísque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Ita, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quan-

Cessare, pro otiari, aut nihil agere. Acuere, pro acriorem facere.

Verecundè collationem ingreditur.

quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solùm ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, siquid inesset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, nō voluntas. Quanquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequebatur; nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationéque earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curámque convertimus. Itaq; plura brevi tempore eversâ, quàm multis annis, stante Rep. scripsimus. Sed cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta, ac deserta sit: tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quàm de Officiis, à quibus constanter, honestéque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assiduè audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestā ingredi cogitant, tamen haud scio, an nemini potiùs quàm tibi. Sustines enim non parvā expectationē imitandę industrię nostrę, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum

Latenter suum otium commendat. Sapiens neque otiosus unquam, neque solus.

Memoriæ, id est, ætatis. Loci cohortandi primū à re, deinde ab expectatione, quam á sua, Cratippiq; persona, tum etiam à loco colligit.

mum est, dedecorantem & urbis authoritatem, & magistri. Quare, quantũ conniti animo potes, quantum labore contendere? (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, ut cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Novè dixit discendi, pro discere.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Honestate pugnare Vtilitas, atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, quî sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quadã adhibita, potissimùm sequuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines & consultare de officio solerent: uno, cùm dubitarent, Honestúmne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, Vtiléne an Inutile: tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exolvit, quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdã commentariis, præsertim cum scribat, nullum esse locum in tota Philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermissum; sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset Vtilitas cum Honestate pugnare.

Annis.

pugnare.) De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an planè omittendum: Alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam, qui è divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. (Accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, Publium Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat; ut nemo pictor esset inventus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatã reliquisset, absolveret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat:) sic ea, quę Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ * perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest) recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet: sive quod honestum est, id ita summum bonum est, (quemadmodum Peripateticis nostris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momẽti instar habeat: dubitandum non est, quin nunquã possit utilitas cum honestate contendere. Itaq; accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primùm hæc naturâ cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidẽ ita sunt Stoici assensi, ut etiã, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquã, quod non honestum. Quòd si is esset Panętius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, Honestatẽ aliquando cũ Vtilitate pugnare. Sed, cum sit

Nobilis illa Venus Apellis, capite tantum absolura, reliquo corpore delineata solum.

* *Fecisset.*

Vnicum bonum Stoici ponunt.

Peripatetici ordinem bonorum inducunt.

sit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec * decessione pejorẽ: non videtur hujusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, cum virtute congruere semper: cætera autẽ, quæ secundum naturam esset, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem nõ rectè esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè veréque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, Media Stoici appellant: & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autẽ officiũ, quod rectum iidem appellant, perfectum atq; absolutum est: &, ut iidem dicunt, omnes numeros habet: nec præter sapientem, cadere in quenquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia *cõpareant, id cumulatè videtur esse perfectũ, propterea quod vulgus, quid absit à perfecto, fere non ex toto intelligit: quatenus autẽ intelligit, nihil putat prætermissum. Quod autem in poëmatibus, & in picturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudẽntque ea, quæ laudanda non sint; ob eã credo causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re

* Discessione.

Legere, pro sumere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente: simulachra ejus etiam in mediocribus.

Media, & adiaphora.

Omnes numeros habet, id est, nulla pars deest.

* Comparantur.

De artibus nemo rectè judicat, nisi artifex: de virtute non nisi sapiens.

re vitii sit, nequeant judicare. Itaq;, cùm sint docti à peritis, facilè desistunt à sententia. Hęc igitur officia, de quibus his libris differimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque * his omnes, in quibus est virtutis indoles commoventur. Nec verò, cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur; aut cùm Fabricius, aut Aristides justus nominatur: aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitię, tanquã à sapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hîc volumus. Nec hi, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt; Nec illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciémque sapientum. Quocirca nec id, quod verè honestum est, fas est, cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestũ, quódq; colitur ab iis, qui bonos viros haberi se volunt, cũ emolumentis unquã est comparandũ. Támque id honestum, quod in nostram intelligétiã cadit, tuendum conservandúmque est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, veréque est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri nõ potest, siqua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & cõmodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestũ cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaque existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, &

Docti, participium.
Virtutis indoles.
Decii, pater & filius.
Scipiones, fratres.
Fabricius auri contemptor.
Aristides Athenienſis, ob abſtinentiam, justi cognomen meruit.
Cato & Lælius sapientes cognominati.
* Ii.
Epicurei.
Exponit quę habeat intellectum, cum honestas dicitur cum utilitate pugnare.
Modò pro duntaxat.

in

in his addubitare turpissimum est. Quid est ergo, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? Credo, siquando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut, quod plerunque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid quod pateat latius? Quod potest esse majus scelus, quàm non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstrinxit scelere, siquis tyrannum occídit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, immo verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, ne quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat; ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus, injustitiam malorum maximum: nihilque ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestũ intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile; formula quædam constituenda est: quam si sequemur, in cõparatione rerum, ab officio nunquã recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplinæq; maximè consentanea, quam quidẽ in his libris propterea sequimur, quòd, quanquam & a veteribus Academicis, & Peripateticis nostris, (qui quondam iidem erant, qui Academici) quæ honesta sunt, anteponuntur iis quæ videntur utilia: tamen splendidius hęc ab iis differuntur, quibus, quicquid honestũ est, idem utile videtur; nec utile quicquam, quod nõ honestum: quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem

Olim ĩdem Academici, & Peripatetici.

tem noſtra Academia magnã licentiã dat, ut, quodcunque maximè probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incõmodo ſuum augere commodũ, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum, & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum; diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. Vt, ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet; debilitari & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unuſquiſque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahátque, quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia; ſocietas hominum communitáſque evertatur neceſſe eſt. Nam, ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, conceſſum eſt, nõ repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus. Neq; verò hoc ſolùm naturâ, id eſt, jure gentiũ, ſed etiã legibus populorum, quibus in ſingulis civitatibus Reſp. continentur, eodem modo conſtitutum eſt, ut nõ liceret ſui cõmodi causâ nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt, incolumem eſſe civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multò magis exigit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex divina, & humana: cui parére qui velit, (omnes autẽ parebunt, qui ſecundum naturam volent vivere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. Etenim multò magis eſt ſecundum

Qyodvis incommodum potius accipiendum, quàm injuſtè quid committendum.

Ratio naturæ, jus gentium, jus civile quod hic leges populorum vocat.

secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itémque * communitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahere autem alteri sui commodi causâ, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis ejusdem. Itémque magis est secundum naturam pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservãdis aut juvandis maximos labores molestiásque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in consilio cœlestiũ collocavit; quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimóq; ingenio longè illam vitã huic anteponit. Ex quo efficitur, hominẽ naturæ obedientẽ, homini nocere non posse. Deinde qui alterũ violat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam injuriã. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis; quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendũ id quidẽ censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animæ vitiis gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, & universorum: Quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit;

* Comitas.

Complexio qualiscunque.

velit; necesse est, secundùm eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, unâ continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ipsum, si ita est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primùm; verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatē communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditùs tollitur. Quæ qui tollunt, etiam adversùs Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt. Cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subiri vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitia. Hæc enim una virtus omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea utilior quàm animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliari possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris, contráque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilita-

Societatis jus non modò cum propinquis, sed etiam cum universis civibus, postremò & cum hospitibus servandum.

Alienum nihil usurpandum, nec si citra cujusquam injuriam fieri potest.

Homini ad nihil utili detrahere licet, si eò spectes, ut societati prosis, non propriè tibi.

tem Reipub. atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum, sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quàm de alteris commodis detrahẽdum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quàm detractio, at appetitio alieni. Sed cõmunis utilitatis derelictio, contra naturam est: est enim injusta. Itaque lex ipsa naturę, quę utilitatem hominũ conservat, & cõtinet, decernit profectò, ut ab homine inerti, atq; inutili ad sapientẽ, bonum, fortémq; virum transferantur res ad vivendum necessariæ: qui si occiderit, multùm de communi utilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, ut ne ipse de se benè existimans, sequę diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaque semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judiciũ est. Nulla est enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio: neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum, atq; impium ex hominum communitate exterminandũ est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas & immanitas belluina, à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo res Panætium persecuturũ fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium ejus * peremisset. Ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit

Causam, id est, prætextum, & commentitiam defensionem.

*Præveniſſet.

Paſtigium, id eſt ſummam manum: ab ædificiis tran-

propter

propter turpitudinem fugiendum: quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omninò turpe non est. Sed quoniã operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geometræ solent, non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quò facilius, quæ velint, explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas (si potes) nihil præter id, quod honestũ sit, esse propter se expetendum. Sin non hoc licet per Cratippum, at illud certè dabis quod honestum sit, id esse maximè propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est, & tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primùm Panætius in hoc loco defendendus est, quòd non utile cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neque enim ei fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negátque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

flatum, quibus perfectis conus aliquis imponitur in summo.

Principia prima per se nota.

Marte nostro, proverbialiter à militia translatam, ubi suo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus copiis adiuti committerent.

Ne qua nos commoditas quantavis, cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat ut, vel tantillùm ab honesto recedamus, sine quo nihil nõ perniciosum.

CVm igitur aliqua specie utilitatis objecta est, nos commoveri necesse est: sed si, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei,

quæ ſpeciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. Quod ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo (recta enim, & convenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernatúrque contrà) nihílque tam eſt ſecundum naturã, quàm utilitas. Certè in eadẽ re & utilitas, & turpitudo eſſe non poteſt. Itémque ſi ad honeſtatem nati ſumus; eáque aut ſola expetenda eſt, ut Zenoni eſt viſum, aut certè omni pondere gravior eſt habenda, quàm reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certè utile: itaq; quicquid honeſtũ, id utile. Quare error hominum non proborum, cùm aliquid, quod utile viſum eſt, arripuit, id continuò ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionéſque ſociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremò etiam in liberis civitatibus exiſtunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis (quæ acerbiſſima eſt) non vident. Quãobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant; an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiamſi ad id non pervenerit: Ergo ea deliberanda omninò non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi ſpes, opinióq; removenda eſt. Satis enim nobis (ſi modó in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet,

Turpis utilitas omnium ſcelerum parens.

Turpitudo per ſe fugienda, etiam ſumma impunitate propoſita.

Turpi in re turpis etiam ipſa deliberatio.

bet, si omnes Deos, hominésq; celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendũ. Hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cùm terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illũ hiatum descendit, æneúmq; equum (ut ferant fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulúmque aureum in digito; quem ut detraxit, ipse induit (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur; ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in * lucem annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit: eáque adjutrice regem dominum interemit, sustulítque, quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repentè annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco Philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus ejus exempli. Si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ feceris, si id Diis hominibúsque futurum sit semper ignotum, sisne facturus? negant id fieri posse, quanquam * potest id quidem. Sed quæro: quod negant posse, id si possent, quidnam facerent? Vrgent rusticè sanè; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quęrimus, si

Aurea præceptio & semper in pectore gestanda. Lib. 2. de Rep.

Fabula Gygis Platonici quem habeat sensum.

Pala, Massa quâ annuli gemma claditur.

* Locum.

Cui rei fabulæ fingantur, nempe ut exempla proponantur.

* *Alias, non potest.*

possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne celare: sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateãtur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertemur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquendáne sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio Collegę Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti; & consiliorum etiam adjutor. Cùm autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam; quod erat utile patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita: Species enim utilitatis animum populit ejus, cui cùm visum esset utilius, solũ se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

In Collatino propter invidiam nominis ejecto, quia publicæ utilitati consultum est, ne honestas quidem abfuit.

Romulus, ut solus imperaret, Remum fratrem occidit, hanc quidem causam prætexens, quòd mœnia contra legem transiliisset.

Romulus Quirinus.

Propriis commodis quatenus cuique inservire permissum.

NEc tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cùm his ipsi egeamus, sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat,

fiat ſerviendum eſt. Scitè Chryſippus, ut multa: Qui ſtadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè poſſit, ut vincat: ſupplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt; alteri ſurripere, jus non eſt.

Formula amicitiis, ut ſemper honeſtati cedat benevolentia amici, fides præſtetur, etiam maximis incommodis propoſitis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honeſti ratio patitur: cæterum ne qua res turpis aut petatur ab amico, aut præſtetur petenti.

MAximè autem perturbantur officia in amicitiis, quibus & non tribuere, quod rectè poſſis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejuſdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda ſunt. At neque contra Remp. neque contra jusjurandum, ac fidem (amici ſui cauſa) vir bonus facit, nec ſi judex quidē erit de ipſo amico. Ponit enim perſonā amici, cùm induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici cauſam eſſe malit, & ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cùm verò jurato dicenda ſententia ſit, meminerit, Deum ſe adhibere teſtem, id eſt (arbitror) mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogandi judicis, ſi eum teneremus, Quæ ſalva fide facere poſſit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò ante dixi, honeſta amico à judice poſſe concedi. Nam ſi omnia facienda ſint, quæ amici velint, non amicitiæ

Commodandum amicis, ſed uſque ad aras.

Peroranda, finiendæ, Malim equidem ad amplificationem, quam ad clepſydrarum numerum referre.

Iudex quod ſalvâ fide præſtare non poſſit, ne rogandus quidem eſt.

tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, cùm eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset, vas factus alter ejus sistendi: ut si ille non * revertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertiam adscriberet. Cùm igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo quod honestum est, comparatur; jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cùm autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitiæ. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

Damon & Pythias, nobile par amicorum.

* *Revertisse ad diem.*

Iaceat pro negligatur.

In publicis consultationibus semper honestum falsa utilitate potiùs habendum, neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnet. Atque hujus rei utramque in partem exempla.

SEd utilitatis specie in Republica sæpissimè peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis (qui classe valebant) pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo: sed nihil quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam peregrinos urbibus uti prohibent, eósque exterminant, ut * Pœnæus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis nó sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola: usu verò urbis prohibere peregrinos,

In Corintho delenda, falsa utilitatis species fefellit Romanos: nihil enim utilior fit quod crudeliter.

Aegina insula è regione Atticæ, Pyræus portus Athenarum.

* *Petronius.*

peregrinos, sanè inhumanum est. Illam preclara, in quibus publicę utilitatis specics prę honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra Resp. cùm sępe aliàs, tum maximè bello Punico secundo, quę, Cannensi calamitate accepta, majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cùm Persarum impetũ nullo modo possent sustinere, statueréntq; ut, urbe relicta, conjugibus, & liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatémque Gręcię classe defenderent, * Cyrsilium quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxémque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consiliũ Reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulavitque, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille classem Lacedęmoniorum, quę subducta esset ad Gytheum, clàm incendi posse: quo facto, frangi Lacedęmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audivisset, in concionẽ magna expectatione venit, dixítq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt, totámque eam rem, quam ne audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quàm nos qui piratas immunes socios vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id nũquam esse utile; ne tum quidẽ, cum id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Piratis à se victis, aliquot millia per colonias divisit: in altero Campanorum agros distribuit.

Cannensi, à Cannis vico Apuliæ, ubi Paulus Aemilius fuit cum innumerabili civium & sociorum Rom. multitudine cæsus.

Trœzen in Peloponneso, in sinu Argolico, quæ olim Posidonia dicta.

* Cyrsilium, alii Lycidam fuisse scribũt Historia est apud Demosthenem ἐν τῷ περὶ στεφάνου λόγῳ. Sic accipiendi erant qui nunc tyrannis nostris omnia, vel turpissima suadent, modò quæstuosa.

Gytheum nobile navale Lacedæm.

In altero notans Pompeius, qui ex Cęsar, qui

In

In contractibus communibus, quæ formula honesti, & utilis. Fingit autem speciem quandam jurisconsultorum more; deque ea duos Stoicos diversa sentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine, & jure civili moderatur.

SEd incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cùm repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnétne planè, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hęc sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ) vir bonus, ab Alexandria profectus Rhodum; magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summáque annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores ab Alexandria solvisse, navésq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodiis, an silentio suum quamplurimo venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione, & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico, aliud Antipatro, discipulo ejus homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emptor ignoret: Diogeni, venditoré quatenus jure civili constitutũ sit, dicere vitium oportere, cætera sine insidiis agere: &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris: Cum major est copia, cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte; Quid agis? tute cum hominibus cõsulere debeas, & servire humanæ societati; eáque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; viciſſim, & æquè

Solvisse neutraliter, id est, navigasse.

Festivus dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

æquè cõmunis utilitas, tua sit; celabis homines, quid iis adsit cõmoditatis, & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura Deorum sit, quis sit finis bonorũ; quę tibi plus prodesse nt cognita, quàm tritici utilitas. Sed non quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immò verò (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturâ conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suũ cujusque sit? Quod si ita est, ne vendendum quidem quicquã est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici: Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciã: sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, cæteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur in omnibus * cubiculis apparere serpentes: malè materiatę, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædésque vendiderit pluris multò quàm se venditurum putârit; num * id justè, an improbè fecerit? Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud, erranti viam nõ monstrare (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est: emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà. Nũ te emere coegit, qui ne hortatus quidẽ est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt villã bonã, (ut ipsi asserunt) benéq; ædificatã, nõ existimãtur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata; ratione multo

* Quidam cubilibus segunt pro latebris.

* *Alàs, injustè aut improbè.*

Publicæ execrationes Athenienſium in eos, qui viam erranti non monſtrarent.

Tabula rerum venalium.

multò minus, qui domum non laudârunt. Vbi enim judicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorem ejus rei quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm, si domini jussu ita præco prædicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honestum sit, sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpè, dissentio.

Præco auctionarius.

Superiori altercationi Philosophorũ suam interponit sententiam, omninò viro bono neq; simulandũ esse quicquam, neque dissimulandum sui commodi causâ; etiamsi mos, leges que ciuiles quædam reticeri non vetent.

QVæ disputanda sunt: non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, cum quid reticeas, sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causâ velis; eos, quorum interest id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non justi, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, calidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nõne inutile est vitiorũ subire nomina? Quòd si vituperandi sunt qui reticuerunt; quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otiandi causâ, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) con-

Aliud celare aliud reticere.

* *Quicquid reticeas.*

Turpe celare quod est, turpius mentiri quod non est.

contuliſſet, dictabat ſe hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cùm percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam facere Syracuſis, dixit venales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Cannio (ſi vellet) ut ſuis: & ſimul ad cœnam hominem in hortos invitavit in poſterum diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius, ut argentarius qui eſſet, apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe convocavit, & ab eis petivit, ut ante ſuos hortulos poſtera die piſcarentur: dixítque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio * apparatum erat convivium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro ſe quiſque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii piſces abjiciebantur. Tum Cannius, Quæſo, inquit, quid eſt, ô Pythi? tantúmne piſcium? tantúmne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco eſt Syracuſis quicquid eſt piſcium hîc aquatio, hac villa iſti carere non poſſunt. Incenſus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus & locuples tanti, quanti Pythius voluit: & emit inſtructos, Nomina facit, negotium conficit. Invitat Cannius poſtridie familiares ſuos. Venit: ipſe maturè, ſcalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piſcatorum eſſent, quòd eos nullos videret. Nullæ (quòd ſciam) inquit ille: ſed hîc piſcari nulli ſolent, itaque heri mirabar, quid accidiſſet: ſtomachari Cannius: ſed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega, & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipſis, cùm ex eo quæreretur, quid eſſet dolus malus, reſpondebat, cùm eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc quidem ſanè luculentèr, ut ab homine perito definiendi,

Fabula perquàm amœnâ, quo æſtu Græculus Cannio impoſuerit.

* *Paratum erat.*

Gravatè, vel gravatim invitus & vix.

Nomina facit, debitorem ſe conſtituit.

Formulas juris regulas. Quod dolo malo geſtum eſt, id in integrum reſtitui oportet.

niendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factũ eorum potest utile esse, cùm sit tot vitiis inquinatum. Quòd si Aquiliana definitio vera est, ex omni vita simulatio, dissimulatióque tollenda est. Ita nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII. tabulis, & circumscriptio adolescentium lege * Latoria: & sine lege, judiciis, in quibus Ex fide bona * agitur. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei vxoriæ, Melius, Æquius. In fiducia, Vt inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius est, potest ulla pars inesse fraudis: aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quicquam agi dolosè, aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: non licitatorem venditor, nec, qui contrà se liceatur, emptor opponet. Vterque si ad eloquendum venerit, non plus, quàm semel eloquetur. Quidem Scævola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant: ut etiamsi minoris, quàm potuisset, * vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quòd alios Bonos, alios Sapientes existimant. Ex quo Ennius: Nequicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret: Verè id quidem, si, quid esset prodesset, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in his libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni differentem, Sapientis esse, nihil contra mores, leges,

Circumscribere, circumvenire, circumducere.

* *Aliàs plectoria.*

* *Aliàs Plæctoria.*

* *Aliàs additur.*

Bona fidei judicia.

Inter bonos benè agier. Verba sunt solemnia, quibus in negotiis bonæ fidei utebantur.

Novæ Scævolæ integritas.

Indicaretur, id est, æstimaretur. Semel, id est, ut statim summum pretium eloqueretur.

Simile est vendere minoris quàm possis, & emere pluris quam possis.

Ex Ennii Medea.

* Emisset.

leges,instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximèque Reipub. Singulorum enim facultates, & copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum (de quo paulo antè dixi) placere nullo modo potest. Etenim omnino se negat facturum cõpendii sui causa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simulatio, & dissimulatio dolus malus est: perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè justum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et quia semper est honestum, virum bonum esse; semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sancitũ est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nã, cùm ex duodecim tabulis satis esset cautũ, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata: quæ qui inficiatus esset, dupli pœnã subiret: à jurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii, id statuerũt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Vt, cum in arce augurium Augures acturi essent, jussi sẽntque Titum Claudiũ, Centimalum, qui ædes in Cęlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis: Claudius proscripsit insulam, vendidit: emit Publicus Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calphurnius, cùm demolitus esset, cognovisséq; Claudiũ ędes postea proscripsisse, quàm esset ab Auguribus demoliri jussus, ad arbitriũ illum adegit, * quid, sibi de ea re facere oporteret, ex fide bona. M. Cato sententiã dixit, hujus nostri Catonis pater. Vt enim cęteri ex patribus

Compendium, id est, lucrum.

Lingua nuncupata, veterum jurisprudentium sermo.

Id Claudio reticentia pro dolo malo damnata.

* *Quicquid sibi dare facere oportet.*

sic

sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ita pronunciavit; cùm in venundando rem eam sciisset, & non pronunciâsset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bona statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nôsset venditor. Quòd si rectè judicavit: non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium venditor tacuit: sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio serviebant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Ius Crassus urgebat, quòd vitium venditor non dixisset; sciens, id oportere præstari; æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astus. Sed aliter Leges, aliter Philosophi tollunt astutias: Leges, quatenus manu tenere res possunt; Philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Súntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiamsi excitaturus non * sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt: sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas est enim

Serviebant, id est, debebant servitutem.

Rigor juris.

Vrgebat id est, premebat.

Æquitas.

Quid inter leges & Philosophorum dogmata.

* *Sis bestiam nec agis.*

enim (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem, quæ pateat * omnium inter omnes; interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itáque majores aliud jus gentiũ, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim civile, non idem continuò Gentium: quod autem Gentium, idem Civile esse debet. Sed nos veri juris, germanæque justitiæ solidã, & expressam effigiem nullam tenemus; umbrâ & imaginibus utimur, eásq; ipsas utinam sequeremur. Feruntur enim ex optimis * naturæ, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa? Vti ne propter te, fidemvè tuam captus, fraudatusnè sim: quàm illa aurea? Vt, inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione. Sed qui sint boni, & quid sit Bene agier, magna quæstio est. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus * adderetur, Ex fide bona: fideisq; bonę nomen existimabat manare latissimè, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse judicis, statuere, præsertim cùm in plerisque essent judicia contraria, quid quemq; cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eáque malitia, quæ vult quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distátque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum: malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. Nec verò in prædiis solùm jus civile ductũ à natura, malitiam fraudémque vindicat; sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædilium. Hæredum alia est causa: Ex quo intelligitur, quoniam

* *Hominum inter homines.* Ius gentiũ, jus civile cõtinet, non contra. Iuris formulæ à divina, & naturali ratione ductæ.

* *Naturæ principiis, & ver.*

* *Alias agebatur ex fide.*

In mancipiis, id est, servis aut ancillis quæri soler, an sana, an fugitiva, an furacia.

niam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prędetur inscitia. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate & ignoratione omnium proposita abstinere possit injuriâ? Periclitemur (si placet) & in iis quidem exemplis, in quibus * peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est: qui non verbis sunt, & disputatione Philosophorum, sed vinculis, & carcere * fatigandi; sed hæc consideremus, quæ faciunt ii qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quò facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines ejusdem civitatis potentissimos; qui, cùm illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilius Marcum Satyrium, sororis filium, nomẽ suum ferre voluisset, eúmque fecisset hæredem; hunc autem dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) non erat æquum principes * civis rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen pervenire. Etenim si is, qui non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cùm potest, injustè facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiã veræ hæreditates, non honestæ videntur, si

sint

* Peccare.

* Aliàs castigandi.

Testamentum falsum. Notati Crassus & Hortensius.

* Civitatis.

Hæreditates turpes.

sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione * acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet: falsò. Nam eadem utilitatis, quę honestatis, est regula: qui hoc non * prævideri, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans; est illud quidem honestum, verùm hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut si digitis concrepuerit, possit in locupletum testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omninò neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re vera non esset hæres; in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod utile sit, quódque expediat? Imò intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Luctatiò Pythiæ fuisse, Equiti Romano sanè honesto, cùm is sponsionem fecisset, Ni bonus vir esset: Itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum; ne aut spoliaret fama probatum hominé, si contrà judicasset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cùm ea res in-

* Quæsitę

* *Alias perviderit.*

Supini, & quibus loqui non liberet, digitulo crepitantes quippiam significabant.

Notionem, formam, & speciem dicit.

De patre, pro a patre inusitatius.

Exaggeratio est à Socrate ad Fimbriā, à Fimbria ad rusticos.

numerabilib officiis & laudib cõtineretur. Huic igitur viro bono, quẽ Fimbria etiã, nõ modò Socrates, noverat, nullo modo videri potest quicquã esse utile, quod nõ honestũ sit. Itaq; talis vir nõ modò facere, sed nec cogitare quidem quicquã audebit, quod non audeat prædicare. Hæc, nonne est turpe dubitare Philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cùm enim fidem alicujus, bonitatémque laudãt, Dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam: nihil expedire, quod non deceat, etiamsi id possis nullo refellente obtinere? Vidésne igitur hoc proverbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebã digitorũ percussione hæreditates omniũ posse ad sese convertere? Vt enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamẽ honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante naturâ. At enim, cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe Consulatus longè abesset, & jam septimum annum post prętură jaceret, neq; petiturus unquam Consulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cùm ab eo, Imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellũ illũ * producere: si se Consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaque factus est ille quidem Consul, sed à fide, justitiáque discessit, qui optimum, & gravissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidẽ Gratidianus officio boni viri functus est tũ, cùm Prętor esset, collegiumque Prætorũ Tribuni plebis adhibuissent, ut res nũmaria

Lusus genus erat micatio digitis repentè motis. Cic. de Divinatione.

Quid est enim sors? idem propemodum quod micare quod talos jacere, quod tesseras. Citat idem adagium & in secundo de finib. lib.

Notatus Marius, qui consulatus gratiâ ab officio recesserit.

* *Ducere.*

Notatus Gratidianus, qui collegarum communem gratiam ad se propriè transtulit.

maria de communi ſententia conſtitueretur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, ſic, ut nemo poſſet ſcire, quid haberet. Conſcripſerunt communiter edictũ cum pœna, atq; judicio, conſtituerúntq; ut omnes ſimul in roſtra poſt meridiem deſcenderent, & cæteri quidẽ alius aliò: Marius à ſubſelliis in roſtra recta: ídq; quod cõmuniter cõpoſitũ fuerat, ſolus edixit. Et ea res (ſi quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis ſtatuæ factæ ſunt, ad eas thus & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc ſunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquàm, cùm id, in quo violatur æquitas, non habetur ita magnum: illud autem, quod ex eo paritur, per magnum videtur: ut Mario, præripere collegis, & Tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe: conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, valdè utile videbatur. Sed omnium una regula eſt, quam cupio tibi eſſe notiſſimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne ſit, aut ſi turpe eſt, ne videatur eſſe utile. Quid igitur? poſſumúſne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti ſui cauſſa, criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minus. Eſt ergo ulla res tanti, aut commodũ ullum tam expetendum, ut viri boni & ſplendorem & nomen amittas? Quid eſt, quod afferre tantum utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi boni viri nomen eripuerit, fidem, juſtitiámque detraxerit? Quid enim intereſt, utrum ex homine ſe cõvertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta, & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur, nónne idem faciunt, quod is, qui etiam ſocerum

Explica, nam ſuperius cõplicatam dixit notionem.

habere voluit eum, cujus ipse audaciâ potens esset? Vtile enim videbatur plurimum posse alterius invidiâ: id quàm injustum in patriâ, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, inconditè fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratiâ
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Etheocles, vel potiùs Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimũ fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus? hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Rom. dominúsque omnium gentium esse concupierit, ídque perfecerit. Hanc cupiditatem, si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum, & libertatis interitum: earúmque oppressiónem tetram & detestabilem, glorioſam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare: sed ei, qui id facere possit, esse utile: qua hunc objurgatione, aut quo potius convitio à tanto errore coner avertere? Potest enim, Dii immortales, cuiquam esse utile fœdissimum, & teterrimum parricidiũ patriæ: quamvis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigẽda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo verba inter se discrepare, sed tamen unũ sonare videantur. Nunc * adeo ad vulgi opinionẽ. Quæ major utilitas, quàm regnandi, esse possit? Nihil contrà inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cùm ad veritatem cœpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum, periculorúmque plenissima?

Pompeius notatus, qui turpi consilio Cæsarem affinem adjunxerit ductâ ejus filiâ.

Euripidis carmen a Cæsare usurpatum.

εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρή, τυραννίδος πέρι κάλλιστον ἀδικεῖν· τἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

Cæsar pater patriæ appellatus, sed ab oppressis.

At Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.

* *Abeo.*

Multi

Multi iniqui, atque infideles regno, pauci sunt boni, Inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui tum exercitu Pop. Rom. populum ipsum Romanum oppressisset, civitatémque non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cùm ejus vitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc utilia non sunt quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem, cùm sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio, Consule iterùm, & à senatu nostro judicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum ultrò intulisset, cúmque de Imperio certamen esset cum Rege generoso ac potente, perfuga ab eo venit in castra Fabritii, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clã veniset, sic clàm in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabritius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque ejus factum à Senatu laudatum est. Atque si speciem utilitatis, opinionémque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus & gravem adversarium Imperii sustulisset: sed magnũ dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius vel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit; vel Senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate sejunxit armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causâ Imperium expetendũ est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cũ infamia.

Historiæ à Pyrrhi medico epistolam Fabritio missam narrant.

infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi. Q. filii sententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex Senatusconsulto liberavisset, ut hæ rursus vectigales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederat, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quàm Senatus. At aucta vectigalia: Vtile igitur. Quousque audebunt dicere, quicquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli Imperio, quod gloria debet fultum esse, & benevolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium, vectigaliáque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cùm in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eóque magis, quòd illa ordinum conjunctio ad salutem Reipub pertinebat. Malè etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, Vincat Vtilitas. Potiùs diceret, non esse æquam, quia non esset utilis Reip. quàm cùm æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Turpis quoque nec utilis L. Philippi sententia.

Cato perstrictus.

Turpis oratio Curionis, Vincat utilitas.

Formulas aliquot; rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum: sítne boni viri, in maxima caritate annonæ, familiam non alere? In utramque partem disputat: sed tamẽ ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equíne pretiosi potiùs jacturam faciat, quàm servuli vilis? Híc aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebítne eam sapiens,

ens,si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis, eripiétne suum? Minimè: non plus, quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua non sit. Quoad enim perventum sit eò,quò sumpta navis est,non domini est navis,sed navigantium. Quid si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes,* sibíne uterq; rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò; sed ei, cujus magis interſit vel suâ, vel Reip.causâ vivere. Quid,si hęc paria in utroque? Nullum erit certamen,sed,quasi in sorte, aut * in dimicando victus,alteri cedat alter. Quid,si pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium, indicétne id magistratibus filius? Nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstabit omnibus officiis? Imò verò: sed ipsi patriæ cõducit,pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem occupare,si patriam prodere conabitur pater? silebítne filius? Imò verò obsecrabit patrem,ne id faciat: si nihil proficiet,accusabit: minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit,patriæ salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam,si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id rescierit soluturúsne sit eos,si cui debeat,pro bonis?Diogenes ait Antipater negat: cui potiùs assentior. Qui vinum fugiens vendat scìens,debeátne dicere? Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Hæ sunt quasi controversiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia? Non ea,quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: sed hæc,mendacem esse,aleatorem, furacem,ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens,aurichalchum se putet vendere,indicétne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denariúm? Perspicuum

Sumpta, cõducta.

* Vetus exemplar,sibi uter rapiat.

**In micando.* Agere cuniculos,ut antè,agere rimas.

Fugie,quod duraturum non sit.

Redhibitio, cùm venditor rem, emptor pretium recipit, verbum est jurisconsultorum.

**Non dicenda*

est

est jam,& quid mihi videatur, & quæ sit inter eos Philosophos,quos nominavi,controversia. Pacta, & promissa sempérne servanda sint,quę nec vi,nec dolo malo (ut prætores dicere solent) facta sint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem,pepigerítq;ne illo medicamento unquam postea uteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot pòst inciderit in eundem morbum:nec ab eo,quicum pepigerat,impetret,ut item eo liceat uti: quid faciendum sit,cum sit is inhumanus,qui non concedat uti,nec ei quicquam fiat injuriæ? Vitæ, & saluti consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui cum hæredem faciat, cùm ei testamento sestertium millies relinquatur,ut ante quàm hæreditatem adeat, luce palâm in foro saltet,idque se facturum promiserit,quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserat ille, necne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet,honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quàm si ceperit: nisi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquod tempus contulerit; ut vel saltare eum, cùm patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt,quę non sunt iis ipsis utilia,quibus illa promiseris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset: optavit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est, * atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat, in hoc, promissum patris non esse servatum? Quid? quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti,filii sui,cùm is patri suspectus esset de noverca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus.

Aqua intercus,quæ hydrops,aut hydropisis.

De Sole & Phaethonte filio.

* *Atque quà constitit.*

De Theseo & Neptuno.

luctibus. Quid? Agamemnon cùm devovisset Dianę, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potiùs non faciendū, quàm tam retrum facinus admittendum fuit: Ergò & promissa non facienda nonnunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanę mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit: non reddere, officium. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ? reddásne depositum? Non credo: facies enim contra Remp. quæ debet esse charissima. Sic multa, quę naturâ honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta: Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam, simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniā à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximꝰ, in eisdem versabimur, cum docebimus ea, quę vidētur esse utilia, neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de Prudentia quidem, quam vult imitari Malitia: itémque de justitia (quæ semper est utilis) disputatum est.

De Agamēnone, & filia immolata.

De Fortitvdine.

Reliquæ sunt duę partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentiæ, temperantiæ. Vtile videbatur Vlyssi, ut quidam poetæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum autorem, talis de Vlysse nulla suspicio est; sed insimulāt eum tragœdię simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse

Vlysses ne ad Trojam iret, furorem simulavit, agrū proscissū sale serens: Palamedes odoratus illius astutiam filiam ejus, quā sulcus ducendus e-

rat, objecit. Vlysses, arte aratrum suspendit. Itaq; detecta fraus. Cujus rei memor Vlysses, postea Palamedem falsò criminatus oppressit. Ex tragœdia quapiam senarii sunt. * Quò iret.

rasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum vxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseverasset? qui cùm maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

Cujus ipse princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes scitis solus neglexit fidem:
*Furere assimulavit ne * coiret, institit.*
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Ffitius percepisset malitiosam audaciam,
Fidei sacratæ jus perpetuò falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verumetiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostrámque veniamus. M. Attilius Regulus, cum consul iterùm in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis, Hamilcare; juratus missus est ad Senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem: is cùm Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam (ut res declarat) falsam judicavit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunę bellicę judicantę, tenere Consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere, omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere

cidere posſit intolerandum putare. Itaque quid fecit? In Senatum venit, mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit: quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se Senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cùm valuisset autoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimũ hostem, & ad exquisita supplicia proficisci; sed jusjurandum conservandũ putabat. Itaq; tum, cùm vigilando necabatur, erat in meliori causa quàm si domi senex, captivus, & perjurus Consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captivos remittendos, verumetiam dissuaserit. Quomodò stultè? etiámne si Reip. conducebat? Potest autẽ, quod inutile Reip. sit, id cuiquã civi utile esse? Pervertunt homines ea, quę sunt fundamenta naturæ, cùm utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatẽ, ad eámque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissimè persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa prima, & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidũ, quàm necessariũ ducimus. Quid est igitur, dixerit quis in jurejurando? Num iratum timemus Iovem? At hoc quidem commune est omnium Philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus

nocere

nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatè perverteret. Anne turpiter faceret? Primùm, minima de malis. Nam igitur tantum mali turpitudo ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregistíne fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam. Quanquam ab impio Rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertisse: sed fit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiamsi antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est, jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad justitiam & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius: O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Iovis! Qui igitur jusjurandum violat, is fidem violat: quam in Capitolio vicinam Iovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè si nihil malum esset, nisi dolere: Id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima autoritate Philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem,

Minima de malis eligenda.

Eclipsis usitata in sermonibus vulgo usurpatis.

Iusjurandū.

Fides in Capitolio Iovi proxima.

Certè concedentis.

diocrem, ſed haud ſcio an graviſſimum, Regulum nolite(quæſo)vituperare. Quem enim locupletiore quærimus, quàm principem Po. Ro. qui retinendi officii cauſa, cruciatum ſubierit voluntarium? Nam, quod aiunt, Minima de malis, id eſt, ut turpiter potius, quàm calamitosè: an eſt ullum majus malum turpitudine? Quæ, ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis, quanta illa depravatio, & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervoſius qui iſta differunt, ſolùm audent malum dicere id, quod turpe ſit: qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. Nam illud quidem. Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam: Idcirco rectè à poeta dicitur, quia, cum tractaretur Atreus, perſonæ ſerviendum fuit. Sed ſi * hoc ſibi ſumunt, Nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit: videant, ne quæratur latebra perjurio. Eſt autẽ jus etiã bellicũ, fidéſq; jurisjurandi ſæpe hoſti ſervãda. Quod enim ita juratũ eſt, ut mens deferẽtis conciperet fieri oportere, id obſervandum eſt: quod aliter, id ſi non feceris, nullum perjurium eſt. Vt, ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi juratus quidem id non feceris. Nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium. Cum hoc nec fides eſſe debet, nec jusjurandum commune. Non enim, falſum jurare, pejerare eſt: ſed, quod ex animi tui ſententia juraveris, ſicut verbis concipitur, (more noſtro) id non facere, perjurium eſt. Scitè enim Euripides,

Iuravi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionéſq; bellicas, & hoſtiles perturbare perjurio: cum juſto enim & legitimo hoſte res gerebatur, adverſus quem & totum jus feciale, & multa ſunt jura communia.

Nervoſius vt Stoici: Remiſſius, ut Peripatetici.

* *Hinc.*

Iuſtis hoſtibus pacta præſtanda, latronibus nihil oportet.

Quid pejerare.

In Hippolyto coronato.

ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡδὲ φρὴν ἀνώμοτος.

Quod

Rom. exercitus in Caudinis furcis sub jugum missus à Samnitibus.

Quod ni ita esset, nunquam claros viros Senatus vinctos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, & Spurius Posthumius, cùm iterum consules essent, quia, cum malè pugnatũ apud Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerãt, dediti sunt his: injussu enim populi, Senatúsq; fecerant. Eodémq; tempore T. Numitius, Q. Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor, & autor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine Senatus autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam Lucius Furius & Sextus Attilius ex Senatusconsulto ferebant: quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestiùs hic, quàm Q. Pompeius, quo, cùm in eadẽ causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hîc ea, quæ videbatur utilitas, plus valùit, quàm honestas: Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad Senatum proficiscebatur, cùm præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed suscepit causam, ut esset judicium Senatus: cui nisi ipse autor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent; ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam (quod aiunt) quod valdè utile sit, id fieri honestum: imò verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestũ: nec quia utile, honestum: sed quia honestũ, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis

haud

haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed ex tota hâc laude Reguli unum illud est admiratione dignum, quòd captivos retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis * nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: indicant notationes, animadversionésque Censorum, qui nulla de re diligentiùs, quàm de jurejurando judicabant. L. Manlio, Auli filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit; quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam; quòd Titum filium, qui posteà est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jussisset. Quod cùm audisset adolescens filius, negotiũ exhiberi patri; accurrisse Romam; & prima luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cùm esset nunciatum, quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotísque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladiũ distrinxit, juravitque se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iuravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset. Manlium missum fecit: tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo provocatus occíderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio Consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: Magnus vir imprimis, & qui nuper indulgens

* Non.

Quanta antiquitus jurisjurandi religio.

Pomponius jusjurandum etiam metu extortum præstandum putavit.

Torquati cognomen.

Indulgens in patrem, quem acerbum in se, sic tamen amavit, idem filium securi percussit.

dulgens in patrem; idem acerbus, & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando jurejurando; sic decem illi quos post Canensem pugnam juratos ad Senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœnini si de redimendis captivis impetravissent, si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor imprimis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, à Senatu re nõ impetrata: unum ex decem, qui paulo postquàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse jurejurãdo. Interpretabatur non rectè. Fraus enim distringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator, & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo, & Varrone consulibus. Eos Senatus non censuit redimendos, cum id parva pecunia fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Annibalis scripsit idem, quòd Senatus, populúsque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quæ videntur utilia, vincuntur. * Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures, ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut jurejurando liberarentur, eósque à Censoribus, omnibus ignominiis notatos. Sic jam hujus loci finis. Perspicuum est enim ea, quæ timido animo, humili, demisso fractóque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videtur, non

* Atilius.

quod

quod Reipub. censuisset, aut domi remonere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia.

De Temperantia.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyreniaci, atque Annicerii Philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt: virtutémque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus; ejusdem ferè adiutor, autórque sententiæ, cum his, velis equísque (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, ejúsque constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur certè hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undíque suavitates? Quàm miser virtutis famulatus, servientis voluptati? Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse iucundius; quid cogitari potest turpius? Iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborúmque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia, & temperantia dicit ille quidem multa multis

Cyreniaci Epicurei ab Aristippo Cyreniaco. Annicerii ab Annicere, qui priorem Sectam emendavit. Obsoletis, id est, obscuratis. Velis equisque proverbialiter.

Aqua hæret.

tis locis: sed aqua hæret, ut aiunt: Nam quî potest Temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim Temperantia libidinum inimica: libidines autem consectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, nõ incallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediũt, cùm tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendíque doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iustitia vacillat, vel jacet potiùs omnésque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quàm Amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatémve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas: aspernatur, repellit: Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est suprà disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiã voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cũ honestate

De finibus bonorum & malorum.

neſtate conjunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certè nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia magnum; ſed perinde erit, ut acceperis, quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. Sed ut, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me è medio curſu clara voce patria revocaſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues his, temporis quantum poteris: poteris autem quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc ſcientię genere gaudere, tum & pręſens tecum propediem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibíque perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum: ſed multò fore chariorem, ſi talibus * monumentis, præceptiſque lætabere.

* Al. leg. monitis & melius.

Marci Tullii Ciceronis libri tertii de Officiis finis.

M. T. CICERONIS LÆLIVS, SIVE DE AMICITIA DIALOGVS AD T. Pomponium Atticum.

PRAEFATIO.

Lælius Scævolę Augurís, & Fannii ſocer.

QVintus Mutius Augur Scævola multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo, memoriter, & jucundè ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare Sapientem. Ego autem à patre, ita eram deductus ad Scævolam, ſumpta virili toga, ut quoad poſſem, & liceret, à ſenis latere nunquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam brevitèr, & commodè dicta, memoriæ mandabam; fieríque ſtudebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad Pontificem Scævolam contuli, quem unum noſtræ civitatis & ingenio, & * induſtria præſtentiſſimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad Augurem. Cum ſæpe multa narraret, tum me memini, domi in hemicyclo ſedentem (ut ſolebat) cum & ego eſſem unà, & pauci admodum familiares, in eum ſermonen illum incidere, qui tum ferè multis erat in ore. Meminiſti enim profectò (ut opinor) Attice, & eo magis, quòd P. Sulpitio utebare multùm, cum is tribunus Pleb. capitali odio à Q. Pompeio qui tum erat conſul, diſſideret, quicum conjunctiſſimè, & amantiſſimè vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio Marci filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Cujus diſputationis

Toga virilem mores exigebat.

Scævola pontifex.

* *Juſtitia.*

Hemicyclos cathedra in modum medii circuli Pomponius Atticus.

P. Sulpitius & Q. Pompeius, quorum alter tribunus, alter verò conſul fuit.

tionis ſententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos introduxi loquentes, ne inquam, & inquit, ſæpiùs interponeretur. Atque ideò feci, ut tanquam à præſentibus coram haberi ſermo videretur. Cum enim ſæpè mecum ageres, Attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res, tum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate, viſa eſt: itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore feci (qui eſt ſcriptus ad te de Senectute) Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic cum accepiſſemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe: C. Lælii perſona viſa eſt idonea mihi, quę de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scævola. Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum authoritate, & eorum illuſtrium, plus (neſcio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui exiſtimem: Sed, ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de Amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo fere ſenior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & ſapiens (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas. Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani; ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius, cujus tota diſputatio eſt de amicitia; quam legens tu ipſe cogноſces. FAN. Sunt iſta vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior; ſed exiſtimare debes,

Cato maior.

C. Lælii & P. Scipionis familiaritas

Plus habet gravitatis ſermo poſitus in autoritate veterum & illuſtrium virorum.

debes, omnium oculos in te esse conjectos; unum te sapientem, & appellant, & existimant: tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem; sed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum haberet, multáque ejus & in Senatu & in foro vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur: propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autè alio quodam modo dicunt, non solùm naturâ, & moribus, verùm etiam studio, & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem: qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtiliùs quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanósque casus virtute inferiores esse putès. Itaque ex me quærunt credo, & ex hoc item Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eóque magis quòd his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti Auguris, cómentandi causâ (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. SCAEVOLA. Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est á Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animadverti te, dolorem, quem acceperis cùm summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LAELIVS. Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cum valerem,

Acilius.

Septem Græciæ sapientes.

Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.

Commentarii.

rem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro: Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (ut ais) sapientissimum judicavit: Hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cùm utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem, quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit: & ut confirmare possum, nemo certè fuit. Sed non egeo medicinâ, me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu, plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quòd homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petiit nunquam, factus est Consul bis: primùm antè tempus, iterum sibi suo tempore. Reipub. penè serò: qui duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio; non modò præsentia, verùm etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis?

Scipionis laus.

de

de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitia in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem uno anno antequàm mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam *tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis: hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimósq; viderit, illum diem clarissimum fuisse, cùm senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis à populi Romani sociis & Latinis, pridiè quàm excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm ad inferos perveniisse. Neque enim assentiorii, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animas interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum authoritas valet, vel nostrorũ majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur, vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnámq; Græciam (quæ nunc quidem deleta est) cum florebat, institutis, & præceptis suis erudierunt! vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in pleríque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque cum è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimóque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui idem quasi præsagiret, perpaucis ante

Scipionis mors à totâ Rome deplorata.

* *Nunc.*

Quod anima sit immortalis.

ante mortem diebus: cum & Philus & Manlius adesſent, & alii plures; túq; etiam Scævola mecum venisſes, triduum disservit de Repub. Cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorumque se in quiete per visum ex Africano audisſe dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis, cui censemus cursum ad Deos faciliorem fuisſe, quám Scipioni? Quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis: quàm amici sit. Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè nihil est mali. Sensu enim amisſo: sit idem, quasi natus non esſet omnino: quem tamen esſe natum, & nos gaudemus; & hæc civitas dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optimè est, mecum autem incommodius: quem fuit æquius, ut prius introieram in vitam, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beatè vixisſe videar, quia cum Scipione vixerim, quicum mihi conjuncta cura de Repub. & de privata fuit: quocum domus fuit, & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ (quam modo Fannius commemoravit) fama delectat, falsa præsertim; quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore; ídque mihi eo magis est cordi, quòd ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lælij notam posteritati fore. FAN Istud quidem (Læli) ita necesſe est; sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus ocioſi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si quemadmodum soles de

Philus. Manlius.

* *Veriora.*

Quid sit amicitia.

Vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

cæteris

cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de Amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des SCAE. Mihi verò pergratum hoc erit; atque id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antevertit: quamobrem utrique nostrûm gratum admodum feceris. LAEL. Ego verò non gravarer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & sumus (ut dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quę in me est facultas? doctorũ est ista consuetudo, eáque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subitò. Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrẽ, quæ disputari de Amicitia possunt, ab eis, censeo, petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiã omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secũdas, vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum reseco, ut illi, qui, hęc subtilius disserũt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus; Nos autem ea quæ sunt in usu, vitáque communi, non ea, quæ finguntur, aut aptantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanum, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurũ, cõcedántque, ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient, negabunt id nisi sapienti, posse concedi. Aganus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas: nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magna constantia, ut

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sunt boni.

Pingui Minerva.

ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos esse putemus: qui sequuntur, quantum homines possunt, naturam optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet: itaque cives potiores sunt, quàm peregrini: & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat Amicitia Propinquitate, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustũ, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum, humanarúmque rerum cum benevolentia, & charitate, summa consensio. Quâ quidem haud scio an, exceptâ sapientiâ, quicquam melius homini sit à Diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates; belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta: posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in Virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine amicitia esse ullo pacto potest. Iam virtutem ex consuetudinine vitæ, sermoníque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborũ magnificentia; virósq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Caios,

Natura optima rectè vivendi dux.

Amicitiæ definitio.

Sine virtute amicitia esse non potest.

Cajos, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principiò* quis potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æq; ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quàm tu, ferret. Denique cæteræ res quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare: opes, ut colare: honores, ut laudere: voluptates, ut gaudeas: valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quo quò te verteris, prę stò est, nulla loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquã molesta est. Itaque non aqua, non igni, nec sẽre (ut aiunt) pluribus locis utemur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat, & prodest) sed de vera, & perfecta loquor; qualis eorũ, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens, communicánsque leviores. Cúmque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe præ-lucet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant; & imbecilles valent; &, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tanti eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum

* Qui potest.

Amicitia æquè necessaria, ac elementa.

rum benevolentiæ conjunctionem; nec domus ulla nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitiæ, concordiæque sit; ex dissensionibus, atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est; quæ non odiis atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt; quę in rerum natura, totóq; mundo constarēt, quęque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidē omnes mortales & intelligunt, & re probant Itaq; si quando aliquod officiū existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cavea nuper hospitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula? cùm ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes autem plaudebāt in re ficta. Quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facilè indicabat ipsa natura vim suam; cùm homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenùs mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimè dixisse: si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant quæritote. FAM. Nos autem à te potius, quamquam etiam ab istis sæpe quæsivi, & audivi, non invitus equidem; sed aliud quiddam expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tu magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Republica disputatum, affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit, justitiam justissimo

Omnia sine amicitia corruunt.

Empedocles.

Agrigentinus poëta, dicebat omnes res, & mundum totum constare ex amicitia.

Cavea.

M. Pacuuii tragœdia de Oreste & Pylade.

Filum orationis.

stissimo viro, defendere. SCAE. Quid amicitiam? nonne facile erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, justitiáq; servatam, maximam ceperit gloriam? LAEL. Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, qua me ratione cogatis? Cogitis certè: studiis enim generosum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandũ videri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia: ut in dandis, recipiendísque meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem propriũ amicitiæ, sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim (ex quo amicitia est nominata) princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ colũtur, & observantur temporis causa. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum, & voluntarium est. Quapropter à natura mihi, videtur potius, quàm ab * imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut faci'è earum appareat sensus. Quod in homine multò est evidentius. Primùm ex ea charitate, quæ est inter natos, & parentes; quæ dirimi (nisi detestabili scelere) non potest. Deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus, & naturâ congruamus; quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute,

Antiquior, id est, Nobilior. Amor, ex quo amicitia, à natura potius, quam ab imbecillitate orta. Fictum & simulatum.

* *Indigentiã.*

virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos nũquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabritii, M. Curii cum charitate aliqua, & benevolentia memoriam non uſurpet, quos nunquam viderit? Quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum; qui Sp. Caſſium, Sp. Meliũ non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho & Annibale: Ab altero propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: Alterum propter crudelitatem ejus ſemper hæc civitas oderit. Quòd ſi tanta vis probitatis eſt, ut eam vel in eis, quos nunquã vidimus; vel, quod majus eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moveantur, cùm eorum, quibuſcum uſu conjuncti eſſe poſſint, Virtutem, & bonitatem perſpicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit benevolentiæ magnitudo: quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit per quam quiſque aſſequatur, quod deſideret; humilem ſanè relinquunt, & minimè generoſum (ut ita dicam) ortum amicitiæ, quam ex inopia, atque indigentia naſci volunt. Quod ſi ita eſſet, * ut quiſque valetudinis minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus: quod longè ſecus eſt. Vt enim quiſque ſibi plurimum confidit, & ut quiſque maximè virtute, & ſapientia ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuáque omnia in ſe ipſo poſita judicet: ita in amicitiis expetendis, colendíſque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè herclè: ac ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille viciſſim opinione

* *Alìàs, ut quiſque minimũ in ſe.*

fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Vt enim benefici, liberalésque sumus, non ut exiganus gratiam, (neque enim beneficium fœneramur) sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quòd omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerúntin rem tam humilem, támque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamús: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentię charitatem, facta significatione probitatis. Quam qui appeteverunt, applicant sese, & propiùs admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus: sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad benè merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. SCAE. Tu verò perge, *Læli*: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. FAN. Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

Non esse fœnerandum beneficium. Amicitia nó spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

Sicut natura mutari non potest, ita amicitia, quæ à natura est, perpetuò durat.

LAELIVS.

LAELIVS.

AVdite vero optimi viri ea, quæ sæpissimè inter me & Scipionem de Amicitia differebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe: vel ut de Repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat incuntis ætatis; quòd summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta, * & toga deponerentur. Sin autẽ ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum cõtentione, vel luxuriæ, vel conditionis, vel cõmodi alicujus, quòd idem adipisci uterque non posset. Quòd si qui longiùs in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerísque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ; ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerunque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriã. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent; illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causâ esse facturos: eorum querela inveterata, non modo familiaritates extingui solere, sed etiã odia gigni maxima, atque sempiterna. Hæc ita multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subtertugere non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

Nihil difficilius, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere.

* *Sumpta toga.*

Nulla major pestis in amicitia, quàm pecuniæ cupiditas.

deri. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenùs amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num Becillinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchũ, Reip. vexantem à Q. Tuberone, æqualibúsque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam cum Lænati, & Rutilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quò tanti Tib. Gracchum feciſſet, ut, quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego: Etiámne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed si voluisset, paruissem. Videtis quàm nefaria vox! & herclè ita fecit, vel plus etiam, quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentiâ, quæstione nova perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas Reipub. graves, justáque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint; vel impetrare ab amicis, quicquid velimus: perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus Paulum Æmilium C. Luscinio familiarem fuisse, (sic à patribus accepimus) bis unà Consules,

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

Coriolanus arma contra patriam movens.

Eeprecari, id est, à se crimen removere.

Nefaria vox C. Blossii.

Nulla est excusatio peccati, si amici causa peccaveris.

Consules, & collegas in Censura: tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanum, memoriæ traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra Remp. esset. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendissent, scio impetraturos non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem accerrimus * inimicus.

HÆc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum siquis contra Remp. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus Reip. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio, curriculóque consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile Pop. Ro. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui; quid in P. Scipionem Naficam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoque, quem modò posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectẽ, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cũ semel cœpit, labitur. Videtis, in tabella jam antè quãta sit facta labes, primò Gabiniâ lege, biennio autem post, Cassiâ. Videre jam videor pop. Rom. à Senatu disjunctum, multitudinísque arbitrio res maximas agi. Plures enim discent,

* *Hostiu.* Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

cent, quemadmodum hęc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rempub. peccantibus non discedant: Improbis autem pœna statuenda est: nec minor verò iis, qui sequuti erunt alterum, quàm iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cùm Imperator bello Persico servitute Græciam liberâsset, proptérque invidiam in exilium missus esset, ingratæ patriæ * injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiæ regenda non est, sed potiùs omni supplicio vindicanda: ut ne quis sibi concessum putet, amicũ, bellũ patriæ inferentem, sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis Respub. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodiè sit.

* *Aliàs invidiam.*

Coriolanus, & Themistocles mortem sibi conscíverunt.

HÆc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit: cõsilium verum dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum benè suadentium valeat autoritas; eáque adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit; & authoritati adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. Sed nihil est, quod illi non perse-

perſequantur ſuis argutiis; partim fugiendas eſſe nimias amicitias; ne neceſſe ſit, unum ſolicitum eſſe pro pluribus: ſatis ſupérque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commodiſſimum eſſe, quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim eſſe ad beatè vivendum ſecuritatem; quâ frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autē dicere aiunt etiam multò inhumanius, (quem locum breviter perſtrinxi paulòantè;) præſidii, adjumétique causâ, non benevolentiæ, neque charitatis, amicitias eſſe expetendas. Itaque, ut quiſque minimū firmitatis habeat minimúmque virium; ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis àmicitiarum præſidia quærant quàm viri: & inopes, quàm opulenti: & calamitoſi, quàm ii, qui putantur beati. O præclaram ſapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quâ á Diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucūdius. Quæ eſt enim iſta *ſecuritas? ſpecie quidem blanda, ſed re ipſa multis locis repudianda eſt. Neque enim eſt conſentaneū, ullam honeſtam rem, actionémve, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptā deponere. Quòd ſi curā fugimus, virtus fugiēda eſt; quæ, neceſſe eſt, ut cū aliqua cura res ſibi cōtrarias aſpernetur, atq; oderit: ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injuſtis juſtos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrē ſi cadit, in ſapientem animi dolor, qui profectò cadit, niſi ex ejus animo extirpatā humanitatem arbitremur; quæ cauſa eſt, ut amicitiam funditùs tollamus è vita, ne aliquas propter eam

Πολυπιλία.

Solem è mūdo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.

* Severitas.

Proprium animi bene conſtituti.

ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt (motu animi ſublato) non dico inter pecudem, & hominem; ſed inter hominem, & ſaxum, aut truncum, aut quidvis generis ejuſdem? Neque enim ſunt iſti audiendi, qui Virtutem duram, & quaſi ferream eſſe volunt: quæ quidem eſt tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atq; tractabilis; ut & bonis amici quaſi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quã-obrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantùm valet, ut tollat è vita amicitiam non plus, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas, & moleſtias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam (ut ſuprà dixi) ſiqua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet, & adjungat: id cùm contigit, amor ibi exoriatur neceſſe eſt. Quid enim tam abſurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriã, ut ædificio, veſtitu, cultúque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione benevolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum, officiorúmque jucundius. Quòd ſi etiam illud addimus, quod rectè addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam ſimilitudo: conceditur profectò verum eſſe, ut bonos boni diligant, adſciſcántque ſibi, quaſi propinquitate conjunctos, atque naturã. Nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quàm Natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, conſtat, ut opinor, bonis inter bonos quaſi neceſſariã benevolentiam eſſe, quę eſt amicitię fons, à natura conſtitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: nõ eſt enim inhumana virtus, neq; * immanis, neque ſuperba; quæ etiam populos univerſos tueri, eíſque

In Stoicos.

Amicitia ex amore naſcens.

Morum ſimilitudo amicitiam contrahit.

ὅμοιον ὁμοίῳ φίλον.

* Immunis.

eíſque optimè conſulere ſoleat: quod non faceret profectò, ſi à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam Vtilitas parta per amicum, quàm amici Amor ipſe delectat. Túmque illud fit, quod ab amico eſt profectum, jucundum, ſi cum amore, & ſtudio eſt profectum. Tantúmque abeſt, ut amicitiæ propter indigentiam colantur; ut ii, qui opibus & copiis, maximéque virtute præditi (in qua plurimum eſt præſidii) minimè alterius indigeant, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi: atque haud ſcio, anne opus ſit quidem, nihil unquam omnino deeſſe amicis. Vbi enim ſtudia noſtra viguiſſent, ſi nunquam ſtudio, nunquam conſilio, nunquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? non igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam conſequuta eſt. Non ergo erunt homines divitiis affluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. Nam quis eſt (proh Deum fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim eſt tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla ſtabilis benevolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta atque ſolicita ſunt; nullus locus eſt amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem metuit: aut eum, à quo ſe merui putat? Coluntur tamen ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus: quòd ſi fortè (ut fit plerunque) ceciderint; tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum cum exul eſſet, ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quóſque infidos; cùm jam neutris gratiam referre poſſet.

Tyrannorum vita.

In adverſis cognoſcuntur amici.

posset. Quanquam miror, in illa superbia, & importunitate si quenquam habere potuit. Atque ut hujus (quem dixi) mores veros amicos parare non potuêre: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solùm ipsa Fortuna cæca est, sed eos etiam plerunq; efficit cæcos, quos cõplexa est. Itaq; illi efferuntur fastidio ferè, & contumaciâ: neq; quicquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atq; hoc quidem videre licet eos, qui anteà commodis fuerant moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperníq; ab iis veteres amicitias, & * indulgeri novis. Quid autem stultius, quàm, ut plurimum copiis, facultatibus, opibus possint cætera parare, quæ * parant, pecuniam, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa: amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut ita dicam) supellectilẽ? Etenim cætera cúm parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causa laborent. Ejus enim est istorum quicquid est, qui vincit viribus; amicitiarũ sua cuique permanet stabilis & certa possessio: ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona Fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini deligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo: Vnam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: Alteram, ut nostra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentiæ pariter, æqualitérq; respondeat: Tertiam, ut quanti quisque seipsum facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum? precari ab indigno,

Fortuna cæca.

* Indulgere.

* Parantur.

Melius laudabiliúsque est amicos, quàm divitias parare.

Qui sunt in amicitia fines.

digno, ſupplicare, tum acerbius in aliquem invehi, inſectaríque vehementiùs: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſtè, in amicorũ fiunt honeſtiſſimè. Multæ quoque res ſunt, in quibus de ſuis commodis viri boni multa detrahunt, detrahíque patiuntur, ut iis amici potius, quàm ipſi, fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officiis, ac voluntatibus. Hoc quidem eſt nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitiã, ut par ſit ratio acceptorum & datorũ. Ditior mihi, & affluétior vídetur eſſe vera amicitia, nec obſervare ſtrictè, ne plus reddat, quam acceperit. Neque enim verendum eſt, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut quanti quiſq; ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibuſdam aut animus abjectior eſt, aut ſpes amplificandæ fortunę fractior. Non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt: ſed *potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducátque in ſpem, cogitationémque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maximè reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuiſſe reperiri, quàm ejus, qui dixiſſet, Ita amare oportere, ut aliquando eſſet oſurus. Nec verò ſe adduci poſſe, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum eſſe crederet, qui ſapiens habitus eſſet unus è ſeptem: ſed impuri cujuſdam, & ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam revocantis eſſe ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus ejus eſſe poterit, cujus ſe putabit inimicum eſſe poſſe? Quinetiam neceſſe erit cupere, & optare, ut quàm ſæpiſſimè peccet amicus, quo plures det ſibi tanquam anſas ad reprehendendum. Rurſum autem rectè factis, commodíſque

Precari amicis ab indigno.

Ad calculos revocare.

** Potius debes eniti.*

modíſque amicorum neceſſe erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuſcunque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. Quinetiam ſi minus felices in deligendo fuiſſemus; ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cùm emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & voluntatum ſine ulla exceptione communitas: ut etiam ſiqua fortuna acciderit, ut minus juſtæ amicorum voluntates adjuvandæ ſint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum eſt de via, modò ne ſumma turpitudo ſequatur. Eſt enim, quatenus amicitiæ dari venia poſſit. Nec verò negligenda eſt fama: Nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis, & aſſentationibus colligere turpe eſt. Virtus, quam ſequitur Charitas, minimè repudianda eſt. Sed ſæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores eſſent; capras, & oves quot quiſque haberet, dicere poſſe: amicos quot haberet, non poſſe dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eligendis negligentes eſſe, nec habere quaſi ſigna quædam, & notas, quibus eos qui ad amicitiam eſſent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes eligendi: cujus generis eſt magna penuria: & judicare difficile eſt ſanè niſi expertum. Experiendum autem eſt in ipſa amicitia: ita præcurrit amicitia judicium, tollítque experiendi poteſtatem. Eſt igitur prudentis ſuſtinere, ut curſum, ſic impetum bene-

Quouſque amicitia producenda ſit.

Difficile eſt amicum judicare.

benevolentiæ, quo utamur, quasi aquis tentatis, sic amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quàm sint leves: quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ, non anteponant? ut cùm ex altera parte proposita hæc sint, ex altera * vis amicitiæ: non multo illa malint? Imbecilla enim * natura est ad contemnendam potentiam: quam, etiamsi neglecta amicitia, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficilimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, Réque publicâ versantur. Vbi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas, non est facilè inventus, qui descendat. Quanquam Ennius rectè:

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo levitatis, & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur, utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiæque ejus, quam in amicitia quærimus, Fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, * & qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitaté. Neq; enim fidũ potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & na-

* *Ius.*
* *Aliàs humana natura.*

Fides stabilis amicitiæ fundamentum.

* *Aliàs, id est, qui rebus*

& natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendū eodē est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat * illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, Constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem Sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primùm, ne quid fictum sit, néve simulatum: Apertè enim vel odisse, magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo, illatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspicionem, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam, oportet, sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatémque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Num quando amici novi, non indigni amicitiâ, veteribus sint anteponēdi; ut equis vetulis teneros anteponere solemus? Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verúmque illud est, quod vulgo dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quàm intrectato,

* Oblatis.

Tristitia & severitas abesse debent ab amicitia.

Novi amici non sunt veteribus anteponendi.

Notandum proverbium.

intrectato,& novo. Nec modò in hoc, quod eſt animal,ſed in iis etiam quæ ſunt inanimata, conſuetudo valet: cùm locis etiam ipſis montoſis delectemur,& ſylveſtribus,in quibus diutiùs commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam ſunt; qualis erat Scipionis in noſtro (ut ita dicam) grege. Nunquam ſe ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio antepoſuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q verò Maximum, fratrem,egregium virum,omnino ſibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate,tanquam ſuperiorem colebat:ſuóſq; omnes per ſe eſſe poſſe ampliores volebat. Quod faciendum,imitandúmque eſt omnibus; ut, ſi quam præſtantiam virtutis, ingenii, fortunæ conſecuti ſunt, impertiant eam ſuis, communicéntque cum proximis: ut,ſi parentibus nati ſint humilibus,ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ,eorum augeant opes, eíſque honori ſint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam ſtirpis,& generis, in famulatu fuerint, cum cogniti ſunt,& aut Deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt. Quod quidem eſt multò profectò magis in veris patribus,certíſque faciendum. Fructus enim ingenii,& virtutis, omníſque præſtantiæ tum maximè capitur, cum in proximum quenq; confertur. Vt igitur ii,qui ſunt in amicitiæ conjunctioníſq; neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores dolere non debent, ſe à ſuis amicis aut ingenio, aut fortunâ,aut dignitate ſuperari. Quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aut etiã exprobrant; eóque magis,ſi aliquid habere ſe putant, quod officiosè,aut amicè,& cum labore aliquo ſuo factum queant

Superior ætate colendus eſt.

queant dicere. Odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium; quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia; sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cùm ipsi se contemni putant: quod non ferè contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere possis: Deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quantumvis licet excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem ejus * Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatísque & ingeniis, & ætatibus, judicandæ sunt. Nec, siqui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices, & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentię postulabunt, qui negligendi quidé non sunt, sed alio quodam modo colendi: aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores, disparia studia sequuntur: quorũ dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliã causam ullã boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum, studiorumq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitiis, ne quis intemperatâ quadã benevolentiâ (quod persæpè sit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neopto-

Meminisse debet is, in quem collatum est beneficium, non memorare qui contulit.

Scipio Rutilium consulem fecit.

* *Alius Lelium.*

Amicitiæ ætate provectæ judicandæ sunt.

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, vt discendendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd desiderium non facilè ferat, is & infirmus est, mollísq; natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parùm iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetari. Est enim quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam necessaria. Iam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum; tum in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissione vsus eleuandæ, & (vt Catonem dicere audiui) dissuendę magis, quàm discindendæ sunt: nisi quędam admodum intolerabilis iniuria exarserit; vt neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, vt non statim alienatio, disiunctióque facienda sit. Sin autem morum, aut studiorum commutatio quędam, (vt fieri solet) facta erit, aut in Reipublicæ partibus dissentio intercesserit; (loquor enim, vt paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solùm amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptę videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiaritèr vixeris. Ab amicitia Q. Pompeij meo nomine se remouerat (vt scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quę erat in Rep. alienatus est à collega nostro Metello. Vtrúmq; egit grauitèr, authoritate, & offensione animi non acerba. Quamobrem primùm danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, vt extinctę potiùs amicitię, quàm oppressę esse videantur.

Neoptolemus.
Lycomedes.

Considerandum est quid ab amicis petatur.

Dissuendæ magis quam discindendæ amicitiæ.

Q. Pompeius

Metellus.

Cauendum verò est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ, è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quę tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt; & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, vt is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omninò omnium horum vitiorum, atq; incõmodorum vna cautio est, atq; vna prouisio, vt ne nimis citò diligere incipiamus, néue indignos: Digni autem sunt amicitiâ, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarũ istud genus, (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum nôrunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tãquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrima illa, & maximè naturali carét amicitia, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ, qualis et quãta sit. Ipse enim se quisq; diligit, non vt aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is Amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hoc apparet in bestijs, volucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primùm, vt se ipsæ diligant; (id enim paritèr cum omni animante nascitur,) deinde, vt requirant, atq; appetant, ad quas se applicent, eiusdem generis animantes: ìdque faciunt cum desiderio, et cum quadam similitudine amoris humani: quantò id magis in homine fit natura, qui & se ipse diligit; et alterum acquirit, cuius animũ ita cum suo commisceat, vt efficiat penè vnum ex duobus? Sed plerique peruersè, ne dicam impudentèr, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt:

Quis sit amicus.

quæque

quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab ijs desiderant. Par est autem primùm, ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam iamdudũ tractabamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest, cùm homines beneuolentia coniuncti, primùm cupiditatibus ijs, quibus cæteri seruiunt, imperabunt: deinde æquitate, iustitiáq; gaudebunt, omniáque alter pro altero suscipiet; neque quicquam vnquam, nisi honestum, & rectum, alter ab altero postulabit: neque solùm colent se inter se, ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in ijs pernicioſus est error, qui existimant libidinum, peccatorúmque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorũ comes: vt quoniam solitaria nõ posset virtus ad ea, quæ summa sunt, peruenire; coniuncta & sociata cum altera peruenire: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est; eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus, beatissimúsq; comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda; honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas: vt cùm hæc adsint, beata vita sit, & sinè his esse non possit. Quod cùm optimùm, maximúmq; sit; si id volumus adipisci, virtute opera danda est: sinè qua neque amicitiam, neque vllam rem expetendam consequi possumus. Ea verò neglecta, qui se amicos habere atbitrantur, tum se denique erraſſe sentiunt, cùm eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cùm iudicaueris, diligere oportet: non cùm dilexeris, iudicare. Sed, cùm multis in rebus negligentia plectimur, tum maximè in amicis & deligendis, & colendis. Præposteris enim vtimur consilijs, & acta agimus,

Amicus, vir bonus esse debet.

Nunquam nisi honestum & rectum petendum est.

Non debet verecundia ab amicitia abesse.

Apothegma. Iudicandum est priùs, quam diligamus.

mus, quod vetamur veteri prouerbio. Nam implicati vltrò & citrò, vel vsu diuturno, vel etiam officijs, repentè in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei tam maximè necessariæ tanta incuria. Vna est enim amicitia in rebus humanis, de cuius vtilitate omnes vno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos tenuis victus, cultúsque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammãtur, quàm multi ita contemnunt, vt nihil inanius esse, nihil leuius existiment. Item cætera, quę quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad vnum idem sentiunt, & hi, qui ad Remp. se contulerunt; & ij, qui rerum cognitione, doctrináque delectantur; & ij, qui suum negotium gerunt otiosè: postremò ij qui se totos tradiderunt voluptatibus, sinè amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberalitèr viuere. Serpit enim, nescio quo modo per omnium vitam amicitia; nec vllam ætatis degendę rationem patitur esse expertẽ sui. Quinetiam, siquis asperitate ea est, & immanitate naturæ, vt congressus, & societatem hominum fugiat, atq; oderit, qualem fuisse Athenis Timonem, nescio quem, accipimus: tamen is pati non possit, vt non acquirat aliquem, apud quem euomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maximè iudicaretur, si quid tale posset contingere, vt aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine vspiam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat abundantiam, & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatẽ eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset? cuiq; non auferret fructum

Actum agere.

Timon.

ctum voluptatum omnium ſolitudo? Vtrum igitur illud eſt quod à Tarentino Archita (vt opinor) dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audiui, ab alijs ſenibus auditum: Si quis cœlum aſcendiſſet, naturámq; mundi, & pulchritudinem ſiderũ perſpexiſſet, inſuauem illam admirationem ei fore: quæ iucundiſſima fuiſſet, niſi aliquem, cui narraret, habuiſſet. Sic natura ſolitariũ nihil amat; ſempérq; ad aliquid tanquam adminiculum annititur, quod in amiciſſimo quoq; dulciſſimum eſt. Sed cùm tot ſignis eadem natura declaret, quid velit, ac quęrat, quid deſideret: obſurdeſcimus tamẽ neſcio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Eſt enim varius & multiplex vſus amicitiæ, multęq; cauſæ ſuſpicionum, offenſionúmq; dantur, quas tùm euitare, tùm eleuare, tùm ferre ſapientis eſt. Vna illa ſubleuanda offenſio eſt, vt & * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici ſæpè ſunt, & obiurgandi: & hæc accipienda amicè, cùm beneuolè fiunt. Sed neſcio quomodo verum eſt, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obſequium amicos, veritas odium parit.* Moleſta veritas eſt, ſiquidẽ ex ea naſcitur odiũ, quod eſt venenum amicitiæ: ſed obſequium multò moleſtius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri ſinit. Maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudẽ obſequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia eſt; primùm, vt monitio acerbitate; deinde obiurgatio contumelia careat. In obſequio autem (quoniam Terentiano verbo libentèr vtimur) comitas adſit aſſentatio vitiorum adiutrix procul amoueatur, quæ non modò amico, ſed ne libero quidem digna eſt. Alitèr enim cum tyranno, alitèr cum amico viuitur. Cuius autem aures clauſæ veritati ſunt, vt ab amico verum audire nequeat, huius ſalus deſperanda eſt.

Natura nihil ſolitarium amat.

* Vtilitas. An verum ſit Terentianum illud: Obſequium amicos, veritas odium parit.

Fugiendam eſſe aſſentationem.

Audienda eſt veritas.

Scitum est enim illud Catonis, multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpè dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ij scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se, non anguntur; obiurgari, molestè ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ; & alterũ liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamuis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, leuium hominum, atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim iudicium veri, ídque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sinè qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, vt vnus quasi animus fiat ex pluribus: quî id fieri poterit, si ne in vno quidem vnus animus erit, idémq; semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quam animus eius, qui ad alterius non modò sensum, ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum conuertitur? Negat quis? nego: ait? aio. Postremò imperaui egomet mihi, omnia assentari, vt ait idem Terentius, sed ille sub Gnathonis persona quod amici genus adhibere, omninò leuitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit authoritas. Secerni autem blandus amicus à verò, & internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia fucata

Nota.

Amicitiæ.

& si-

& simulata à sinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen iudicare solet, quid interfit inter popularem, id est, assentatorem, & leuẽ ciuem, & inter constantem, seuerum & grauem. Quibus blanditijs C. Papyrius Consul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de Tribunis pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me; de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dij immortales) fuit grauitas, quanta in oratione maiestas! vt facilè ducem Populi Rom. non comitẽ diceres: sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragijs populi repudiata est, atq; (vt ad me redeã) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdotijs C. Liconij Crassi * videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum * versibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. Atque id actum est Prætore me quinquennio antequàm Consul sum factus. Itaque re magis, quàm authoritate causa illa defensa est: Quòd si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est, quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (vt dicitur) *apertum pectus videas, vnúmq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari possis, cum id, quàm verè fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamuis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, vt is, assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omninò est amans sui virtus: optimè enim se ipsa nouit;

Papyrius.

* Aliubebatur.

* Versus.

Scena.

* *Apertum amici pectus.*

Assentationem amat, qui ipse sibi assentatur.

quámque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio; his fictus ad eorum * voluptatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi. Magnas verò agere gratias Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamuis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant, & inuitant, tamen etiam grauiores, constantioresq; admonendi sunt, vt animaduertant, ne callida assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cauendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam aduersando sæpè assentetur, & litigare se simulans blandiatur atque ad extremum det manus, vincíque se patiatur, vt is, qui illusus sit, plus viciisse videatur. Quid autem turpius quàm illudi? Quod ne accidat, magis cauendum est, vt in Epicureo.

Hodie me ante omnes comicos stultos, senes
Versaris, atque luseris lautissimè.

Hæc etiam in fabulis stultissima persona est, improuidorum & credulorũ senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id est, sapientũ, (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leues amicitias defluxit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eámque ipsam concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu

* *Voluptatem.*

Semper auget assentatio.

Nota.

Alias defluxit Epilogus disputationis de amicitia.

tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conseruat. In ea est enim conuenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ tùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitque in alio, ad id se admouet, vicissímque accipit illud, quod in altero est, ex quo eorum exardescit siue amor, siue amicitia: vtrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla vtilitate quæsita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minùs sequutus sis. Hæc nos adolescentes beneuolentia, senes illos L. Paulum. M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, vt inter me & Scipionem, L. Furium. P. Rutilium: Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus; vt ego in vestra & in Q. Tuberonis; equidem etiam admodũ adolescentis, P. Rutilij, & A. Virginij familiaritate delector. Quandoquidem enim ita ratio comparata est vitæ, naturæq; nostræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est, vt cum æqualibus possis viuere, quibuscum tanquam è carceribus emissus, cum ijsdem ad calcem (vt dicitur) peruenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæque sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, beneuolentiáque sublata, omnis est è vita sublata iucunditas. Mihi quidé Scipio, quanquam est subitò ereptus, viuit tamen, sempérque viuet. Virtutem enim semper amaui illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara, & insignis. Nemo vnquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam

Virtus conciliat amicitias & conseruat. Quid sit amare.

dam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hâc mihi de Republica consensus, in hâc rerum priuatarum consilium, in eâdem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, ne minima quidem re, offendi, quod quidem senserim; nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idem victus, ísque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationésq; communes. Nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium, tempúsque contriuimus. Quarum rerum recordatio, & memoria, si vnà cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, aluntúrque potius, & augentur cogitatione, & memoria. Et si planè illis orbatus essem, magnum tamen afferet mihi ætas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem breuia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, vt ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) vt, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lælij, seu de amicitia Finis.

M. T.

M. T. CICERONIS CATO MAIOR, SEV DE SENECTVTE ad T. Pomponium Atticum.

DIALOGI PERSONÆ.

SCIPIO, CATO, LAELIVS.

Præfatio.

Tite, ſi quid ego adiuuo, curámue leuáſſo,
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa,
*Ecquid erit * pretv?* * Præmi.

Licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, ſed fidei plenus: quanquàm certò ſcio non vt Flaminium,

Sollicitari te (Tite) ſic, noctéſque, diéſque.

Noui enim moderationem animi tui, & æquitatem, téque non cognomen ſolùm Athenis deportaſſe, ſed humanitatem, & prudentiam intelligo. Et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus me ipſum ſentio interdum, grauius commoueri: quarũ conſolatio, & maior eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt, de ſenectute aliquid ad te ſcribere: hoc enim onere (quod mihi tecum commune eſt) aut iam vrgentis, aut certè aduentantis ſenectutis, & te, & me ipſum leuari volo: etſi te quidem id modeſtè, ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certò ſcio. Sed mihi, cum de Senectute aliquid vellem ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo Atticus.

vterque

vterque noſtrûm communitèr vteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, vt non modò omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias; ſed effecerit mollem etiam, & iucundã ſenectutem. Nunquam igitur ſatis laudari dignè poterit Philoſophia; cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris & dixinus multa, & ſæpè dicemus. Hunc verò librum de ſenectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus, non Tithono, vt Ariſto Chius, ne parum eſſet authoritatis, tanquam in fabula: ſed M. Catoni ſeni, quò maiorẽ authoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè ſenectutem ferat; iiſque eum reſpondentem. Qui ſi eruditiùs videbitur diſputare, quàm conſueuit ipſe in ſuis libris, attribuito Græcis literis: quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? Iam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

Tithonus, Ariſto Chius. Perſonarum dignitas addit orationi authoritatem.

DIALOGVS. P. SCIPIO, C. LÆLIVS ET CATO INTERLOCVTORES.

SCIPIO.

SÆpenumero admirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque ſapientiam; tum vel maximè, quòd ſenectutem tuam nunquam tibi graué eſſe ſenſerim. Quæ plærisque ſenibus ſic odioſa eſt, vt onus ſe Ætna grauius dicant ſuſtinere. CATO. Rem haud ſanè, Scipio & Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad benè, beatéque viuendum,

uendum, ijs omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à se ipsis petunt, ijs nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est Senectus, quam vt adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti, tanta est inconstãtia, stultitia, atque peruersitas. Obrepere aiunt eam citiùs, quàm putassent. Primùm, quis coegit eos falsum putare? Quî enim citiùs adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quî minus grauis esset ijs senectus, si octingentesimum annũ agerent, quàm si octogesimũ? præterita enim ætas, quamuis longa, cùm effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultã senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ vtinam digna esset opinione vestra, nostróque cognomine,) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem tanquam Deum sequimur, eíque paremus: A qua non verisimile est, cum cæteræ partes ętatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, &, tanquam in arborum baccis, terręq; frugibus, maturitate tempestiua, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? LAEL. Atqui Cato gratissimum nobis, vt etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniã volumus, & speramus quidem senes fieri) multo ante à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingraueścentem ætatem ferre possimus. CATO. Faciam verò, Læli, præsertim si vtríque vestrûm gratum (vt dicis) futurum sit. SCIP. Volumus sanè (nisi molestum est, Cato) tanquam aliquam viam longam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istùc, quò perueneris, videre quale sit. CATO. Faciam, vt potero, Læli: sæpè enim

Epiphonema Nota.

Cato sapiens dicebatur.

Quid sit gigantes cum dijs bellare.

enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cùm paribus, veteri prouerbio, facillimè congregantur) * quæ C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines Consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tùm quòd spernerentur ab ijs, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare; quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi vsu euenirent, reliquíque omnibus maioribus natu; quorum ego multorum cognoui senectutẽ sine querela; qui, se & à libidinũ vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate: Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem; Importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est, LAEL. Est, vt dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, dignitatem tuam tolerabilem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. CATO. Est illud quidem Læl. aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: vt Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio respondisse; cùm ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec si tu Atheniensis esses, clarus vnquã fuisses. Quod codẽ modo de senectute potest dici. Neq; enim in sũma inopia leuis esse Senectus potest ne sapienti quidem: nec insipienti etiã in summa copia, non grauis. Aptissima omninò sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, artes exercitationésque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multùm, diùque veris, mirificos afferunt fructus; nec solum quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maxi-

mum

Prouerbium. * Quæ.

In moribus est culpa, nó in ætate.

Themistoclis responsio ad Seriphium quendam.

Senectutis arma.

mum est;) verum etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorùmque benefactorum recordatio iucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, vt æqualem: Erat enim in illo viro comitate condita grauitas; nec senectus mores mutauerat. Quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen iam ætate prouectum. Anno enim post, quàm primùm Consul fuerat, ego natus sum: cùmq; eo quartùm Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintòq; anno post ad Tarentum Quæstor; Deinde Ædilis; quadriennio post factus sum prętor: quem magistratum gessi Consulibus Tuditano, & Cethego. Tum quidem ille admodum senex, suasor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, vt adolescens, cùm planè grandis esset: & Annibalem, iuuenilitèr exultantem, patienta sua molliebat: de quo præclarè familiaris noster Ennius.

Q. Fabrij Max. gesta.

Capua Apuliæ ciuitas.

Cinciæ lex.

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo póstque magisque viri nunc gloria claret.

Cunctator Fabius.

Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio recepit? Cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atq; ita dicenti; Mea opera (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certè, inquit, ridens; nã nisi tu amisisses, ego nunquã recepissem. Nec verò in armis pręstantior, quàm in toga; qui consul iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, C. Flãminio tribuno plebis quoad potuit, restitit, agrũ Picenum, & Gallicũ viritim contra Senatus authoritatem diuidenti. Augúrque cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quæ pro Reip. salute gererentur; quæ contra Remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognoui: sed nihil

Fuga Salinatoris.

μάντις ἐν ἐνωνοῖς.

nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortem M.filij tulit, clari viri, & Consularis. Est in manibus viri laudatio, quam cùm legimus, quem Philosophũ non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atque in oculis ciuium magnus: sed intus, domíque præstantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia iuris augurandi? multę etiam, vt in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella: Cuius sermone ita tum cupidè fruebar, quasi iam diuinarem id quod euenit, illo extincto, vnde discerẽ, fore neminẽ. Quorsum igitur hęc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, vt vrbium expugnationes, vt pedestres, naualésque pugnas, vt bella à se gesta, triumphósque recordentur. Est enim quietè, & purè, & elegantèr actæ ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui vno & octogesimo anno scribens mortuus est. Qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixítque quinquennium posteà: cuius magister Leontinus Gorgias, centum & septem compleuit annos: neque vnquam in suo studio, atque opere cessauit. Qui, cùm ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita: nihil habeo, inquit, quòd accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci, Ennius:

Isocrates scripsit Panathenaicum.

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim vnde-

undevigesimo post ejus mortem, hi consules T. Flaminius & M. Attilius facti sunt: ille autem * Cæpione & Philippo iterum Consulibus mortuus est: cùm ego quidē v. & LX. annos natus, legē Voconiā voce magna, & bonis lateribus suasissem. Sed annos LXX. natus (tot enim vixit) Ennius ita ferebat duo quæ maxima putantur, onera, Paupertatem, & Senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cū complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmum: tertiam, quod privet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum si placet, causarum, quantum quęque valeat, quantúmque justa sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis quæ geruntur juventute, & viribus? Nullæne igitur res seniles sunt quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus Scipio, socer optimi viri, filii mei? Et cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncani, cùm Remp. consilio, & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam ut cęcus esset: tamen is cùm sententia senatus inclinaret ad pacem & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius.

Quò vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexêre ruina?

Cæteráque gravissimè. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum Consulatum; cùm inter duos Consulatus anni x. interfluxissent, Censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè

* al. Scipione.

Lex Voconia.

Cur senectus misera videatur.

Prima virtuperatio senectutis, Senectute impedimento non esse rebus gerendis.

Appius cæcus.

fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerēda versari senectutem negant: similésque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicāt, cùm alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus: Non facit ea, quæ juvenes: at verò multò majora, & meliora facit. Nō enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, & autoritate, & sententia: quibus non modò non orbatri, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum) cessare nunc videor, cum bella non gero: at Senatui, quæ sunt gerenda, præscribo: & quomodo Carthagini, malè jam diu cogitāti, bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri desinā, quàm illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales Dii tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare: cujus à morte hic tertius & trigesimus est annus: sed memoriā illius viri excipient omnes anni cōsequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, novem annis post meum consulatū, cùm Consul iterū, me Consule, creatus esset. Nū igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pæniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminùs hastis, aut comminùs gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententia. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatū. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur, Senes. Quòd si legere, & audire voletis externa, maximas Respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustētatas, & restitutas reperietis. Cedò, quí vestram Remp. tantam amisistis tā citò?

Senatus à senio. γέροντες, senes, unde γερουσία summum consilium, apud Lacedæmonios.

sic

sic enim percontanti, ut est in Nævii Poetæ Ludo, respondentur & alia, & hæc inprimis,

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Iambicus tetrameter.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cùm ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modò eos, qui sunt, novi; sed eorum patres etiam, & avos. Nec, sepulchra legens, vereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam senem audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi, debeant. Quid Iurisconsulti? quid Pontifices? quid Augures? Quid Philosophi senes? quàm multa meminerunt? Manent ingenia senibus, modò permaneat studium, & industria. Nec ea solum in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam privata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet: sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitasse judicibus, quæsisséq; num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num Philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num

Memoriam in senectute non minui.

Themistoclis memoria.

Sophocles.

Senectutem non esse remotam à rebus gerendis.

Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenē Stoicum coëgit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos * vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquàm ferè ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum nō putet posse vivere; sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omninò pertinere.

* Romanos.

Serunt arbores quæ alteri seculo prosint.

Statii duo fuerunt.

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis is senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus; qui me non accipere tantummodò hæc à majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente quàm illud:

Statius Cæcilius.

Ædepol senectus, si nihil quicquam aliud vitii
Apportet secum, cum advenerit, unum id est satis,
Quod diu vivendo, multa quę non vult, videt:

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidem quę non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosiùs:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ętate esse odiosum se alteri.

Iucundum potius, quàm odiosum. Vt enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur; leviórque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutū studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida, atq; iners non sit, verùm etiā sit operosa,

&

& ſemper agens aliquid,&moliens,tale ſcilicet,quale cujuſque ſtudium in ſuperiore vita fuit. Quid, quod etiam addiſcunt aliquid? ut Solonem in verſibus gloriantem vidimus; qui ſe,quotidiè aliquid addiſcentem,ſenem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas ſenex didici: Quas quidem ſic avidè arripui,quaſi diuturnam ſitim explere cupiens; ut ea ipſa mihi nota eſſent,quibus me nunc exemplis uti videtis Quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud; (diſcebant enim fidibus antiqui)ſed in literis certè elaboravi.

Solonis verſus. γηρασκω δ' αιει, πολλα διδασκομενος. Cato ſenex Græcas literas didicit, quas puer contempſerat.

NEc nunc quidem vires deſidero adoleſcentis(is enim locus erat alter de vitiis ſenectutis) non plus,quàm adoleſcens etiam vires tauri,aut elephãtis,deſiderabam Quod enim homini naturaliter inſitum eſt,eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quàm Milonis Crotoniatę;qui cum jam ſenex eſſet, athletáſque ſe in curriculo exercẽtes videret,aſpexiſſe lacertos ſuos,dicitur,illacrimánſque dixiſſe; At hi quidem jam mortui ſunt. Non verò tam iſti, quàm tu ipſe,nugator: neque enim ex te unquã es nobilitatus, ſed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sextus Æmilius tale,nihil multis annis ante T.Coruncanus,nihil modò P. Craſſus: à quibus jura civibus præſcribebantur; quorum uſque ad extremum ſpiritum provecta eſt prudentia.Orator, metuo,ne langueſcat ſenectute; eſt enim munus ejus non ingenii ſolùm, ſed laterum etiam, & virium. Omninò canorum illud in voce ſplendeſcit, etiam neſcio quo pacto,in ſenectute; quod equidem nõ amiſi adhuc,& tamen videtis annos meos: ſed tamen decorus eſt ſermo ſenis, quietus, & remiſſus: facitque perſępe ipſa ſibi auctoritatem diſerti ſenis comp-

Secunda vituperatio ſenectutis. Senectutem hoc miſeram non eſſe, quòd corpus infirmum reddat. Milonis querimonia.

Senectutem non officere oratori.

ta & mitis oratio. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipata studiis juventutis? Anne eas quidé vires senectuti relinquemus, ut adolescétulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidé opere quid potest esse pręclarius? Mihi verò C. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint; etsi ista ipsa defectio virium, adolescétiæ vitiis efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum Pontifex maximus factus esset, (viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit,) ita bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere, quanquam est id quidem senile, ætatique nostræ conceditur. Videtisne, ut apud Homerum sæpissimè Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: Quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum,

Cyri senis fortitudo.

Seipsum laudare senex quis potest. Nestoris senectus & eloquentia in Iliad. primo

Decem Nestoris similes optat Agamemnon in secundo Iliad.

simum, equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem his esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut Quæstor in eodem bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio pòst, cùm Tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. Attilio Glabrione consule, sed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri, laudatóque proverbio, quod monet, Maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minùs diu senem esse mallem, quàm esse senem, antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me * valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium quàm vestrûm utervis. Nec vos quidé T. Pontii centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bovem: utrùm igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adsit; cum absit, ne requiras: nisi fortè adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi, adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eáque simplex; suáque cuique parti ætatis tempestivitas est data. Vt enim infirmitas puerorum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Massinissa quę facit hodie, nonaginta annos natus; cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omninò non ascendere: cùm equo, ex equo non descendere;

* Voluit. T. Pontii robur.

Milo.

Maturitas senectutis.

Mæsinissa rex Mauritaniæ.

descendere; nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia, & munera. Potest igitur Exercitatio & Temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires; nec postulãtur quidem vires à senectute: ergo & legibus, & institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidé non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillis P. Africani filius is, qui te adoptavit? quàm tenui aut nulla potius valetudine? Quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum Læli, & Scipio, senectuti est, & eius vitia diligentiâ * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur vires: nõ opprimantur. Nec verò corpori solùm subveniendum est, sed etiam menti, atque animo multo magis: namque hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute: & corpora quidem defatigatione, & exercitatione ingravescunt, animi autem se exercendo levantur. Nã quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, oblivioſos, dissolutos: quę vitia sunt non senectutis, sed inertis ignaviæ, somniculosæ senectutis. Vtpetulantia, ut libido magis est adolescé-

* *Corrigenda* Documenta ad resistendum senectuti.

Corpus exercitatione ingràvescit, animus levatur.

tum,

tum,quàm ſenum, nec tamen omnium adoleſcentum,ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia(quæ deliratio appellari ſolet) ſenum levium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, & filias quinque, tantam domum,tantas clientelas Appius regebat & ſenex & cæcus.Intentum enim animum, tanquam arcum habebat;nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti. Tenebat, non modò autoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſervi, verebantur liberi,charum omnes habebant: vigebat in ea domo patrius mos, & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt,ſi ſe ipſa defendit,ſi jus ſuum retinet, ſi nemini mancipata eſt,ſi uſq; ad extremum ſpiritum dominatur in ſuos. Vt enim adoleſcentum, in quo ſenile aliquid,ſic ſenem,in quo adoleſcentis eſt aliquid,laudamus: quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber eſt in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſarum illuſtrium,quaſcunque defendi nunc quàm maximè conficio orationes. Ius augurum, pontificum,civile tracto: multum etiã Græcis literis utor; Pythagoreorúmq; more,exercendæ memoriæ gratiã,quid quoquo die dixerim, audiverim, egerim, cõmemoro veſperi.Hæ ſunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his diſudans atque elaborans,corporis vires non magnoperè deſidero. Adſum amicis, venio in Senatum frequens; ultróque affero res multum & diu cogitatas,eáſque tueor animi,non corporis viribus.Quæ ſi exequi nequirẽ tamẽ me lectulus oblectaret meus, ea ipſa cogitantem,quæ jam agere non poſſem: ſed, ut poſſim,facit acta vita. Semper enim in iis ſtudiis, laboribúſque viventi non intelligitur,quando obrepat ſenectus. Ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit nec ſubitò frangitur,ſed diuturnitate extinguitur.

Deliratio.

Appius cæcus.

Originum libri à Catone ſcripti.

Pythagoreorum mos.

Sequitur

Tertia vituperatio senectutis senectutem miseram nõ esse, quòd privet Voluptatibus. Oratio Architæ contra voluptatem.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Architæ Tarentini, magni inprimis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines, temerè, & effrænatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc Rerumpub. eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci, dicebat: nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptate. Cúmque homini sive natura, sive quis Deus, nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo jubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tã detestabile, tamq; pestiferum, quàm voluptatem; Siquidem ea, cum major esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cùm C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Veturius Consules superati sunt, locutum Architam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à minoribus natu

Menti voluptas inimica.

accepisse

accepiſſe dicebat: cum quidem ei ſermoni interfuiſſet Plato Atheniensis, quem Tarentum veniſſe L. Æmilio, Appio Claudio Conſulibus, reperio. Quorſum hæc? ut intelligatis, ſi voluptatem aſpernari ratione, & ſapiẽtia non poſſumus, magnam habendam ſenectuti gratiã, quæ effecerit, ut id nõ liberet, quod non oporteret. Impedit enim conſilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perſtringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortiſſimi viri T. Flaminii fratrem, L. Flaminium è Senatu ejicerem, ſeptem annis poſtquam Conſul fuiſſet: ſed notandum libidinem putavi. Ille enim cùm eſſet Conſul in Gallia, exoratus eſt in convivio à ſcorto; ut ſecuti feriret aliquem eorum, qui in vinculis eſſent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre ſuo, Cenſore (qui proximus ante me fuerat) elapſus eſt: mihi verò, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ cum probo privato conjungeret Imperii dedecus. Sæpè à majoribus natu audivi, qui ſe porrò pueros à ſenibus audiviſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium, quòd quum apud regem Pyrrhum legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, Athenis quendam eſſe, qui ſe ſapientem profiteretur, eúmque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem eſſe referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium, & Titum Coruncanum optare ſolitos, ut id Samnitibus, ipſique Pyrrho perſuaderetur; quò faciliùs vinci poſſent, cùm ſe voluptatibus dediſſent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio antè eum Conſulem ſe pro Republica quarto conſulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanus: qui tum ex ſua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant eſſe profecto aliquid naturâ pulchrum, atque præclarum, quod ſua ſponte

Plato quo tempore Tarentum venerat.

Deteſtabile ſcelus à L. Flaminio factum ob voluptatem.

Fabricius. Pyrrhus: Epicurus Philoſophus

P. Decius ſe pro Rep. devovit.

ſponte peteretur; quòdque, ſpreta & contempta voluptate, optimus quiſq; ſequeretur. Quorſum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea voluptates nullas magnopere deſiderat. Caret epulis, extructíſque menſis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentiâ, cruditate & inſomniis. Sed, ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obſiſtimus; (Divinus enim Plato eſcam malorum appellat voluptatem, quòd ea videlicet homines capiantur, ut hamo piſces,) quanquam immoderatis epulis careat ſenectus, modicis conviviis tamen poteſt delectari. C. Duillum, M. filium, qui Pœnos primus claſſe devicerat, redeuntem à cœna ſenem ſæpè videbam puer: delectabatur * cereo funali, & tibicine; quæ ſibi, nullo exemplo, privatus ſumpſerat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipſum jam revertar. Primum habui ſemper ſodales. Sodalitates autem, me Quæſtore, conſtitutę ſunt, ſacris Ideęis Magnę matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus, omnino modicè, ſed erat tamen quidam fervor ętatis, qua progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipſorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & ſermonibus metiebar. Benè enim majores noſtri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt, melius, quàm Greci; qui hoc idem tum Comporationem, tum Concœnationem vocant: ut, quod in eo genere minimum eſt, id maximè probare videantur. Ego verò, propter ſermonis delectationem, tempeſtivis cõviviis delector; nec cum æqualibus ſolum, qui pauci ádmodum reſtant, ſed cum veſtra etiam ętate, atque vobiſcum: habeóque ſenectuti magnam gratiam, quę mihi ſermonis

Voluptas malorum eſca.
Δέλεαρ τῆς κακίας ἡ ἡδονή.

C. Duillus primus Pœnos claſſe devicit.

* *Crebro funali.*

Sodalitates.

Idæa ſacra.

Quare dicatur convivium.

monis aviditatem auxit; potionis, & cibi ſuſtulit. Quòd ſi quem etiam iſta delectant, ne omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cujus eſt etiam fortaſſe quidam naturalis *motus; non intelligo, ne in iſtis quidã voluptatibus ipſis, carere ſenſu ſenectutem. Me vero & magiſteria delectant à majoribus inſtituta: & is ſermo, qui, more majorum, à ſummo adhibetur magiſtro in poculo: & pocula, ſicut in ſympoſio Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æſtate, & viciſſim aut ſol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo; conviviúmque vicinorum quotidiè compleo: quod ad multam noctem quam maximè poſſumus, vario ſermone producimus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo, ſed nec deſideratio quidem. Nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam confecta ætate quęreret, uteretúrne rebus venereis: Dii meliora inquit: libenter verò iſtinc tanquam à domino agreſti, ac furioſo, profugi. Cupidis enim rerum talium odioſum, & moleſtum eſt fortaſſe carere; ſatiatis verò & expletis jucundius eſt carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non deſiderat. Ergo non deſiderare, dico eſſe jucundius, quàm frui. Quod ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur libentiùs; primùm parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus ſenectus etiam ſi non abundè potitur, non omnino caret. Vt Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea ſpectat; delectatur tamẽ etiam, qui in ultima: ſic adoleſcentia, voluptates propè intuens, magis fortaſſe lætatur, ſed delectatur etiam ſenectus, procul eas ſpectans, tantum, quantum ſat eſt. At illa quanti ſunt, animum, tanquam emeritis ſtipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium,

ſecum

* Modus.

Συμποσιαρχία. Xenophontis ſympoſium.

* *Viciſſim in hyeme aut Sol.* Pulchra Sophoclis reſponſio.

Cavea. Emerita ſtipendia. Proverbium. Senectutis voluptas.

secum esse, secúmque (ut dicitur) vivere? Si verò habeat aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli, atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui Scipio. Quoties illũ lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cùm cœpisset mane? Quam delectabatur, cùm defectiones Solis, & Lunæ multò nobis antè prædiceret? Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis? Quàm gaudebat bello suo Punico Nævius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudolo? Vidi etiam senem Livium, qui cùm septem annos ante, quàm ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanóque Consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipiônis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus est? Atque eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè Suadę medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & benè institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam (ut antè dixi) Senescere se multa indies addiscentem: qua voluptate animi nulla certè potest esse major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium; nec unquam sine usura reddit, quod accepit, sed aliàs minore, plerunque majore

cum

Senes studiosi.

Gallus astrologus.

Livius Andronicus.

* decussit legit Gaza.

Suadæ medulla M. Cethegus dictus.

Solonis dictum.

γηρασκω δ' αιει, πολλα διδασκομενος.

Agriculturæ laus.

cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cùm gremio mollito, ac subacto semen sparsum excepit, primùm id occasum cohibet; ex quo occasio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde repefactum vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmóque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur. E quibus cùm emerserit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra avium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum; ut meę senectutis requié oblectamétúmq; noscatis. Omitto enim vim ipsã omniũ, quę generãtur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarũ frugum, aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramósque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, * vivi radices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemuis non sine admiratione delectent? Vitis, quæ naturâ caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur: eadem, ut se erigat claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne sylvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo terræ, & colore solis augescens, primò est peracerba gustatu; deinde maturatu dulcescit, vestitáque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios Solis * defendat ardores. Qua quid potest esse tùm fructu lætius, tùm aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solùm (ut antè dixi,) sed etiam cultura

Occasio.

Requiesem legit Priscianus lib. 2.

Acinum.

Malleoli.

Propago.

* Vires, traduces.

Claviculi.

Gemma.

* *desugit legit Gaza.*

cultura,& ipſa natura delectat adminiculorum ordines, capitum conjugatio,religatio,propagatio virium,ſarmentorúmque ea,quam dixi aliorum amputatio, & aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes? quid agri foſſiones, repaſtinationéſque proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de utilitate loquar ſtercorandi ? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi : de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit,cùm de cultura agri ſcriberet. At Homerus,qui multis,ut mihi videtur, antè ſeculis fuit, Laertem lenientem deſiderium,quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec verò ſegetibus ſolùm & patris, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed pomariis etiam & hortis,tum pecudum paſtu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec conſitiones modò delectant, ſed etiam inſitiones : quibus nihil invenit agricultura ſolertius. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum,ſed ea ipſa quę dixi ſentio fuiſſe longiora. Ignoſcetis autem; nam & ſtudio rerum ruſticarum provectus ſum ; & ſenectus eſt naturâ loquacior,ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abeſt enim non longè à me) admirari ſatis non poſſum vel ipſius hominis continentiam vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cum attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere,præclarum ſibi videri dixit ; ſed eis, qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem? Sed venio ad agricolas ne à me ipſo recedam. In agris erant tum ſenatores, id eſt, ſenes: Siquidem L. Quintio Cincinnato

Repaſtinatio.

Stercoratio Cato de re Ruſtica.

Homerus ante Heſiodum.

Senatores ſenes.

Cincinnato in agro aranti nunciatum est, eum Dictatorem esse factum: cujus Dictatoris jussu, magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnū appetentem, & occupare volentē interemit. A villa in Senatum accersebantur & Curius & cæteri senes, ex quo, qui eos accersebant, Viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se * agricolatione oblectabant? Meâ quidem sententiâ, haud scio, hâc an ulla vita beatior esse posset: neq; solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi, & saturitate, copiáque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, assiduique domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penuaria est, villáque tota locuples est: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam, hortum ipsi agricolæ Succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetorúmve specie dicam? Brevi expediam. Agro bene culto nihil potest esse; nec usu uberius; nec specie ornatius; ad quem fruendū non modò non retardat, verū etiam invitat, atque allectat senectus. Vbi enim potest illa ætas aut meliùs, aut equè calescere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim umbris, aquisúe refrigerari salubrius? habeant igitur alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, & pilam, sibi narrationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras: id ipsum tamen, ut libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè, ut facitis.

A villa in senatum accersebantur senes.

Viatores unde.

* No. Marcellus legit, agricultione, duadus dictionibus, an vitio scriptoris nescio.

Succidia.

Ager bene cultus.

Apricari.

Tali.

Tesseræ.

Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuendâ re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agricolendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo: Cyrum minorem, Persarum Regem, præstantem ingenio, atq; imperii gloriâ (cùm Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eíque dona à sociis attulisset) & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam consceptum agrum, diligentèr consitum, ostendisse. Cùm autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo essent illa dimensa, atque descripta: & ei Cyrum respondisse: Atqui ego sum omnia ista dimensus, mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum meâ manu sunt satæ: Tum Lysandrum, intuente purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatúmque Persicum multo auro, multísque gemmis, dixisse: Rectè verò te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hâc igitur fortunâ frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minùs & cæterarum rerum, & imprimis agricolendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimum annũ vitam perduxisse, cum esset (exactâ jam ætate) in agris, eósque coleret: cujus inter primum & sextum Consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit: atque eius extrema ætas in hoc beatior, quàm media, quòd authoritatis plus habebat,

Xenophontis Oeconomicus.
Cyrus.
Lysander.
Quincunx.
Cyrus beatus, a Lysandro appellatus.
Virtuti fortuna comes.
M. Valerius Corvinus.

bebat, laboris verò minus. Apex autem ſenectutis eſt authoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Attilio Calatino? in quem illud elogium unicum;

*Vno ore plurimæ * conſentiunt gentes, Populi*
Primarium fuiſſe virum.

* Concinunt.

Elogium. ὁμοῦ τοι ἀνὴρ ἐδ' ἑλὼ αἰχμητὰς ἀριδείκετος.

Notũ eſt totũ ejus carmẽ inciſum in ſepulchro. Iure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſe fama conſentiens. Quem virum P. Craſſum, nuper Pontificem maximum; quem poſteà M. Lepidum, eodem ſacerdotio præditum, vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut ut, jam ante, de Maximo? quorum non in ſententia ſolùm, ſed etiam in nutu reſidebat authoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim, tantam authoritatem, ut ea pluris ſit, quàm omnes adoleſcentiæ voluptates. Sed in omni ratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ conſtituta ſit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi: Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non rugæ repentè authoritatẽ afferre poſſunt: ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit authoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia atq; communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentiſſimè obſervantur. Lyſandrum Lacedæmonium (cujus modò mentionem feci) dicere aiunt ſolitum: Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati; nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum eſt, quum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conſeſſu locum ei à ſuis civibus nuſquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios

Apud Lacedæmonios, honeſtiſſimum erat ſenectutis domicilium.

nios accessisset, qui, cùm legati essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senem illum *sessum recepisse. Quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex his quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt, sed hoc, de quo agimus inprimis, quòd ut quisque ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neque enim solum honore antecedentibus, sed iis etiã, qui cum imperio sunt, maiores natu Augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum authoritatis præmiis cõparandæ? quibus qui splendidè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse; nec, tanquã inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes, si quærimus etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quę dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justę, sed quę probari posse videatur. Contemni se putant, despici illudi: prętereà in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus qui in Adelphis sunt, quanto in altero duritas, in altero comitas? Sic se res habent. Vt enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam, acerbitatem nullo modo. Avaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm, quò minus viæ restat, eò plus viatici quęrere?

* *Alias sessum.* Athenienses sciunt quæ recta sunt, sed facere nolunt.

QVarta restat causa, quæ maximè augere, atque solicitam habere nostram ętatem videtur. Appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non po-

test

teſt longè abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longâ ætate non viderit! quæ aut planè negligenda eſt, ſi omninò extinguit animum, aut etiam appetenda, ſi aliquò eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri poteſt. Quid igitur timeam, ſit aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? Quanquam quis eſt tam ſtultus (quamvis ſit adoleſcens) cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? Quinetiam ætas illa multo plures, quàm noſtra, mortus caſus habet. Faciliùs in morbos incidunt adoleſcentes, gravius ægrotant, triſtius curantur. Itaque pauci veniunt ad ſenectutem: quod niſi ita accideret, meliùs, & prudentiùs viveretur. Mens enim, & ratio & conſilium in ſenibus eſt, qui ſi nulli fuiſſent, nullę omninò civitates eſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quid illud eſt crimen ſenectutis, cum illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? Senſi ego tum in optimo filio meo, tū, in expectatis, ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens, diu ſe victurum: quòd ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipientèr ſperat. Quid enim eſt ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro veris? At ſenex nec quod ſperet, habet quidem. At eſt eò melior cõditione, quàm adoleſcens, cùm id quod ſperat ille, hic jam aſſecutus eſt. Ille vult diu vivere hic diu vixit. Quamquam (ô Dii boni) quid eſt in hominis vita diu? Da enim ſupremum tempus: expectemus Tarteſſiorum regis ætatem: fuit enim (ut ſcriptum video) Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur, in quo eſt aliquid extremum: cum enim id advenerit, tunc illum, quod præteriit, effluxit:

Senectutem hoc miſeram non eſſe, quòd haud procul abſit à morte.

Hip. Aphor. Seniores. juvenibus, ut plurimum ægrotant minus.

Omni ætati mortem eſſe communem.

Melior ſenis quàm adoleſcentis conditio.

Tarteſſiorum rex.

tantum remanet, quod virtute, & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur, nec quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni ut placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu, probetur: nec sapienti usque ad Plaudite, * vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad benè honestéque vivendum. Sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatẽ, autumnúmque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostendítque fructos futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est, (ut sæpe dixi) antè partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturã, quàm senibus emori? quod idem contigit adolescentibus adversante & repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquę multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert; senibus maturitas. Quæ mihi quidẽ tam jucunda est, ut quò propiùs ad mortem accedam eò citiùs quasi terrã videar videre, aliquandóq; in Portũ ex longa navigatione esse venturus. Omnium ętatũ certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectèq; in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia & fortior.

* *Veniendum.*

Ver.

Quæ secundum naturam.

Adolescentis acerba, senis verò, matura mors. Nota.

Hoc

Hoc eſt illud, quod Piſiſtrato tyranno à Solone reſponſum eſt: quum illi quærenti, Qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audactèr obſiſteret: reſpondiſſe dicitur, Senectute. Sed vivendi finis eſt optimus; cum integrâ mente, cæteriſque ſenſibus, opus ipſa ſuum, eadem, quę coagmentavit, Natura diſſolvit. Vt enim navem, ut ędificium idem deſtruit facillimè, qui conſtruxit: ſic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, Natura diſſolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè: inveterata, facilimè divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum ſenibus, nec ſine cauſa deſerendum ſit. Vetátq; Pythagoras, injuſſu Imperatoris, id eſt, Dei, de prędidio & ſtatione vitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat velle ſuam mortem dolore amicorum, lamentiſque vacare. Vult ſe charum, credo ſuis eſſe. Sed haud ſcio an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit; cur? Volito vivu' per ora virûm.

Non eſſe lugendam mortem cenſet, quam immortalitas cõſequatur. Iam, ſenſus moriendi, ſi aliquis eſſe poteſt, is ad exiguum tempus durat, præſertim ſeni: Poſt mortem quidem ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. Sed hoc meditatum ab adoleſcentiâ debet eſſe, mortem ut negligamus: ſine qua meditatione tranquillo eſſe animo nemo poteſt. Moriendum enim certè eſt, & id incertum, an eo ipſo die. Mortem igitur omnibus horis impẽdentem timens, quis poſſit animo conſiſtere? De quâ non ita longâ diſputatione opus eſſe videtur, cùm recorder non ſolùm L. Brutum, qui in liberandâ patriâ eſt interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem curſum equorum incitaverunt: non M. Attilium, qui ad ſupplicium eſt profectus; ut fidem hoſti datam conſervaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel

Solonis reſponſum.

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Ennii verſus.

Non eſt lugenda mors, quam immortalitas conſequitur.

Qui pro patria mortui sint.

corporibus suis obstruere voluerunt: non auum tuum L.Paulum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M.Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus, in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solùm indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent?

Varia ætatũ studia.

omninò (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem.) Sunt pueritiæ certa

Ætas media.

studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ; num ea jam cõstans requirit ætas, quę dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis, ne ea quidem in senectute quæruntur. Sunt autem extrema quędam studia senectutis: ergo & superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cùm evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. (Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod eò melius cernere mihi videor, quo ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tùque C.Læli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatíq; contrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quíque cœlestem ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem,

Vita vera.

Quare animus immortalis in corpora humana infusus sit

sed

sed nobilitas etiam summorum Philosophorum, & authoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricósque, incolas penè nostros (qui essent tælici Philosophi quondam nominati) nunquam dubitasse, quin ex universâ mente divinâ delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorũ disserviſſet, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio; cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorúmq; prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cúmque animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moveat, nec finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura esset, neq; haberet in se quicquam admixtum, dispar sui, atq; dissimile, non posse eũ dividi; quod si non possit; nõ posse interire. Magnóque esse argumento, homines scire pleráque antequàm nati sint, quòd jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeritèr res innumerabiles arripiant, ut eas non tam primùm accipere videantur, sed reminiſci & recordari. Hęc Platonis sunt ferè. (Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi chariſſimi filii, me cùm à vobis discessero, nunquam, aut nullum fortè, nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundẽ igitur esse creditote etiamsi nullum videbitis. Nec verò clamorem virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorumipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus: Mihi quidem nunquam persuaderi potuit; animos, dum in corporibus essent, morta-

Animorum immortalitas probatur. Παλιλογία.

Verba Cyri morientis, octavo Pædię, apud Xenophontem.

mortalibus, vivere: cum exissent ex iis, emori: nec verò tum animũ esse insipientem, cùm ex insipienti corpore evasissent: sed cum, omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur cæterarum rerum, perspicuum est, quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt; animus autem solus, nec, cum adest, nec, cum discedit, apparet. Iam verò, videtis nihil morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cum remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare si hęc ita sint, sic me colite, inquit, ut Deũ, sin unà interiturus est animus cũ corpore, vos tamẽ Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuẽtur, & regunt, memoriam nostri piè, inviolatéque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens: Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos, Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnósque domi, militiæque susceturum fuisse, iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset otiosam ætatem, & quietã, sine ullo labore, & contentione, traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cùm excessisset è vita, tum denique victurus esset, quod quidem ni ita se haberet, ut animi immor-

Nihil tam morti simile, quàm somnus.

immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid? quód sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longiùs, videre se ad meliora proficisci: ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros (quos colui & dilexi) videndi. Neque eos verò solum convenire * aveo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, neve tãquam *Peliam recoxerit. Quod si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valdè recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sanè; habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam; quod multi, & hi docti sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, ut frustrà me natum non existimem: & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diẽ, cũ ad illud divinorũ amicorũ concilium, cœtúmque proficiscar; & cum ex hâc turbâ, & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solum viros, de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est, quod contrà decui, ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortitèr ferre visus sum; non quòd æquo animo ferrem, sed me ipse consolabar: existimans

Stulti iniquo animo mortem ferunt, sapientes verò æquissimo.

* Laurentius Valla cap. 98 lib. 5. legit habeo, atq; ita legisse videtur. Theodo. Gaza.

* Proverbiũ, al. *Pilam recoxerit.*

Sic vixit Cato, ut frustra senatum non existimet.

Commorandi non habitandi diversoriũ habemus.

existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod, si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quod, delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui Philosophi irrideant. Quòd si non summus immortales futuri, tamen, extingui homini suo tempore, optabile est. Nam habet natura, ut aliarũ omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est tanquam fabulæ, cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus peractio ætatis.

M.T. CICERONIS DE SENECTVTE FINIS.

M.T.

M. T. CICERONIS PARADOXA, AD MARCVM BRVTVM.

ANimadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cùm in Senatu sententiam diceret, locos graves ex Philosophiâ tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico sed dicendo consequi tamen, ut illa etiã populo probabilia viderentur. Quod eò magis est illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos eâ Philosophiâ plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in quâ dicũtur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato, autẽ perfectus (mea sententia) Stoicus, & ea sentit, quę nõ sanè probãtur in vulgus: & in ea est hęresi, quę nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non qicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudino animi, de Continentia, de Morte, de omni laude Virtutis, de Diis immortalibus, de Charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contráque opinionem omnium, ab ipsis etiam παραδόξα appellantur: tentare volui, possémne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam

Paradoxa, id est præter opinionem.

quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eóque scripsi libentius, quòd mihi ista, παράδοξα quæ appellantur, maximè videntur esse Socratica, longéque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Deguſtabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis διπλᾶ, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiæ tale tamen est, ut ex eadem officina exisse appareat.

* Ex ebore, Plin. lib. 34. cap. 8.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν: id est,
Quòd solum bonum, honestum.

VEreor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam brevius, quam res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neq; tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, aut expetẽdis, esse numerãdas duxi, quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes; ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorũ hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & cõmutabilia pecuniæ membra, solo verbo Bona putaverunt appellãda, cùm re, ac factis longè aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse nõ bonus? At qui ista omnia talia videmus,

Pecunia & id genus non est in bonis connumerãda.

ut

ut etiam improbi habeant,& obsint probis. Quamobrem,licet irrideat,si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit,quàm vulgi opinio.Neq;ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilem amiserit. Necnon sæpe laudabo sapientẽ illum,Biantem,ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes. Cujus cùm patriam Prienem cepisset hostis; cæteríque ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent: cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret: Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ,ne sua quidem putavit,quæ nos appellamus etiam Bona. Quid est igitur, quæret aliquis, Bonum? si quid rectè sit, & honestè & cum virtute, id benè fieri, & rectè dicitur: &, quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor Bonum.Sed hęc videri possuntobscuriora,cùm sine appositione exemplorum lentiùs disputantur: vita,atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtiliùs,quàm satis est,disputari videntur. Quæro enim à vobis,num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc Rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti,ad avaritiam aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates: Ponite ante oculos unumquemque regem; vultis, incipiam à Romulo? vultis,post liberam civitatem ab iis ipsis,qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum: iisne,quæ isti bona appellant? an rèbus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúsne gratas Diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse,quàm delicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum

Epiphonema,quo cõcludit Biantis sententiam.

Pulchra distributio.

Inductione probat divitias à veteribus Romanis non habitas in albo bonorum.

tum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium fortis, & magni viri, quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porsennæ Q. Mutium impulit, sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, quæ filium devovit, ac immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabritii? Quid tenuitas victus M. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici C. & P. Scipiones, qui Carthaginensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? Quid Africanus minor? quid major? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles alii? Nam domesticis exemplis abundamus. * An cogitasse quicquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse & præclarum videretur? veniant igitur irrisores hujus orationis, ac sententiæ: & jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui celato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facilè adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent, accuratéque defendunt, voluptatem esse summum Bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi, sive Deus, sive mater (ut ita dicam) rerum omnium Natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque divinius; sic te ipse abjicies, atque posternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem putes

Enumeratio vehemens & copiosa.

* Alias, An putabimus quenquam horum cogitasse quicquam in vita sibi expetendum?

Permissio amarulenta.

Voluptas non est summum bonum

putes intereſſe? Quicquámne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, meliorem facit? vt enim quiſque eſt maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè; neque eſt vllum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeſtè poſſit gloriari. Quid autem eſt horum in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum? an quiſquam in potiundis voluptatibus gloriâ ſe & prædicatione * effert? Atqui ſi voluptas (quæ plurimorum patrocinijs defenditur) in rebus bonis habenda non eſt, eáque, quo eſt maior, eo magis mentem è ſua ſede, & ſtatu dimouet: profectò, nihil eſt aliud benè, & beatè viuere, niſi honeſtè & rectè viuere.

Repugnat bono, meliorem non facere.

Aſſumptio argumentationis.

* Extollit.

Concluſio

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν, id eſt,

Quod ſe ipſa contenta virtus ad beatè viuendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnoſum, nec infelicem, nec miſerum vnquam putaui. Non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non conſtantia, non vlla virtus, non denique animus ipſe, qui, tot virtutum præſidio munitus, tantóque comitatu circumſpectus, cùm corpus eius * caperetur, * capi certè ipſe non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi ſecundis in rebus vnus ex fortunatis hominibus: in aduerſis vnus ex ſummis viris videbatur: quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. Neſcis, inſane, neſcis, quantas vires virtus habeat; nomen tantum virtutis vſurpas, quid ipſa valeat, ignoras. Nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quique in ſe vno ſua ponit omnia. Cuius autem ſpes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna? huic nihil poteſt eſſe certi, nihílque quod exploratum habeat permanſurum ſibi, ne vnum quidem diem. Eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus iſtiuſmodi, mortis, aut exilij minis: mihi verò quic-

Inductio à loco coniugatorum.

* Carperetur.

* Carpi.

quid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem euenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ & cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, vt in eo statu essem: quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria. Mortémne mihi minitaris, vt omnino ab hominibus: an exilium, vt ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est ijs, quorum cum vita omnia extinguuntur; non ijs, quorum laus emori non potest: exilium autem terribile est ijs, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus, non ijs, qui omnem orbem terrarum vnam vrbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctésque cruciaris, cui nec satis est, quod est, & idipsum, quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times. Te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atq; legum. Quocunque aspexisti, vt furiæ sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem vt improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic bonus vir, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec verò, cuius virtus moresque laudandi sunt, eius non laudanda vita est: neque porrò fugienda vita est, quæ laudanda est: Esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quicquid laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Probat nec mortem, nec exilium mala esse.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα: id est,

Æqualia esse peccata.

PAtra, inquit, res est, atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum euentu, sed vitijs hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare,

quoquò

quoquò te verteris, vnum est. Auri nauem euerta gubernato, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris insciția nihil interest. Lapsa est alicuius libido in muliere ignota, dolor ad pauciores pertinet, quàm si etiam petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine: peccauit verò nihilominus: siquidem, est peccare, tanquam transilire lineas. Quod cum feceris, culpa commissa est: quàm longè progrediare, cùm semel transieris, ad augendum transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc vno tenetur, si arguitur, non licere. Id siquidem nec maius, nec minus vnquam fieri potest: quoniam in eo est, peccatum, si non licuit; Quod semper vnum; & idem est: quæ ex eo peccato nascuntur, & qualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri facillimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic addi potest quo magis virtus sit: nihil demi, vt virtutis nomen relinquatur. Etenim si benè facta, rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidé melius quicquam inueniri potest. Sequitur igitur, vt etiam vitia sint paria: siquidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiscuntur, paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitijs manant, sint æqualia necesse

Aequalia peccata.

Declarant exempla, quæ à speciebus sumuntur per inductionem.

Similitudo.

Argumentatio ex vi definitionis.

Epiphonema.

Approbatio ex coniugatis.

est. A philosophis, inquis, ista sumis; Metuebam, ne à leonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum, & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est.) Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) vtrùm potiùs de bonis est quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint? præsertim cum hâc sententiâ non modò verior, sed ne vtilior quidem hominum vitæ reperiri vlla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimen? & æquè peccare se si priuatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruũ? Nuda ista si ponas; iudicari, qualia sint, non facilè possunt. Patrem vita priuari, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos viuere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita sinè scelere potest; & seruo sæpè, sine iniuriâ non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si vtrique adiuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in seruo necando, si id sit iniuria, semel peccatur: in patris vitâ violandâ, multa peccantur. Violatur is, qui procreauit; is qui aluit; is qui erudiuit; is, qui in sede, ac domo, atque in Repub. collocauit. Multitudine peccatorum præstat, eóque pœna maiore dignus est. Sed nos in vitâ, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere

Ab exemplo,

non

non possumus, animorum tenere possumus. Histrio si paulò se mouit extrà numerum, aut si versus pronunciatus est syllabâ vnâ breuior aut longior, exibilatur, & exploditur: in vitâ, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, vt in syllabâ, te peccare dices? Poëtam non audio in nugis; in vitæ societate audiam ciuem, digitis peccata dimetientẽ sua? quæ si visa sint breuiora, leuiora quî possint videri? cum, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur. Exemplum à minore.

Ὅτι πάντες μωροὶ μαίνονται, id est,
Omnes stultos insanire.

EGo verò te non stultum, vt sæpe; non improbum, vt semper; sed dementẽ, & insanum * rebus * addicam necessarijs. Sapientis animus magnitudine consilij, tolerantiâ rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, vt mœnibus, septus vincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli potest? Quæ est enim ciuitas? Omnísne conuentus ferorum, & immanium? Omnísne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata vnum in locum multitudo? Certè negabis. Num igitur erat illa tum ciuitas, cùm leges in ea nihil valebant; cùm, iudicia iacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm ferro pulsis magistratibus. Senatus nomen in Repub. non erat? Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ coniurationis, à Catilinæ furijs ad tuum scelus, furorémque conuersæ, num ciuitas erat? Itaque pulsus ego ciuitate non sum, quę tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cum esset in Republica Consul, qui tum nullus fuerat; esset Senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi, cũ esset Inuehitur in P. Claudium. Vide num rationibus sit legendum. * Id est, probabo.

iuris,& æquitatis (quæ vincula sunt ciuitatis) repetita memoria At vide, quàm ista tui latrocinij tela contempserim. Iactã, & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi; peruenisse tamen ad me nunquam putaui: nisi fortè, cum parietes disturbabas,aut cum tectis sceleritas faces inferebas: tunc meorum aliquid rure, aut deflagra arbitrabare. Nihil neque meum est,neque cuiusquam, quod auferri,quod eripi,quod amitti potest. Si mihi eripuisses * diuinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia,*quibus Resp.inuicta stat; si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses: multò etiam magis,si illam mentem,vnde hæc consilia manârunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec feciſti, nec facere potuisti,reditum mihi glorioſum tua dedit iniuria,non exitum calamitoſum. Ergo ego ſemper ciuis eram,& tum maximè,cum meam ſalutem Senatus exteris nationibus, vt ciuis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis; niſi fortè idem hoſtis,& ciuis eſſe poteſt. An tu ciuem ab hoſte natura,ac loco, non animo,factíſque diſtinguis? Cædem in foro feciſti; armatis latronibus templa tenuiſti: priuatorum domos, ædéſque ſacras incendiſti. Cur hoſtis Spartacus, ſi tu ciuis? Potes autem eſſe tu ciuis,propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine appellas, cum omnes meo diſceſſu exulaſſe Rempub.putent? nunquàmne,homo amentiſſime,te circumſpices?nunquámne, quid facias,conſiderabis,nec quid loquare? Neſcis,exilium ſcelerum eſſe pœnam? meum illud iter, ob præclariſſimas res à me ante geſtas,eſſe ſuſceptum? omnes ſceleratiatque impij,quorum tute ducem eſſe profiteris,quos leges exilio affici volunt,exules ſunt,etiã ſi ſolũ non mutârunt. An,quũ omnes leges te exulẽ eſſe

* *Diuturnam.*

* *Quibus te inuictiſſima ſtat Reſp.*

Concluſio à contrario.

esse iubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, QVI CVM TELO FVERIT? ante Senatum tua sica deprehensa est: QVI HOMINEM OCCIDERIT? tu plurimos occidisti: QVI INCENDIVM FECERIT? ædes Nympharum manu tua deflagrârunt. QVI TEMPERA DEORVM OCCVPAVERIT? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familliarissimus tuus Cornificius de te priuilegium tulit, vt, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At, te id feciſſe, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium eiectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. Et tu quidem in * operto fuisti. Non igitur vbi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi cum legibus* esse non opportebit.

Argumentum à definitione exulis & à legum autoritate.

Clodius repertus in templo Bonæ Deæ.

*al. portu. al. ponto.

* Esse subiectum non op.

Ὅτι πάντες σοφοὶ ἐλεύθεροι, πᾶς δὲ οἱ μοχθηροὶ δοῦλος, id est *Omnes sapientes liberos esse, & stultus omnes seruos.*

LAudetur verò hic Imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat alijs imperare, cùm ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere desierit. Dum quidem his obediet, non modo Imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim est hoc vsurpatum à doctissimis, quorum authoritate non vterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habéda esset oratio: cùm verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminé. Quid est enim liber-

Inuehitur in M. Antonium.

Nemo liber nisi sapiens

tas? potestas viuẽdi, vt velis. Quis igitur viuit, vt vult, nisi profectò qui recta sequitur? qui gaudet officio, cui viuendi via considerata, atq; prouisa est; qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maximè esse iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique nisi libentèr, ac liberè, cuius omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodémque referuntur: nec est vlla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas, atque iudicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) Fortuna ipsa cedit; quæ, sicut sapiens poeta dixit, Suis cuique fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit sapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi, ita esse, pluribus verbis differendum est: illud tamen * breui confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, serui. Nec hoc tã re est, quàm dictu, inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse seruos, vt mancipia quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, vetat, quod videntur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit, dandum est: vocat, veniendum: eijcit, abeundum: minatur, extimescendum? Ego verò istum non modò seruum, sed nequissimum seruum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque, vt in magna familia seruorum, sunt alij lautiores (vt sibi videntur) sed tamen serui, Atrienses, topiarij: pari stultitia sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera,

* *Breui confitendum est.*

Epiphonem quo claudit sententiam. Similitudo.

opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At ſumus inquiunt, principes ciuitatis. Vos verò ne conſeruorum quidem veſtrorum principes eſtis. Sed; vt in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui vngunt, qui verrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſeruitutis tenent: ſic in ciuitate, qui ſe iſtarum rerũ cupiditatibus dediderunt, ipſius ciuitatis locum pené infimum obtinent. Magna, inquis, bella geſſi: magnis imperijs, & prouincijs prę-fui: gere igitur animum laude dignum. * Echionis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti, omitto, vnde ſuſtuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cúm video, ſeruum te eſſe ineptiarum omnium iudico. Nonne igitur ſunt illa feſtiua? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obſecro te, ita venuſta habeantur iſta, non vt vincula virorum ſint, ſed vt oblectamenta puerorum. Quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum videret matellionem Corinthium cupidiſſimè tractantem, cùm ipſa totã Corinthum contempſiſſet, vtrum illum ciuem excellentem, an Atrienſem ſeruum diligentẽ putaret? Reuiuiſcat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatũ fuit, præter ipſos; & videat aliquẽ, ſummis populi beneficijs vſum, barbatulos, mululos * exceptantem de piſcina, & pertractantem, & murẽnarum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ita ſeruum iudicet, vt ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum ſeruitus dubia eſt, qui cupiditate peculij nullam conditionẽm recuſant duriſſimę ſeruitutis? Hæreditatis ſpes, quid iniquitatis in ſeruiendo non ſuſcipit? Quem nutum locupletis orbi ſenis non obſeruat? Loquitur ad voluntatem: quicquid denunciatum ſit, facit: aſſentatur, aſſidet, miratur.

* Hic locus variat, de quo vide ea quæ poſt Annotationes Eraſmi adiecimuro.

* Captantem Murẽnam, lampredam vocauit.

miratur. Quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? Quid iam illa cupiditas (quæ videtur esse liberior) honoris, Imperij, prouinciarum? Quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm vehemens? Cethego homini non probatissimo, seruire res coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ seruitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est Dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor? Quàm est illa misera, quàm dura seruitus? Adolescentibus paulò loquacioribus est seruiendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Iudex verò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus seruitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis, quàm sapiens oratio? ERIPITE NOS EX SERVITVTE. Quæ est ista seruitus? tam claro homini, támque nobili? omnis animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, seruitus est. NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. In libertatem vindicari vult? Minime. Quid enim? adiungit,* NISI VOBIS VNIVERSIS: Dominum mutare, non libet esse, vult. QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS. Nos verò, siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus; nec possumus. Tu posse te dicito, quandoquidem potes; debere ne dixeris: quoniam nihil quisquã debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus: Ille videat, quomodo Imperator esse possit; cùm, eum ne liberum quidem esse ratio, & veritas ipsa conuincat.

Seruitus ex conscientia. Adolescentes dicit, qui malos ciues accusabant.

Seruitus quid sit.

* Sic forte melius. Nisi vobis vniuersis, quibus & possumus, & debemus Dominum mutare, &c. Redit ad Antonium, & abruptè concludit.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.
Quòd solus sapiens dives sit.

Quæ

QVæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? Solúſne tu diues? Proh Dij immortales! egóne me audiuiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? Solúſne tu diues? Quid, ſi ne diues quidem? Quid, ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus diuitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, vt ad liberaliter viuendúm facilè contentus ſit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet ſe iudicet diuitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ. Qui ſi nihil ſibi deeſſe putat, nihil curat ampliùs, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecunia; concedo diues eſt. Sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cùm iſti ordini ne honeſtus quidem poſſit eſſe vllus: ſi quotidiè fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis: ſi ſocios ſpolias ærarium expilas: ſi teſtamenta amicorum expectas: aut ne expectas quidem, at ipſe ſupponis: hæc vtrùm abundantis, an egentis ſigna ſunt? Animus hominis diues, non arca appellari ſolet. Quamuis illa ſit plena, dum te inanem videbo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique ſatis eſt, metiuntur homines diuitiarum modum. Filiam quis habet? Pecunia eſt opus. Duas? maiore: Plures? maiore etiam. Si, vt aiunt, Danai quinquaginta ſint filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus eſt, ad id accommodatur, vt ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quę breui tempore maximas copias exhaurire poſſit, hunc quomodo ego appellabo diuitem, cùm ipſe egere ſe ſentiat? Multi ex te audierunt, cùm diceres, neminem eſſe diuitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod populus

Contra M. Craſſum omnium Romanorum ditiſſimum.

* Satis. Concluſio.

populus Romanus ex tantis vectigalibus iam pridē vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquàm eris dines, antequàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, vt ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, vt expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquàm obscurè tulisti. Nam, vt ijs, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum, atque iudicum consociatos greges; qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te authore corruptelā iudicij molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs, * interceſſiones pecuniarum in concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiēdásque prouincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris; qui cum seruis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordetur; qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia venalia, delectum decretum; alienā, suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium; quis hunc nō putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis vnquàm hunc verè dixerit diuitem? Est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquàm assequêre, nunquàm omninò es futurus dines. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè: est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit; vtrum tandem

Quem diuitem appellabat Crassus.

Declarat rem admista similitudine.

* *Interciſas.* Dimissiones in diuersum missiones.

Colligit argumentationem, & concludit.

tandèm pluris ęſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? vtrùm aurum Samnitum, an reſponſum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hęreditatis, Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hęc profectò, quę ſunt ſumma rum virtutum, pluris ęſtimãda ſunt, quam illa, quę ſunt pecunię. Quis igitur (ſiquidẽ, vt quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute diuitię poſitę ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri, & argenti, pluris quàm virtus ęſtimanda eſt. O dij immortales! non intelligunt homines, quàm magnũ vectigal ſit parſimonia. Venio enim iam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum quęſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædijs ſexcenta ſeſtertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & veſtem infinitè concupiſcenti, non modò ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? Cuius poſſeſſio quo eſt maior, eo plus requirit ad ſe tuendam: an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui, morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipſe forta ſſe in huius ſeculi errore verſer? Marcus Manilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios, & * Luſcinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis & fundum in * Labicano: nos igitur ditiores ſumus, qui plura habemus? Vtinam quidem eſſemus. Sed non æſtimatione cenſus, verùm victu, atq; cultu terminatur pecuniæ modus. Non eſſe cupidum pecunia eſt; non eſſe emacem, vectigal eſt: Contentum verò ſuis

Epiphonema, ex quo concludit.

Concluſio per contentionem.

* C. Fabricium Luſcinum ſignificat, quem ter in his Paradoxis iam nominauit.

* *Licopo.* Collatio cui ſubiungit expoſitionem ſententiæ.

suis rebus esse, maximę sunt, certissimæque diuitiæ. Etenim si isti callidi rerum æstimatores prata, & aedes quasdam magni æstimant, quòd ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda Virtus, quę nec eripi, nec surripi potest vnquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui sunt, soli sunt diuites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solíque (quod est proprium diuitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis non modò non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

Nota virtutis potentiam.

M. T. CICERONIS PARADOXORVM FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de Repub. Sexto.

CVm in Africam veniſſem, * M. Manilio Conſule, ad quartam legionem Tribunis (vt ſcitis) militum; nihil mihi potius fuit, quã vt Maſſiniſſam conuenirem: regem familię noſtræ iuſtis de cauſis amiciſſimum. Ad quem vt veni, complexus me ſenex collacrymauit; aliquãtòq; poſt ſuſpexit in cœlum, &, grates, inquit, tibi ago, ſumme Sol, vobíſque, reliqui cœlites, quòd antequàm ex hac vita migro, conſpicuo in meo regno & hīs tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipſo recreor. Ita nunquàm ex animo meo diſcedit illius optimi, atque inuictiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra Rep. percontatus eſt; multíſque verbis vltrò citróque habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus; cùm ſenex nihil, niſi de Africano, loqueretur, omniáque eius non ſolùm facta, ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde, vt cubitum diſceſſimus, me & feſſum de via, & qui ad multã noctem vigilaſſem, arctior, quàm ſolebat, ſomnus complexus eſt. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus loquuti: fit enim ferè, vt cogitationes, ſermonéſque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius; de quo videlicet ſæpiſſimè vigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, quæ milñ ex imagine eius, quàm ex ipſo, erat notior.

* *à Manlio Conſule de. Eius ad q.*

Quem

Quem vt agnoui, equidem cohorrui. Sed ille. Ades inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam trade memoriæ. Vidésne illam vrbem, quæ parêre pop. Rom. coacta per me, renouat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandã nunc venis penè miles? hanc hoc biennio conſul euertes; eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, cenſórque fueris; & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Aſiam, Græciam; delegere iterum abſens conſul bellúmq; maximum conficies, Numantiámque excindes. Sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes Rempub. perturbatam conſilijs nepotis mei. Hic tu Africane oſtendas, oportebit, patriæ lumen animi, ingenij, cõſiliíque tui. Sed eius temporis ancipitem video quaſi fatorum viam. Nam, cùm ætas tua ſeptenos octies Solis anfractus reditúſque conuerterit, duoque hi numeri (quorum vterque plenus, alter altera de cauſa, habetur) circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te vnum, atque tuum nomen ſe tota conuertet ciuitas. Te ſenatus, te omnes boni, te ſocij, te Latini intuebuntur; Tu eris vnus, in quo nitatur ciuitatis ſalus. Ac, ne multa, dictator Remp. conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris. Hic cùm exclamaſſet Lælius, ingemuiſſentque cæteri vehementiùs, lenitèr arridens Scipio, Quæſo, inquit, ne me è ſomno excitetis, & pax ſit rebus: audite cætera. Sed, quo ſis Africane, alacrior ad tutandam Rempublicam, ſic habeto: Omnibus, qui patriam conſeruauerint, adiuuerint, auxerint, certum eſſe in cœlo, ac definitum locum, vbi beati æuo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi

Deo,

De o, qui omnem hunc mundū regit, quod quidem in terris fiat, acceptius quàm concilia, cœtúsque hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur: harum rectores, & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm insidiarū á meis, quæ sui tamen viuerétne ipse, & pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitraremur. Immò vero, inquit, ij viuunt, qui è corporum vinculis tanquàm è carcere euolauerunt: Vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicis ad te venientem Paulum patrem. Quem vt vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atq; osculans flere prohibebat: atque ego, vt primùm fletu repressо, loqui posse cœpi; Quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est vita (vt Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hísque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera, & stellas vocatis, quæ globosæ, & rotundæ, diuinis animatæ mentibus, circulos suos, orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodiâ corporis: nec iniussu eius, à quo ille est vobis datus, ex hominum vitâ migrandum est; ne munus humanū assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, vt auus hic tuus, vt ego qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cùm sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria, maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui

iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (vt à Graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera, & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquàm ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquàm suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quę vltima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facilè vincebant. Iam verò ipsa terra ita mihi parua visa est, vt me imperij nostri, quo quasi punctum eius attingimus, pœniteret. Quã cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicis, quæ in templa veneris? Nouem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia; quorum vnus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui voluuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt Septem, qui versantur retrò, contrario motu, atque cœlum. Ex quibus vnum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant, deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis, tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis, deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, vt cuncta sua luce lustret, & compleat. Hunc, vt comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus. In infimoq; orbe Luna, radijs Solis accensa, conuertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum Deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam

ea,

ea, quæ est media, & nona, tellus néque mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo * motu pondera. Quæ cùm intuerer stupens, vt me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis impulsa & motu ipsorum orbium * efficitur: qui acuta cum grauibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, vt extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto & excitato mouetur sono; grauissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam terra, nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurij, & Veneris, septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè nodus est. Quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alij, qui præstantibus ingenijs in vita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurduerunt: (nec est vllus hebetior sensus in vobis) sicut, vbi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, vt eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis aduersum, eiúsque radijs acies vestra, sensúsque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum

* aliàs, motu.

* aliàs, conficitur.

His locus variat. al. modus.

Catadupa.

mum, quæ si tibi parua (vt est) ita videtur; hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quàm expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, vbi habitatur, vastas solitudines interiectas. Hósque, qui incolunt terram, non modò interruptos ita esse, vt nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim *auersos, partim etiam aduersos stare vobis: à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam, & circundatam cingulis; è quibus duos maximè inter se diuersos, & cœli virticibus ipsis ex vtraque parte subnixos, obriguisse pruinâ vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, (in quo qui insistunt, aduersa vobis vrgent vestigia) nihil ad vestrum genus. Hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quę colitur à vobis, angusta virticibus, lateribus latior, parua quędam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen, tanto nomine, quàm sit paruus, vides. Ex his ipsis cultis, notísque terris, num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis, aut *obeuntis Solis vltimis, aut Aquilonis, Austriue partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò, quantis in angustijs vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de *vobis loquuntur, quàm diu loquentur? Quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes vniuscuiúsque nostrúm, à patribus acceptas,

*Transuersos.

*al. abeuntis.

*al. nobis.

ceptas, posteris prodere; tamen, propter eluuiones exustionésque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab ijs, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui antè nati sint? Qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo vnius anni memoriã consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodò solis, id est, vnius astri reditu metiuntur: re ipsa autem cum ad idem, vndè semel profecta sunt cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint: tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo, vix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. Namque, vt olim deficere sol hominibus, extinguíque visus est, tum Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit: ita quandocunque eâdem parte sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellísque reuocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum vigesimam partem scito esse conuersam. Quocircà, si reditum in hunc locum desperaueris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris, quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad vnius anni partem exiguam potest? igitur, altè spectare si voles, atq; ad hanc sedem, & æternam domũ contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris, oportet, ipsa virtus trahat ad verũ decus. Quid de te alij loquentur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustijs cingitur ijs regionum, quas vides, nec vnquam de vllo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliui-

one posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem benè meritis de patria, quasi limes, ad cœli aditum patet, quanquàm à pueritia vestigijs ingressus patrijs, & tuis, decori vestro non defui; nunc tamen tanto præmio, proposito enitar multò vigilantiùs. Et ille; Tu verò enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc. Nec enim tu is es, quem forma ista declarat: sed mens cuiúsque, is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & vt ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. Nam quòd semper mouetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, id semper mouetur; quodque ipsum agitatur aliunde quando finem habet motus, viuendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese mouet, quia nunquàm deseritur á se, nunquàm ne moueri, quidẽ desinit: quin etiam cæteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliundè. Quod si nunquàm oritur, nec occidit quidem vnquàm; nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ita fit, vt motus principium ex eo sit, quod ipsum à se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnísque * natura consistat, necesse est, nec vim vllã nanciscatur, qua à primo impulsu moueatur. Cùm pateat igitur æternũ id esse, quod à seipso moueatur: quis est, qui

* alterã.

hanc

hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem anima est, id motu cietur interiore, & suo. Nam hæc est natura propria animæ atque vis. Quæ si est vna ex omnibus, quæ sese moueat; neque nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velociùs in hanc sedem, & domum suam peruolabit: Idque ociùs faciet, si iam tum, cùm erit inclusus in corpore, eminebit foràs; & ea, quæ extra erunt, contemplans, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros præbuerunt; impulsuque libidinum, voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum iura violauerunt; corporibus elapsi, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, reuertuntur.

Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

M. T. C. DE SOMNIO SCIPIONIS FINIS.

INDEX RERVM ET VERBORVM.

A

ABstinentia Afric. pag.98 lin.13

Abstinentia beneuolentiam multitudinis conciliat. 99.2

Academiæ ratio quid à cæteris differat. 70.5

Accij poetæ Versus de Atreo. 143.13

Accusatio multos illustrauit. 86.29

Accusatoris nomen fugiendum. 87.7

Accusare innocentes, impium. 87.12

Accusatio laudem peperit L. Crasso adolescenti. 85.28

Accusatio quibus de causis suscipienda. 86.& 87

Acta agere. 180.1

Actio cognitioni anteponenda. 64.21

Actione in omni suscipienda, considerandæ sunt honestas & efficiendi facultas. 33.2. & modus. 59.6

Adiuuare opera præstantius, quàm pecunia. 88.4

Admirabilitas quibus rebus comparetur. 81.9

Adolescentes quibus è rebus commendationem petere debeant. 85.1

Adolescens aliquid senile habere debet. 201.15

Adolescentiæ vituperatio. 195.3

Adolescentiæ ver comparatur. 214.13

Adolescentium petulantia magis est, quam senum. 200 vlt.

Adolescentia multo plures, quàm senectus, mortis causas habet. 213.10

Adolescentum imbecillitas consilij propria. 50.51

Adulari, passiuè. 30.27

Ab adulatoribus facilè falluntur omnes. ibid.

Adulator occultus. 184.20

Æacus. 42.13

Ædes ruinosæ & malè materiatæ. 223.10

Ædilitatum splendor. 90.14

Æginetis pollices præcisi. 1.10 25

Ægina propinqua Piræo. ibid. 27.

Æquitas lucet ipsa per se. 45 24

Æsopus, fabularum actor. 49. 7

Ætate vt quisq; antecellit, ita sententiæ principatum tenet in augurum collegio. 212. 8

Ætate cuiq; sua tempestiuitas vlara est. 199.28

Aetati cuique sua sunt studia. 216.12

Aetatibus corroboratis amicitiæ indicandæ sunt. 176.19

Aëchionis tabula. 233.10

Africani dictum pulcherrimum. 39.16

Africanus imitatus patrem. 98 23

Africanus Prior, anno ante censo-

ren

rem M. Catonem, mortuus est. 194.23
Africanus maior. 224.16
Africanus minor. ibid.15
Agamemnon immolauit Iphigeniam filiam. 139.3
Agesilaus. 73.10
Agis rex occisus. 99.28
Agraria lex Philippi. 97.5
Agri fertiles imitandi. 23.24
Agriculturæ laus. 63.19
Agricolarum voluptates. 26.8
Agri bene culti laus. 209.9
Agrigentinus quidam doctus vates 159.9
Aiax tragœdia. 49.7
Aiax Telamonius. 48.29
Albinus Sp. 190.3
Alexander. 73.10
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre. 39.11
Alexander Pheræus ab vxore interfectus. 77.3
Ambitiosos quorum similes esse dixerit Plato. 38.1
Amicitia honesto excitatur. 26.11
Amicitia vnum ex pluribus effici Pythagoras voluit. 26.19
Amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium. 39.24
Amicorum paria rarissima. 155 30
Amicitia maximè perturbat officia. 119.14
Amicitiæ præstat iustitia. ibid.
Amicitiæ prima lex, vt neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati. 165.14
Amicitia orta à natura, non ab imbecillitate. 160 22.161.22 162.25
Amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere, cur difficile sit. 163.4
Amicitias qui magis quærant. 167. 16
Amici qui deligendi. 172.30
Amicitiæ verè difficillimè reperiuntur in ijs qui in honoribus réque publica versantur. 173 15
Amicus certus in re incerta cernitur. ibid.22
Amicitiæ fines ac termini, déque ijs variæ sententiæ. 170.24
Amicitiæ ne in graues inimicitias conuertantur, cauendum est. 171.1
Amicitiæ quæ minus probantur, dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt. 177.16
Amicitia inter æquales magis elucet. 185.14
Amicitiæ veræ sempiternæ sunt. 162. 28
Amicitiæ quare propinquitati præstet. 157.10
Amicus tanquam alter idem. 178.24
Amor princeps est ad benevolentiam coniungendam. 161.18
Amici noui. 174.21
Amicorum benè suadentium authoritas in amicitia plurimùm valere debet. 166.31
Amicorum caussa multa facimus quæ nostra caussa non faceremus. 170. vlt.
Amicitia quid sit. 157.19
Amicorum omnia communia. 24.33
Amare quid sit. 185.8
Amilcar Annibalis pater. 140.23
Animantium omnium communis sui

sui suorúmque tuendi cura. 8.17
Animorum natura cur mortalis esse non possit. 217.218
Animus hominis diues, non arca appellari debet. 235.21
Animi vitia grauiora. 112.30
Animi motus in quo versari debeant. 23.14
Animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus in terram. 216.29
Animo nihil præstantius. 224.33
Animus in custodia corporis quo adeo videtur, retinendus. 241.28
Animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re. 112.4
Animi generi hominum deorum munere dati. 242.34
Animi opera maiore, quàm corporis. 85.16
Animorum natura æterna. 154.32 & 22.246.7
Animorum vis duplex. 43.27
Animorum motus duplices. 55.31
Annibal callidus. 47.1
Annibal crudelis. 19.25
Annulus Gygis. 117.11
Annũ solis reditu metimur. 245.11
Annus verè vertens multa hominum secula complectitur. ibid. 15
Antipater Tyrius. 102.8
Antiopa, tragœdia. 49.7
Antipatri opinio de honesto. 122 22
Apellis Venus. 107.12
Apollinis Pythij oraculum. 98.33
ἀποφθέγματα. 45.6
Appetitus rationi lege naturę subiectus est. 44.3
Appius Claudius cæcus, pacis cum Pyrrho dissuasor. 193.24
Appij oratio, qua pacem cum Pyrrho dissuasit. ibid.
Appius cæcus quatuor filios, quinque filias habuit. 201.4
Aqua hæret. 148.1
Aquilij de dolo malo formulæ. 125.126
Arati præclarum consilium ad constituendam remp. 100.2
Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit. ibid.6
Arbitrorum formulæ. 129.12
Architas Tarentinus. 202.5
Areopagitas constituit Solon. 33.20
Arganthonius quidam octoginta regnauit annos, centum & viginti vixit. 213.31
Argentarij apud omnes ordines gratiosi. 125.9
Aristides iustus. 109.9
Aristidis authoritas Athenis. 121 20. sententia de Themistoclis consilio. ibid 25
Aristippus author sectæ Cyrenaicæ & Aniceriæ, omne bonum in voluptate posuit. 151.9
Aristo. 5.34
Aristo Chius de senectute scripsit. 188.10
Aristoteles. 4.34
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat. 89.32
Aristotelis opinio de honesto 116. 11
Artificia quæ liberalia, quæ sordida 63.11.12
Assentatio ab amicitia remouenda. 181.31
Astutiæ tollendæ. 129.25
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt. 128.23
Atreus. 42.17
Athenæ exemplis il lustres. 3.24
Athenienses in Aeginetas duri. 120.24

Atilius Regulus iterum à Pœnis captus. 140.21
Atilius vigilando necatus. 141.14
Atilius Catalinus primarius populi vir. 211.3
Atilius L. cur sapiens habitus. 152.5
Atticus Pomponius cognomen Athenis reportauit. 107.19
Attic. P. Sulpitio multùm vtebatur. 154.24
Attij poetæ versus de regno. 135.1
Auaritia senili nihil absurdius. 212.29
Auaritia nullum est tetrius vitium. 98.29
Auaritia populos omnes perdit. 99.1
Auari plus semper appetunt. 138.15
Auaritia Spartam perditura. 98.34
Auaritia iniuriæ præcipua causa. 13.20
Auaritiæ vituperatio. 98.29
Auctio de bonis ciuium. 101.2
Augures maiores nati, ijs etiam qui cum imperio sunt, anteponuntur. 212.10
Auspicia quæ sunt optima. 191.33

B

BArgulus Illyricus latro. 83.1
Beata vita in quo cõtineatur, ex Metrodori sententia. 151.18
Bella cur suscipienda. 17.vlt.
Bellicę gloriæ studium in veteribus Romanis. 28.30
Bellum de salute, cum Celtiberis, cum Cimbris: de imperio, cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho. 29.21
Bellicæ res maiores ne sint vrbanis, an contrà. 33.9
Bella iusta quæ. 19.16
Bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum. 35.3
Belli gloria adolescentibus quærenda. 85.3
Bene agier quid sit. 129.15
Bene & beatè viuere nihil aliud est, nisi honestè & rectè viuere. 225.12
Benefacta malè locata, malefacta sunt. 92.10
Beneficia citra iniuriam esse debent. 94. & 95
Beneficia quæ plurimi facienda. 24.4
Beneficentia, benignitas, liberalitas eadem. 12.9
Beneficentia Herculem in deorum numerum retulit. 112.12
Benefici & liberales natura sumus. 162.5
Beneficium, qui dat, mores, non fortunam equi debet. 95.6
Beneficia in quos conferenda. 92.4
Beneficij immemorem omnes oderunt. ibid. 19
Beneficia in singulos. 96.24
Beneficia in remp. 96.25
Beneficia in egentissimos quosque præcipuè conferenda. 24.7
Beneficia omnibus communicanda, quæ. 25.8
Beneuolentiam adolescentuli ardore quodam amoris indicant. 23.14
Beneuolentiam ciuium blanditijs & assentationibus colligere turpe est. 172.20
Beneuolentiæ colligendæ præcepta. 79.25
Beneuolentiæ ratio. 24.19
Benignitas quas cautiones habeat. 21.22
Benignitas quæ sit vtilis reipub. 91.92

Benignitas largitioni anteponenda. ibid.
Benignitate nihil hominis naturæ accommodatius. 21.21
Benignitas propensior esse debet in calamitosos. 92.3
Bias sapiens. 213.6
Biantis patria Priene. ibid.7
Bias omnia secum portabat. ibi.11
Blandus amicus à vero internosci potest adhibita diligentia. 182.34
Bona bonis quę anteponantur. 103.6
Boni viri qui sint. 129.15
Bonum virum esse semper, est vtile. 127.15
Boni viri qui appellandi sint. 157.2
Bonus nemo miser esse potest. 226 lin.24
Boni viri definitio. 131.21
Bonum summum, conuenienter naturę viuere, è Stoicorum sententia. 108.8
Bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam fiunt. 214.18
Bonorum æquatio non laudanda. 97.10
Bonum solum honestum. 212.15
Bona caduca & incerta. 157.27
Bonitatem qui tollant. 113.15
Brutus quid in patria liberanda spectârit. 224.1
Brutus accusator. 87.8
Brutus L. in liberanda patria interfectus est. 215 31

C

CÆcillius. 200.32
Cæcillij versus contra senectutem. 196.20
Cæsar tyrannus. 76.2
C. Cæsar regnandi causa peruertit omnia. 140.5
Cæsaris Largitiones non liberales, sed iniustę. 22.7
C. Cæsar L.F. 46.26
Cæsar reprehensus. 134.24
Cæsar Catuli patris frater. 56.29
Cæsaris dictatoris vituperatio. 101.29
Cæsar dictator ciuium bona vendidit. ibid.2
Callicratidas nimio gloriæ studio Lacedæmonijs nocuit. 36.21
Callipho Philosophus. 148.23
Calphurnius P. Lanarius. 127.29
Calumnię exempla. 16.31
Calypso. 48.25
C. Caunius. 124.32
Campus Martius. 46.5
Ad Carceres a calce reuocari. 225.10
Carthago euersa à Paulo filio. 98.24
Carthago deleta. 18.5
Castigatio omnis vacare contumelia debet. 38.22
Catonis senis præcepta quatuor ad vtilitatem rei familiaris. 103.9
Catonis facta, Socratis dicta laudantur. 153.13
Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute. 188.17
M. Cato prætor. 191.13
Catonis liber de rebus rusticis. 208.8
Cato Vticensis nimis acerbus in publicanos & socios, aranj causa. 138.12
Catonis dictum. 182.1
Cato Vticensis cur se interficere debuerit. 48.19
Cato sapiens habitus. 109.13
Catonis maioris dicta. 103.10
Cato senex collegit ἀποφθέγματα. 45.6

Catonis egregia. 128.1
M.Cato legem Voconiam suasit. 193.4
M.Cato quo anno natus. 191.9
M.Catonis de Carthagine suspicio. 194.17
Cato Bruti auunculus. 221.5
Cato inter Africanorum ætates interiectus. 224.16
M.Cato miles. 191.10
Cato perfectus Stoicus. 221.15
Cato Censorius Africani prioris ferè æqualis. 104.7
Cato cur sapiens habitus. 152.6
Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. 219.22
Cato repuerascere non vult. ibi.14
M.Cato Quæstor. 191.12
Q.Catulus Pompeio non inferior. 33.vlt.
Catulorum sermo qualis. 47.19
Catuli optimè Latina lingua vti putabantur. 56.23
Celare & tacere, non idem sunt. 123.3
Cella vinaria, olearia, penaria. — 219.16
L.Censor Mummius. 98.25
Censor Africanus. ibid.23
Cethegus. 191.14
M.Cethegus Suadæ medulla dictus ab Ennio. 206.20
Chrysippi dictum. 119.2
Ciceronis de oppressa coniuratione gloriatio. 34.19
Ciceronis versus. 34.11
Cicero stante repub. plus temporibus in agendo, quàm in scribendo ponebat. 68.3
Cicero Academicus fuit. 70.5 110.28
Ciceronis de gloria libri duo. 79.9
Ciceronis Lælius. ibid.8
Ciceronis filij laus in re militari. 85.10
M.Cicero omnes honores adeptus suo anno. 91.13
M.Cicero scripsit libros de rep. 91.27
Ciceronis ædilitas. 91.15
Cicero consul. 101.20
Cicero Academicus. 110.28
Ciceroni in ingrata repub. neque mors, neque exilium recusanti euenissent. 226.1
Ciceroni reditum glorioſum inimicorum dedit iniuria, non exitum calamitoſum. 230.16
Cincia lex à Maximo laudata. 191.15
Cincinnatus dictator. 209.1
Cineas Thessalus 203.23
Cimon Athenienſis. 93.16
Circe. 48.25
Ciuitas, quæ dici possit. 229.21
Ciuitatis cum familia comparatio. 233.4
Ciuis quis sit. 230.21
Ciuitatum rectoribus & conseruatoribus patet in cœlum aditus. 240.34
Claudij Centumali factum improbum. 127.25
Claudij Ap.F. ædilitas. 90.19
P.Clodij conatus. 91.4
Clementia & placabilitas magnis viris dignissima. 38.12
Cleombrotus inuidiam timens, Lacedæmonios perdidit. 36.30
Clytemnestra, tragœdia. 49.6
Colendi qui. 62.17
Collatinus Tarquinius à Bruto collega emissus. 118.12
Communitas hominum falsò orta dicitur à necessitate vitæ. 65.32

Communia

Communia ciuibus inter se quæ sint. 24.34
Comœdia antiqua. 45.3
Comparatio pulcherrima. 114.25
Concordia fundamentũ reip. 99.8
Coniugia societas prima. 25.30.
Consideratio, tempus, & diligentiam postulat. 11.16
Consuetudinis maxima vis est. 174.32
Consulatus Ciceronis. 101.20
Contemptus quos homines sequatur. 81.15
Contentio. 56.6
Contentio plus ad gloriam valet quàm sermo. 86.3
Continentiæ tractatio. 151.6
Conuiuium melius Latini, quàm Græci nominârunt. 204.28
Corinthus cur deleta. 18.7
Corin. à Mummio euersa. 98.25
Coriolanus. 164.3
Cornelij Scipionis P. facta ab Africano prædicantur. 240.3
Corporis bona externis anteponenda. 102.32
Coruncanus etiam senex reip. vtilis. 193.21
M. Crassi de diuitijs opinio. 13.24
M. Crassus. 47.13
L. Crassus. 46.25
L. Crassus adolescens ex accusatione laudem consecutus. 85.28
Crassi diuitis ædilitium munus. 90.15
Crassus præ diuitijs, de honesto non curabat. 13 22
L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio. 234.17
Cratippus Peripateticorum princeps. 3.19
Cratippi laus 70.8
Cratippus ætate Ciceronis princeps philosophorum. 105.2
Crat. opinio de honesto. 115.9
Crudelitas inimica naturæ. 120.29
Cura optima de salute patriæ. 247.7
Curio vtilitatem præponebat æquitati. 136.19
Curius etiam senex reip. vtilis. 193.21
M. Curius oblatum aurum repudiauit. 208.29
M. Curius de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphauit. 208.24
M. Curius extrema ætate ruri vixit. ibid. 23
M. Curij villa. ibid. 25
M. Curius & T. Coruncanus inter se coniunctissimi. 165.2
M. Curij tenuitas victus. 224.12
M. Curij domus nihil ornatum habuit præter ipsum. 233.23
Cynicorum inuerecundia. 54.14
Cyrcilius quidam lapidibus obrutus. 121.12
Cyrus. 73.10
Cyrus Persarum rex agricultura maximè oblectatus. 210.5
Cyri morientis sermo, apud Xenophontem. 198.14
Cyri morientis de animorum æternitate oratio, apud Xenophontem. 217.25

D

DAmon Pythagoricus. 120.3
Debetur id, quod turpe est non reddere.
P. Decius quarto consularu se pro repub. deuouit. 203.31
Decij duo. 109.7
Decorum. 40.32
Decorum ab honesto quid differat 41.2
Decorum fusum est per omnes par-

tes

tes honestatis. 41.31
Decori duplex descriptio. ibid.33
Decorum poeticum. 42.11
Decorum tribus in rebus positum est. 53.25
Decorum ab honesto separari non potest. 40.vlt.
Defensio accusatione laudabilior. 86,26
Defendendi interdum etiam nocentes. 87.17
Definitio necessaria principio disputationis. 6 11
Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. 116.31
Demetrius à Macedonibus relictus. 77.10
Demetrius Phalereus. 4.24
Demosthenes. ibid.31
Deos non nocere. 71.23
Deposita nõ semper reddẽda 139.7
Detrahendi de absentibus studium vitiosam naturam significat. 57.8
Dicæarchi liber de interitu hominum. 73.16
Diligentia in amicitijs comparandis. 172.4
Diligere oportet cum iudicaueris. 179.32
Dinomachus philosophus. 148.23
Diogenis Babylonij, Stoici opinio de honesto. 122.20
Dionysius superior quanto metu vixerit. 76.24
Dionysius tyrannus. 120.5
Dissensio sine acerbitate inter Africanum & Metulium. 38.6
Dissimilitudo dissociat amicitias. 176.28
Diuitias amare, parui angustique animi est. 31.5
Diuitiarum fructus in copia est. 236.28
Diuitiarum modum ex quo, quantum cuique sat est, homines metiuntur. 235.24
Diuitiæ cur expetantur. 13.20
Diues non est, cui quæsito opus est. 236.27
Diues quis sit. 235.6
Diuisio rerum ad tuendum vitam pertinentium. 71.10
Diuisionis vitium, aliquid præterire. 7.29
Dolor contra naturam. 111.6
Dolere malum non esse, philosophi nonnulli affirmant. 142.33
Dolorum faces. 81,31
Dolus malus legibus vindicatus. 126.8
Dolus malus quid. 125.33
Domus hominis honorati qualis esse debeat. 58.15
Domum dominus honestate debet, non contra. 58.29
Domus seminarium reip. 33.25
Domus finis, vsus. 58.16
M. Drusus. 46.28
Duillius Pœnos primus classe deuicit. 204.13. delectabatur cereo funali & tibicine. ibid.15
Duodecim tabulæ de tutela. 126.9

E

Eloquentiæ laus. 65.17
Eloquentia quid. 86.5
Eloquentiæ intermissio. 94.13
Ennij poetæ loci siue versus, diuersas ad res prolati, suo quisque numero notati. 13.19.25.28.37. 75.92.126.173
Ennij versus de fide. 142.26
Ennij versus ad Flaminium. 187.8
Ennij versus de Fabio Maximo. 191.20
Ennij versus de senectute sua. 192.31

Ennius præclarè paupertatem & senectutem tulit. 193.7
Ennius quot annos vixerit. ibid.5
Ennij versus ex persona Appij cæci ibid 28
Ennius censet non lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. 215.18
Ennius de Homero sæpissimè cogitare, & loqui solebat. 239.29
Epicurei peruertunt præcepta officij. 5.17
Epicureorum sententia de Deo. 141.32
Epicurus satis fortiter de dolore dicit. 151.29
Epicuri de bono & malo sententia ibid.31.
Epigoni tragœdia. 49.5
Εὐνομία. 60.7
Εὐταξία. 59.32
Euripidis versus. 134.8
Exercitatio in omni re necessaria. 27.14
Exercitatio in senibus quid efficiat 200.4
Exigere non acerbè cõuenit. 92.30
Exilium quibus terribile. 226.11
Exules qui sunt. 230 34

F

FAbius Q. Labeo. 17.2
Fabij Maximi laus. 36.ult.
callidias. 47.3
Fabricius iustus. 109 9
Fabricij mira iustitia. 135.23
Fabricius etiam senex reip. utilis. 193.21
Fabricij continentia. 124.11.28 7.2
Fabula Platonis utilissima. 117 4
Falsum iurare, peierare non est. 143 27
Fides unde dicta. 13 4
Fides ut nobis habeatur, quibus artibus elaborandum. 80.6
Fidei bonæ nomen latissimum. 129.19
Fides vel hosti seruanda. 18.17 143.188
Fidei templum in Capitolio. 142.8
Fides & constantia in amicitia desiderantur. 173.30
Fimbria. 131.32
Finis bonorum & malorum simplex esse debet. 148.28
C. Flaminius tribunus pl. 191.30
L. Flaminius è senatu ejectus. 203.11
Fœciale ius 18. 19. cum hostibus commune. 143 ult.
Fœnerari à Catone improbatum. 103.13
Fœneratores ad medium Ianum sedebant. ibid 20
Formæ dignitas quomodo tuenda. 55.14
Fors hera. 19.11
Fortis animus duabus in rebus cernitur. 30.12
Fortissimus quisque imperandi cupidissimus. 29.21
Forti viro vis adhiberi non potest. 144.23
Fortitudo sine iustitia in vitio. 29.1
Fortitudinem quomodo definiant Stoici. ibid.4
Fortitudo est dolorum laborumq; contemptio. 151.27
Fortuna cæca. 107.5
Fortunæ magna vis in utramque partem. 74.15
Fortunam suis quisque fingit moribus. 132.13
Fraus odio digna maiore, quam vis 20 ult.

Fraus vulpeculæ propria, vis leonis. ibid.34

G

GAbinia lege, quanta labes facta sit. 165.33
Gallus dimetiendi cœli & terræ studiosissimus. 206.4
Gemma in viribus. 207.28
Geometræ non omnia doceant. 115.5
Gloriæ cupiditas in maximis animis & ingenijs. 14.9
Gloriæ cupidi homines facilè ad res iniustas impelluntur. 30.4
Gloriam qui, susceptis laboribus spernat, vis inuenitur. ibid.6
Gloriæ cupiditas libertatem eripit. 30.10
Gloriam qui contemnunt, non reprehendendi. 32.11
Gloria tribus è rebus cõstat. 79.14
Gloriæ consequendæ viam Socrates quam traderet. 84.1
Gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent. 85.4
Gloria diuitijs anteponenda. 103.7
Gloria hominum angustis finibus interminatur, nec diuturna esse potest. 244.32
Gnathonum multi similes. 182.31
Gorgias Leontinus Isocratis magister. 192.24
Gorgias Leontinus centum, & septem compleuit annos. ibid.
Gorgiæ Leontini de sua senectute responsum. ibid.27
Gracchi filij vituperantur. 84.13
Gracchi patris laus. ibid.12
C. Gracchi frumentaria largitio. 96.32
Gracchi Tiberij filij, Africani nepotes. 99.ult.
Grac. Tib. qui secuti sunt. 165.11
Gracchus Tib. regnum occupare conatus est. ibid.22
Græca cum Latinis coniungenda. 3.26
Græcorum nobiles victoriæ. 28.25
Græca verba Latinis inculcare ridiculum. 48.10
Græcia, manante à Lacedæmonijs malo cecidit. 99.33
Græcorum consuetudo, ut ijs proponatur, de quo disputent quamuis subitò. 156.10
Gratiæ & pecuniæ comparatio. 95.15
Gratidianus prætor, lapsus in officio boni viri. 132.33
Gyges Platonicus, ex pastore rex. 117.18
Gytheum. 121.21

H

HÆreditas optima quæ. 52.5
Hæreditatis spes quid efficiat. 233.32
Hasta bis in foro posita. 101.1
Hecatonis Rhodij lib. de officijs 126.32.136.26
Hercules Prodici. 50.19
Hercules in cœlestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata. 112.11
Herillus. 5.34
Herodoti locus. 83.11
Hesiodi locus. 23.21
Hesiodus de stercoratione verbum non fecit. 208.8
Hyppolyti mors. 16.13
Homerus author optimus. 139.31
Homerus multis ante Hesiodum sæculis fuit. 208.10
Homerus de stercoratione meminit. ibid.12
Homo cæteris animantibus, quantum & in quo præstet. 8.24

Hominis propria appetitio principatus. 9.18
Homo solus ordine sentit. ibid.24
Hominis propria veri inuestigatio, & in prudentia posita. 10.19
Homines quidam non re, sed nomine. 45.28
Homines secundùm deos, hominibus maxime utiles. 71.21
Homines hominibus plurimùm nocent. 73.25
Hominum studia in nos quomodo excitentur. 74.12
Homo homini consultum vult. 112. 34
Honestum laudabile natura. 10.2
Honestum quibus ex rebus constatur. 9.34
Honestum è quatuor veluti fontibus manat. 10.8
Honestum nihil, quod iustitia vacat. 29.7
Honestas à partibus quatuor manat. 63.30
Honestas per se animos omnium mouet. 79.ult.
Honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia. 107.21
Honestum verum in sapientibus solis. 108.14
Honestas omni pondere grauior est habenda. 116 10
Honesti vis. 121.7
Honesta naturâ temporibus fiunt non honesta. 139.16
Honestatis partes quatuor, prudentia, iustitia, animi magnitudo, continentia. ibid.
Honoris certamen etiam inter optimos amicitiam labefactat. 163. 20
Horatius Cocles. 224.8
Hortensius, Ciceronis libert. 69.18
Hortensii ædilitas. 90.20
Hortensii potentia. 130.19
Hortus altera succidia. 209.19
Hospitalitas à Theoph. laudatur. 93.8
Hostis olim peregrinus. 19.5
Humanæ res fragiles & caducæ. 185.25

I

IAnus medius. 103 20
Iason Phereus callidus. 47 5
Imperij cupiditas in maximis animis & ingeniis. 14 8
Imperia non semper expetenda. 31.11
Imperium non est scelere quærendum. 135.33
Imperator quis sit. 231.19
Impij aduersus deos qui sint 113.17
Improbi serui sunt. 232.18
Incessus quæ ratio. 54.25
Iniuria fit duobus modis. 20.33
Iniustitiæ duo genera. 13.6
Insipiente fortunato nihil est intolerabilius. 170.8
Insitionibus nihil inuenit agricultura solertius. 201.18
Inuita Minerua nihil decet. 48.3
Iocandi genus duplex. 44.34
Iocandi genus quale esse debeat. 45.6
Irasci grauiter inimicis non oportet. 38.9
Ira omnibus interdum repudianda est. 38.32
Ira male laudatur à Peripateticis ibid.32
Iratorum, aut alioqui commotorum forma ipsa corporis tota muratur. 44.14
Ira nihil rectè fieri patitur. 57. 33

Isocrates. 4.34.
Isocrates Gorgiæ Leontini discip. 192. 24
Isocrates vixit annos uno minus centum. ibid.23
Isocrates quarto & nonagesimo anno Panathenaicon scripsit. ibid.22
Italicum bellum. 98.11
Iudiciorum ratio duplex. 86.24
Iudicium fallax in cupiditate regnandi. 116.23
Iudicijs addebatur, ex fide bona. 126.11
Iura belli. 17.29
Iuris ciuilis cognitio laudabilis. 93.28
Ius ciuile neglectum. ibid.32
Ius gentium & ius ciuile quomodo differant. 129.5
Iuris fons, natura. 130.1
Ius ciuile ductum à natura. 129.30
Iusiurandum ad astringendã fidem vinculum arctissimum. 145.7
Iustitiæ fundamentum fides. 12.34
Iustitiam tollit ambitio. 13.38
Iustitia seruanda etiam aduersus infimos. 20.20
Iustitiæ fundamentum quod. 21.26
Iustitia nullum tempus vacare debet. 29.31
Iustitia sine prudentia satis habet authoritatis. 80.20
Iustitia sola viri boni nominantur. 82.3
Iustitiæ opinio etiam solitario homini necessaria. ibid.20
Iustitiæ particula aliqua etiã in piratis, cæteriscq; latronibus. ibi.27
Iustitiæ fruendæ causa, reges olim constituti. 83.12
Iustitia fundamentum est famæ. 96.19
Iustitia omnium domina & regina virtutum. 113.24
Iustitiam qui tollant. ibid.16

L

Lacedæmonij victoriæ cupidissimi. 29.20
Lacedæmonij quòd iniusti imperarent, ab omnibus ferè deserti. 77.11
Lacedæmonijs amplissimum magistratum senes gerunt. 194 31
Lacedæmoniorum respub. quando & cur perierit. 98.34
Lacedæmoniorum legati Athenis. 212.1
Lacedæmone honestũ domicilium senectutis. 211.30
Laciadæ Curiales. 93.16
Lacteus orbis. 242.4
Laërtes agrum stercorat. 208.11
Lælius semper eodem vultu. 30.8
Lælius plenus hilaritatis. 46.29
Lælius, cognomento sapiens. 83.4
C. Lælius Q. Mutij Scæuolæ augu ris socer. 1547
Lælij C.& P. Scipionis familiaritas memorabilis. 155.15.155.32
Lælio adolescente, L. Paulus, M. Cato, C. Gallus, P. Nasica, Tib. Gracchus, iam senes. 185.11
Lælij æquales Scipio, L. Furius, P. Rutilius, Sp. Mummius. ibid.15
Lælio sene C. Fannius, Q. Mutius Q. Tubero, P. Rutilius, A. Virginius adolescentes. ibid.19
Largitionem immodicam rapinæ sequentur. 89.1
Largitio fundũ non habet. ibid.12
Largorum duo genera. ibid.14
Largitio. 90.30.31.32
Latronum leges quædã sunt. 82.32
Laude se dignum quisque putat. 36.28

Legiones Rom. sub iugum à Samnitibus missæ. 144.5
Lentulus ædilis Cicerone consule 90.20
Leuctrica calamitas. 77.14
Legis xij. tabularum verba 19.7
Lex agraria Philippi. 97.5
Lex de repetundis. 98.8
Lex Crassi & Scæuolæ de peregrinis. ibid.31
Lex Petronia & Papia de peregrinis. ibid.31
Lex Latoria. 126.10
Legis xij. tabularum locus. 126.9
Legis Cinciæ suasor Maximus. 191 15
Lex Voconia à M. Catone laudata 193.4
Leges quædã etiam inter latrones. 82.33
Leges cur constitutæ. 83.28
Leges ciuium incolumitatem spectant. 111.28
Lex naturæ communem utilitatem spectat. 112 34. 114.9. 122.32
Legumlatores boni plus prosunt ciuitatibus, quàm boni imperatores. 331.3
Liberalitas, vide Benignitas.
Liberalitatis duo sunt genera. 23 28
Liberalitatis ratio duplex. 88.1
Liberales qui. 89.10
Liberalitas secundum naturam. 112.2
Liberalitatem qui tollant. 113.16
Libertatis causa, omnis à magnis viris suscipienda contentio. 32.11
Libertatis proprium quid. 31.26
Libertas quid sit. 231.ult.
Liber nemo nisi sapiens. ibid.18
Libidinosa & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. 198.13
Libidinosorum animi. 247.13
Licinij Crassi C. Lex de sacerdotijs 183.14
Lites valdè vitandæ. 92.34
Liuius poëta, ætatis Catonis Cens. 206.12
Loci & temporis vis quanta sit. 60.31
Luculli ædilitas. 60.19
Luculli magnificentia in villis exstruendis. 59.11
Ludo & ioco quatenus utendum. 44.25
Lutatius Pythias. 131.30
Lycurgus. 33.31
Lysander dux Lacedæmoniorum. ibid.28
Lysander Ephorus à Lacedæmonijs expulsus. 99.27
Lysander Lacedæmonius. 210.7 22.28
Lysias Pythagoræus Epaminondam erudijt. 65.4

M

Macedonum gaza potitus L. Paulus. 98.18
Q. Mælius Tribunus plebis. 144.8
Magister conuiuij. 205.8
Magisteria. ibid.6
Magnanimitas. 63.32
Magnæ matris Idea sacra. 204.20
Malitia distat à prudentia. 129.27
Mamercus, quòd auaritiæ causa ædilitatem prætermisisset, à consulatu repulsus. 90.25
Mancinus Numantinis deditus. 144.12
L. Manlius dictator accusatus à Pomponio tribuno pl. 145 13
T. Manlius deterret tribunum pl. ab accusatione patris. ibid.28
M. Manlius pauper fuit. 200.27
M. Marcellus. 216.3

C. Marius. 33.34
C. Marius ſeptimum annum poſt prœturam iacuit. 192.21
C. Marius à fide iuſtitiáque diſceſſit. ibid.30
C. Marius qualis in ſecundis & adverſis. 225.23
M. Marius Gratidianus. 128.10
Marius Gratidianus prætor edicit populo quid ferat. 132.33
Marte noſtro. 115.25
Maſſaniſſa nonagintà annos natus quid fecerit. 199.33
Maſſaniſſa familiæ Scipionum amiciſſimus. 239.9
Maſſaniſſa, P. Cornelio Scipionem regio apparatu accepit. 239.20
Maſſilia in triumpho portata. 78.4
Male materiatæ ædes. 123.20
Q. Maximus ſenex adoleſcente M. Catone. 191.3
Maximi grauitas comitate condita. 191.5
Q. Maximus Tarentum recepit. ibid.26
Q. Maximus Mortuum filium pro funere laudauit. 192.3
Q. Maximus augur. 191.32
Q. Maximi fortitudo in ferenda filij morte. 192.1
Q. Maximus iuris augurij admodum intelligens. ibid.7
Q. Maximus ut homo Romanus valdè literatus. ibid.8
Q. Max. Africani frater. 137.5
Medea, Tragœdia. 49.5
Melius, æquius. 126.13
Memoria legendis ſepulchris perdi putabatur. 199.11
Memoria ſenectute minuitur. ib.5
Menalippa, tragœdia. 49.5
Mendacium omne contrahendis in rebus tollendum. 126.13
Mente nihil diuinius. 119.29
Mens cuiuſque is eſt quiſq; 246.9
Mercari quod ſtatim vendas, ſordidum. 62.ult.
Mercatura quæ probanda, quæ minùs. 63.12
Mercede ad amandum adduci ſordidiſſimum. 71.13
Mercenarij omnes ſordidi. 62.33
Q. Metellus imperator à legato ſuo C. Mario accuſatus. 132.24
L. Metellus quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſt. 198.19
Metrodori de beata vita ſententia. 151.18
Metus odij comes. 75.32. malus cuſtos diuturnitatis. 76.6
Metus omnis, ſeruitus eſt. 234.16
Micare in tenebris. 132.10
Miles ſemel dimiſſus, niſi ſecundo ſacramento obligetur, pugnare iure contra hoſtem non poteſt. 18.30
Milo gladiatores emit. 91.3
Milonis Crotoniatæ abiecta vox. 197.18
Milo humeris bouem ſuſtinuit. 109.21
Minerva Phidiæ. 222.12
Minos. 42.13
Minutij Baſilij falſum teſtamentum. 130.15
Modeſtia. 40.30
Modeſtia quid. 60.1
Mores corrumpuntur diuitijs. 96.8
Moroſitas ſenum aliquid excuſationis habet. 232.18.
Mors ſeruituti, & turpitudini anteponenda. 35.22
Mors ſeni aut planè negligenda, aut etiam optanda eſt. 213.3
Mors longè abeſſe à ſenectute non poteſt.

potest. ibid.1
More omni ætati communis. ib.21
Mortis adolescentum & senum discrimen. 214.22
Mortem ut negligamus, ab adolescentia meditatum esse debet. 215.24
Morti nihil tam simile, quàm somnus. 218.10
Mortuis religiosa iura tribuuntur. 154.14
Mors quibus terribilis. 226.9
Mors rogandi iudicis. 119.30
Q. Mutij ædilitas. 90.18
Q. Mutij Mancini sermo qualis. 47.20
Q. Mutius P. F. iurisconsul. 49.37
B. Mutius. 84.2
Q. Mutius Porsennæ interfector. 294.6
L. Mummius. 98.25
Mummij laus. ibid.26
Munus perinde est, ut accipitur. 149.6
Mutatio facienda consilij, ubi nos errasse cognoscimus. 51.21

N

Nævij versus & ludus. 195.1
Nævij bellū Punicum. 206.10
Naturam quisq; suam potius quàm alienam insequi debet. 47.33
Natura omnibus sequenda. ibi.ult.
Natura, quas partes corporis texit eas tegere omnes debent. 54.2
Natura non patitur, ut alteri detrahamus nostri commodi causa. 111.4
Natura est ius gentium. ibid.24
Natura est lex divina, & humana. ibid.31
Naturæ lege unâ & eâdem omnes continemur. 113.3
Natura desiderat recta & convenientia. 116.5
Naturæ principia. 122.33
Naturæ lex. ibid.
Natura fons iuris. 130.1
Natura mutari non potest. 162.37
Natura similium sui appetens est. 168.29
Nearchus Tarentinus. 202.34
Negligendus nemo in quo sit aliqua significatio virtutis. 22.34
Neoptolemus. 177.1
Neptunus tres optiones Theseo dedit. 16.12.& 138.32
Nestor apud Homerum de virtutibus suis sæpissimè prædicat. 198.26
Nicocles tyrannus occisus. 101.6
Nili accolæ. 243.27
Non putaram videndum sapienti ne quando dicere cogatur. 35.17
Narban. C. à P. Sulpitio accusatur. 86.30
Numa Pompilius. 223.31
Numantia deleta. 34.3
Numicius T. Trib. Pl. 144.7

O

OBiurgationum qui modus. 58.2
Octavius Cn. primus è sua familia consul. ibid.19
M. Octavij Frumentaria largitio. 96.33
Odisse apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. 174.9
Oeconomicus Xenophontis liber à Cicerone adolescente versus. 102.25
Officina nihil habet ingenium. 63.3
De Officijs libri non multùm à Peripateticorū dogmate differunt. 41.5
Officij amplitudo, & laus. 5.7

Officiorum præcepta adoleſcentiæ ápteſſima. 5.3
Officij præceptio quorum philoſophorum propria. 5.32
De Officijs libri à Stoicorum fontibus deriuati. 6.5
De Officio quæſtio duplex. ibid.27
Officij diuiſio. 7.4
Officium quid. 6.28
Officij deſerendi cauſæ. 14.22
Officij commutatio. 15.33
Officia alijs alia magis debentur. 27.19
Officiorum boni ratiocinatores eſſe debemus. ibid.26
Officia ſplendidiſſima, quæ ab animi magnitudine oriuntur. 28 15
Officia pro ætatum ratione variantur. 52.10
Officium adoleſcentis. ibid.13
Officia ſenum. ibid.26
Officium magiſtratus. 53.5
Officium priuati. ibid 11
Officium peregrini. ibid.15
Officiorum comparatio. 63.28
Officij perſequendi rationes quinque. 70.16
Officiorũ tractatio in philoſophia uberrima. 105. 21. deliberatio triplex. 106.17
Officia media. 108.21
Officia à quatuor fontibus honeſtatis ducta. 139.19
Officia exprobrantium hominum odioſum genus. 176.1
Onera maxima, ſenectus & paupertas. 193.7
Opes cũ infamia non utiles. 135. ult.
Opifices omnes ſordidi. 63.2
Opinionem hominum de ſe negligere arrogantis eſt. 43.4
Opiparè paratum conuiuium. 125.13
Orationis vis. 222.22
Orationis duplex ratio. 86.1
Orationis vis duplex. 56.5
Oratoris vis duplex. 56 5
Oratoris munus ingenij non ſolùm eſt, ſed laterum etiam & virium. 197.29
Orbium cœleſtium ordo. 242 26 concentus. 243.9. ab hominibus non percipitur. 243.30
Ordo quid. 60.3
Originum, Catonis libri. 201.18 21.66
ὁρμαὶ. 74.4
Otium languorem affert. 104.14

P

PAcuvij M. fabula. 159.17
Panætius reprehenſus. 6.9, 7, 28
Panæt. Africani præceptor. 39.15
Panætius duas res in ſuis libris prętermiſit. 102. 9. utilitatum comparationem omiſit. 102. 31. de officijs accuratiſſimè ſcripſit. 106. 14. locum de officijs prætermiſit. ibid.32
Panætium Cicero ſecutus in libris de officijs. ibid.16
Panætij opinio de honeſto. 108.1
Panætius defenditur a Cicerone. 115.13
C. Papyrius conſul legem tulit de tribunis Pl. reficiendis. 183.5
Papius. 220.31
Paulus Æmilius, C. Lucinio familiaris fuit. 164.34
παροιμία. 221.31
παροιμία. maximè Socratica. 232.3
Parſimonia magnũ vectigal. 237.13
Paſcere benè, prima utilitas in re familiari. 103.10
Patris vita cùm violatur, quàm multa peccentur. 221.27

Patriæ charitas quanta. 137.15
Pro patria mors appetenda, si ita res ferat. 26.31
Patria parentibus anteponenda. 137.31
Patroni ciuitatum,& nationum qui essent. 18.18
πάθη. 74.3
L. Paulus socer filij M. Catonis. 193.20
Paupertas contra naturam. 111.6
Pausanias dux Lacedæmoniorum. 33.28
Pax iniussu populi, senatúsque facta, irrita. 144.6
Peccare, nunquam utile. 127.14
Peccandum non est amici causa 163.26
Peccata esse æqualia. 226.31
Peccata non rerum euentu, sed vitijs hominum metienda sunt. ibid.33
Peccare est tanquam lineas transire. 227.7
Peccatorum conscientia, dura seruitus. 234.12
Pecuniæ cupiditas unde. 13.29
Pecuniam contemnere magnificum est. 31.7
Pecunia corrupti, fideles esse non possunt. 88.19
Pecunia non quærenda solùm, sed etiam collocanda. 83.32
Pecuniæ cupiditas in plerisque, summa amicitiæ pestis. 163.19
Pecuniæ & gratiæ comparatio. 95.15
Pelopis regnum iniquum. 135.3
Perduellis. 19.3
Peregrinos usum urbis prohibere, inhumanum. 120.ult.
Periclis seueritas. 46.ult.
Periclis dictum in Sophoclẽ. 60.28
Pericles princeps Græciæ. 91.24
Periculosarum actionum multiplex ratio. 36.18
Periculis sine causa offerre se stultum est. 36.2
Peripatetici, quòd iracundiam laudent, notati. 38.31
Peripateticis placet honestum summum bonum esse. 107.23
Pernicies vitæ summa, intelligentiæ simulatio in malitia. 130.1
Personis veluti duabus natura unumquemque nostrûm induit. 46.14
Periurium quid sit. 143.29
Phaëton Solis filius ictu fulminis deflagrauit. 138.19
Phalaridis mos. 77.8
Phalaris crudelis tyrannus. 114.19
Philippi Macedonum regis, humanitas. 39.17
L. Philippus. 91.7
Philippi ad Alexandrum epistola. 88.16
Philippus tribunis pl. moderatus. 97.4
L. Philippi iniusta sententia. 136.1
Philosophi in quo peccent. 14.29
Philosophorum vita minus exposita fortunæ telis, quàm eorum qui rempub. tractant. 32.28
Philosophiæ, quando & quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero. 68. per totum.
Philosophiæ nomen quibusdam inuisum. 67.ult.
Philosophi qui. 68.33
Philosophia quid. ibid.ult.
Philosophiæ defensio. 69.10
Philosophia tota frugifera & fructuosa. 105.19
Philosophiæ pars de officijs uberrima. ibid.21

Philosophia liberalitatem, iustitia continentiam docet. 112.2
Philosophia vitam tranquillam præstat. 188.6
Philosophorum principes. 195.34
Pictura etiam non perfecta delectat imperitos & laudatur. 108.32
Pietas in patriam in cœlum via est. 241.ult.
Piratis fides non servanda. 143.23
Pirata non est perduellium numero, sed communis hostis omnium. ibid.24
L. Pisonis lex de repetundis. 98.9
Plato. 4.29
Platonis locus. 10.4
Platonis præclara sententia. 12.23
Platonis dictum, in Philosophos. 14.29
Platonis præcepta duo reip. præ futuris necessaria. 37.7
Plato Dionem erudit. 65.5
Plato uno & octogesimo anno scribens mortuus est. 191.19
Platonis tranquilla senectus. ibid.
Plato Tarentum venit. 203.2
Platonis doctrina, discere, esse reminiisci. 217.14
Plautus. 45.2
Plauti comœdiæ, Truculentus & Pseudolus. 207.11
Poculaminuta & rorantia. 205.9
Poëmata vel minùs præclara delectant imperitos, & laudantur. 108.31
Pœni fœdifragi. 19.25
Poëta iners extremum actum negligit. 189.19
Polycleti signum. 233.11
Pompeius Sex. geometriæ studiosus. 11.23
Pompeij dictum honorificum in Ciceronem. 34.22
Pompeij Magni theatrum. 91.22
Pompeius Magnus reprehensus. 134.1
Q. Pompeius cùm deprecaretur, Numantinis deditus non est. 144.17
Pomponius tribunus pl. diem dixit L. Manlio dictatori. 145.14
Pontij Samnitis dictum de avaritia 97.ult.
T. Pontij Centurionis vires, 119.37
C. Pontius Samnis. 202.31
Pompilius. 18.22
Posidonius. 66.17
Posidonius Panetij discipulus. 106.26
Posidonius de offic. scripsit. ib.29
Posthumius hosti deditus, author ipse deditionis. 144.11
Præclara omnia rara. 178.11
Prandia decumæ nomine. 90.31
Principatum appetere, hominis proprium. 9.18
Privata nulla natura, sed occupatione, victoria, lege, pactione, conditione, sorte. 12.13
Privata vita otiosior, publica fructuosior. 31.32
Privatam vitam multi coluere, ut tranquillè viverent. ibid.17
Privata vita quibus concedenda, quibus minùs. 32.1
Probabile quid sit nisi facta causarum contentione, non constat. 70.3
Prodigi qui. 89.16
Promissis quando standum non sit. 16.23.139.25
Promissa non servanda. 139.6
Propylæa. 91.16
Prudentia quid. 64.8
Prudentiæ & sapientiæ discrimen. ibid.

Prudentia sine iustitia nocet. 80.26
Prudentia vera & maximè utilis quę. ibid.14
Prudentia in quo sita. 129.8
Prudentia senectutis est. 195.4
Ptolemæus rex, Arati Sicyonij hospes. 100.21
Ptolemęus Ægypti rex alter post Alexandriam conditam. ibid.22
Pulchritudinis duo genera. 55.6
Pyrrho. 5 34
Pyrrhi prędara sententia. 19.29
Pyrrhus Æacides. 20.1
Pyrrho se Macedones dederunt. 77.10
Pyrrhus bellum intulit Romanis. 135.17
Pyrrhi & Annibalis dissimiles mores. 161.9
Pythagoras. 26.21
Pythagorę severitas. 46 33
Pythagoreorum mos in exercenda memoria. 201.22
Pythagoras verat, iniussu imperatoris, id est, dei, de prędidio & statione vitę decedere. 215.12
Pythagorę de animorum divinitate opinio. 217.5
Pythias Pythagoricus. 110.4
Pythius argentarius. 125 3.& 8

Q

QVęstio de honesto & utili. 120.22
Quęstiones de officio. 136 26
Quęstus ex repub. sceleratus & nefarius. 98.32
Quæstus turpes. 236.12

R

RAtione utentium duo genera. 71.18
Recte ita iustum, si voluntarium. 15.4
Rectè facta à, virtutibus proficiscuntur, peccata à vitijs. 227.28
Referenda gratia nullum officium magis necessarium est. 23.20
Reges cur instituti. 83.13
Reges omnes Romani pares inter se prędter Superbum. 223.ult.
Regnandi cupiditates unde existant. 116.21
Regni fides nulla. 13.ult.
Regno iniqui atque infideles multi. 135.1
Regulus captus à Pœnis. 20.4
M. Regulus non crumenosus. 225.16
Rei familiaris augendę qui modus. 40.12
Res familiaris quęri debet ijs rebus à quibus abest turpitudo. 102.20
Res magnæ non corporum viribus sed animi geruntur. 194.9
Repetundarum lex. 98.8
Reipub. capiteendis adhibenda est despicientia rerum humanarum. 32.12
Reipub. præfuturi duo Platonis prędepta necessaria. 37.7
Resp. lectores legum similes esse debent. 39.34
Respublicę maximę per adolescentulos labefactatę, senibus sustentatę. 194.13
Rhetorum campus. 28.24
Rogatio ex S.C. de Mancino Numantinis dedendo. 144.12
Romani quibus populis victis civitatem dederunt. 18.3
Romani viri illustres bellica laude. 28.29
Romanorum mos verecundus. 54. ult.
Romani populi Cannensi clade animi magnitudo. 121.5
Romanorum legionum fortitudo animi. 216.5

Romanorum

Romanorum veterum cõtinentia. 224.11
Romulus iniustus. 118.24
Romulus quibus gradibus in cœlum ascenderit. 123.39
Roscium Amerinum adolescẽs defendit Cicero. 87.29
Ruinosæ ædes. 123.20
Rupilius fabularum actor. 49.6
P. Rutilius. 85.25
Rutilius Rufus Panætij auditor. 107.10

S

SAcra familiarum. 25.& 26
Saguntini. 218.19
C. Salinator. 190.3
Salinator Tarentum amisit. 191.27
Sanguinis coniunctio, vinculum charitatis. 26.5
Sapientiæ amor ex cognitione honesti. 10.4
Sapientia in quo sita. ibid.18
Sapientia quid à prudentia differat. 64.8
Sapientia princeps virtutũ. ibid.11
Sapientia quid. 69.1
Sapientiæ laus. ibid.4
Sapientes septem, non tamen omnino sapientes. 109.14
Sapientis est habere rationem rei familiaris. 127.1
Sapiens, qui sibi non prodest, nequidquam sapit. 126.30
Sapientis cum histrione comparatio. 214.8
Sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo. 219.3
Sapientum quorundam de amicitia opinio. 166.ult.
Sapientis animus quibus rebus munitus. 229.17
M. Satyrius. 130.25
Scævola, Publij filius, vir bonus. 126.23
Scævola pontifex maximus. 129.16
Scævolæ pontificis laus. 154.16
M. Scaurus. 33.34
Scauri filius damnatus. 58.23
Scauri ædilitas. 90.21
Scenicorum mos verecundus. 54.30
Scientiæ cupiditate omnes trahimur. 11.9
Scipio Numantiam excidit. 34.3
Scipio ambitiosus & tristis. 46.29
Scipionis sermo qualis. 47.24
Scipio Africanus Pauli filius, eloquentia cumulauit bellicam gloriam. 49.ult.
Scipionis Africani filius, qui minorem Africanum adoptauit. 51.32
Scipionis Africani dictum. 164.7
Scipiones duo. 209.7
P. Scipio pontifex maximus. 209.7
Scipiones duo iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt. 215.ult.
Scipionis virtutes. 154.1
Scipio paucis ante mortem diebus, triduum de rep. disseruit. 155.3
P. Scipionis supremus dies fuit clarissimus. 154.15
P. Scipio Rutilium consulem effecit, fratrem eius Lucium officere non potuit. 176.15
Scipio ab amicitia Q. Pompeij se remouit. 177.8
Scipionis oratio contra C. Papyrium. 183.9
Scipiones duo propugnacula belli Punici. 224.12
Scipio tribunus militum in Africa. 240.8
Secundum naturam. 116.6
Securitas caput est ad beatè viuendum. 167.8

Seditionum origo quæ. 37.19
M. Scii benignitas. 90.33
Senator non est, qui iureiurando hostium tenetur. 141.4
Senatus Romanus iustus. 136.7
Senatus non censet captiuos redimendos. 150.22
Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse viuere. 196.10
Senis sermo quietus & remissus decorus est. 197.33
Senibus conceditur, ut de se dicant 198.24
Senem maturè fieri, si vis diu esse senex, prouerbium. 199.12
Senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis. 201.16
Senili auaritia nihil absurdius. 212.29
Senum improuidorum & credulorum stultissima in fabulis persona 184.29
Senes in adolescentium charitate acquiescunt. 185.16
Senectus optatur, eademque accusatur. 189.5
Senectutis arma sunt exercitationes virtutum. 190.31
Senectus placida post ætatem purè & eleganter auctum. 192.18
Senectus accusatur non propter ætatem, sed propter mores. 190.8. & 192.20. & 212.17
Senectus quatuor de causis misera videtur. 193.9
Senectus maximum onus putatur. ibid.7
Senectutis vitia diligentia compensanda sunt. 200.21
Senectutis vituperatio. 202.1
Senectus natura loquacior. 208.21
Senectutis honestum domicilium Lacedæmone. 211.30
Senectutis modica seueritas probatur. 212.27
Senectutis fructus est, ante partorum bonorum memoria & copia. 214.16
Senectus peractio ætatis est, tanquã fabulæ. 220.13
Sepulchra communia propinquis inter se. 20.8
Sergius Orata. 318.11
Sermo qualis esse debeat. 56.34
Sermonis comitas multum ad gratiam colligendam valet. 66.7
Sermonum suauitas, amicitiæ condimentum. 174.14
Seruilius Ahala Sp. Melium interemit. 209.3
Seruorum infirma conditio. 20.30
Seruis quomodo utendum. ibid.31
Seruituti & turpitudini anteponenda mors. 35 22
Seueritate sublata administrationis suauitas non potest. 38.19
Seueritas modica in senectute probatur. 212.27
Sicyon per annos quinquaginta a tyrannis possessa. 100.3
Sidera. 241.24
Silani ædilitas. 90.20
Similitudo ad amicitiam alicit. 168.26
Simulatum nihil diuturnum. 74.9
Simulatio perfidi, imo robi, malitiosi hominis est. 126.2
Simulatum nihil in amicitia. 160.19
Societatis humanæ vinculum oratio. 24.19
Societatis humanæ gradus. 25.18
Societas præstantissima, bonorum virorum familiaritas. 36 9
Societas inter omnes, maior autem ut quisq; proxime accedit. 137.6
Socrates semper eodem vultu. 39.8

Socrates εἴρων. 46.32
Socratici in sermone maximè excellunt. 56.34
Socrates quam ad gloriam viam traderet. 84.1
Socratis opinio de honesto 107 27
Socrates senex fidibus didicit. 197.9
Socrates sapientissimus Apollinis oraculo iudicatus. 217.8
Socratis disputandi modus. 218.2
Sodalitates Catone quęstore constitutę. 204.19
Solitarium nihil natura amat. 181.8
Solitudo languorem affert. 104.14
Solonis & Themistoclis comparatio. 33.18
Solon furorem simulauit. 47.8
Solon se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit. 197.4
Solonis pręclarum dictum. 206.27
Solonis sapientis elogium. 215.14
Solon senectute fretus, audacter Pisistrato tyranno obsistebat. 215 3
Sophocles à Pericle reprehensus. 90.28
Sophocles à filijs in iudicium vocatus. 195.24
Sophoclis dictum egregium de rebus Venereis. 205.19
Sparta propter auaritiam peritura. 98.34
Sponsio, ni bonus vir esset Pithias. 131.31
Statij poëtę versus. 196.20
Statuę veterum ornatu ferè militari. 28.30
Stoicorum opinio de commodis communicandis 12.25
Stoici vnde verba sint ducta studiosè exquirunt. 13.2
Stoicorum inuerecundia. 54.15
Stoici honestum solum bonum esse dicunt. 107.& 116.12
Stoici splendidius de officio, quàm Academici, aut Peripatetici disserũerunt. 110.30
Stoicorum oratio. 221.27
Stulto nemini bene esse potest. 226.22
Stultos omnes insanire. 229.14
Sulpitius C. astrologiæ studiosus. 11.22
Sulpitius P. C. Norbanum accusauit. 86.30
Sulpitius Seruius sententia iuris ciuilis omnes superiores vicit. 94.1
P. Sulpitius tribunus pl. à Q. Pompeio capitali odio dissidet. 154.25
Summum ius, summa iniuria. 16.31
Superbia in prosperis rebus fugienda. 39.4
Superiorem parem esse inferiori, maximum est in amicitia 195.5
Syllæ largitiones non liberales, sed iniustæ. 22.5
Sylla qualis. 47.13
Syllę causa honesta. 77.29
Syllæ dictum inhumanum. ibid. 33
Syllæ in victoria crudelitas. ibid. 34
L. Sylla ciuium bona vendidit. ibid. 32.
Synephebi, comœdia Statij. 196 14

T

TAbulæ nouæ iniustæ. 101.11
Tantali regnum iniquum. 138.2
Tarquinius exul. 169.33

Tartessiorum

Tarteſſiorum regis ætas. 213.30
Temperantia. 40.30
Terentij locus. 15.17 63.6.212.24.181.21.182.29
Terentius Lælij familiaris. 181.20
Terra habitatur raris in locis. 244.5
Terra Oceano circumfuſa. ibid.23
Themiſtocles. 33.47.47.4.73.9 96.4.121.16.190.23.195.6 166.11
Theophraſtus. 4.26.89.24 93.7.ibid.15
Theſei optata tria. 16.12.138.32
Timon Athenienſis congreſſum hominum fugiebat. 180.20
Timotheus Cononis filius. 50.1
Tribuni pl. hoſtibus dediti. 144.9
Tributorum ratio & finis. 98.21
Trœzene. 121.10
Tuditanus. 191.14
Turpio Ambiuius. 205.28
Turpe mutatur tempore. 1106
Turpitudo maximè contra naturam. 116.4
Turpe nunquam utile. 121.31
Tyrannorum ferè violenta mors. 76.5

V

VAlerius Ceruinus ad centeſimum annum vixit. 210.28
Valetudinis tuendæ ratio. 102.15
Vectigalia urbana ruſticis anteponenda. 103.7
Venandi ſtudium honeſtum. 45.15
Venditor lege xij. tab. præſtabat tantùm vitia, quæ lingua nuncupata eſſent. 127.18
Veri adoleſcentia comparatur. 214.13
Verecundia. 40.29.43.7
Verecundia ſublata, nihil rectum, aut honeſtum eſt. 62.13
Verecundia maximum amicitiæ ornamentum. 179.12
Veri inueſtigatio hominis propria. 9.11
Veritas moleſta eſt. 181.31
Verſus in Vlyſſem. 140.10
Veſtitus quæ ratio. 55.18
Veterrima quęque debent eſſe ſuauiſſima. 174.25
Veturius hoſti deditus. 144.2
Viam erranti non monſtrare, Athenis execrationibus publicis ſancitum. 123.26
Villa locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. 209.17
Vires celeritati anteponendæ. 103.6
Virgula diuina. 66.2
Viratus Luſitanus à C. Lælio fractus & comminutus. 83.5
Virtutes ut quæque leniores, ita amabiliores. 23.2
Virtutum quarundam ſimulacra in belluis. 24.24
Virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur. 73.32
Virtutem unam qui habet, an omnes habeat. 80.29
Virtutem quomodo nonnulli interpretentur. 157.32
Virtute nihil amabilius. 160.ult.
Virtus tenera & tractabilis eſt. 168.5
Virtus amans ſui eſt. 163.ult.
Virtutis opinio amicitiæ conciliatrix. 164.24.184.ult.
Virtus ſeipſa contenta eſt ad beatè viuendum. 225.15
Virtutes inter ſe pares. 227.17

Virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. ibid.25
Virtus pluris æstimanda, quam ulla possessio, aut ulla vis auri & argenti. 237.11
Virtute qui præditi sunt, soli sunt diuites. 238.8
Virtus amitti non potest. ibid 6
Viscellinus. 164.4
Vitæ finis optimus. 215.4
Vitam multi, & ij docti, deplorarunt. 216.217
Vita deserta ab amicis, secunda esse non potest. 170.22
Vitia animi grauiora, quàm corporis ac fortunæ. 112.21
Vitis natura caduca. 207.29
Vlciscendi modus. 17.15 47,9
Vlysses. 48.11
Vlysses militiam simulatione insaniæ subterfugere voluit. 139.33
Voluptatis appetitum omnes ferè propter verecundiam occultant. 45.31
Voluptates blandissimæ dominæ. 81.28
Voluptas omnis honestati contraria. 148.21
Voluptate nulla pestis capitalior. 202.8
Voluptates agricolarum. 200.30
Voluptas plurimorum patrocinijs defenditur. 225.9
Vox clara & suauis esse debet. 56.18
Vt inter bonos bene agitur. 128.13
Vtile ab honesto separari non debet. 70.25
Vtilitatum comparatio. 102.30
Vtilitas communis secundùm naturam. 113.1.116.6
Vulgus non ex toto intelligit, quid absit à perfecto. 101.9

X

XAntippus Lacedæmonius Pœnorum dux. 140.22
Xenocrates seuerus philosophus. 47.25
Xenophontis locus. 50.19
Xenophontis Socratici liber de re familiari. 102.24
Xenophontis libri admodum utiles. 209.14

Z

ZEnonis opinio de honesto. 116.9

FINIS.

Clib. 6 Samuel lib Lauro
Ordinum 10